

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Анул IV

1993

2 (14)

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA
Institutul de Istorie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

2 (14) 1993

aprilie—iunie

Revistă științifică
Fondată în 1990
Apare de patru ori pe an

COLEGIUL DE REDACȚIE

Ion TURCANU (redactor-șef),
DEMIR DRAGNEV (redactor-șef adjunct),
ION VARTA (secretar responsabil),
ION CAPROȘU (Iași), *ANDREI EȘANU*,
ȘERBAN PAPACOSTEA (București),
ANATOL PETRENCU, *ION ȘIȘCANU*,
VITALIE VĂRATEC, *ALEXANDRU ZUB* (Iași)

STUDII ȘI COMUNICĂRI

NELU ZUGRAVU

GENEZA SENTIMENTULUI CIVIC
LA GRECII DIN PONTUL STING.
CONTRIBUȚII LA ISTORIA ÎNVĂȚĂMINTULUI
ÎN COLONIILE DOBROGENE

Rățiunea de a fi a grecului este cetatea; nu întâmplător — faptul a fost adesea observat¹ — în capitolul introductiv al «Politicii» Aristotel definea omul drept «o ființă care trăiește în cetate». Noțiune ambiguă², polis reprezintă mai ales o comunitate, căreia nimeni nu i se poate sustrage: ea e «însăși faptul social prin excelență»³, în care libertatea individului nu e decât «o existență ordonată» în baza unui «cod stabil și unanim recunoscut»⁴. Această realitate a existenței sociale grecești a generat o formă de civilizație specifică — cea «a cuvîntului și, înainte de toate, a cuvîntului politic»⁵. «Cetatea, scria Pierre Vidal-Naquet, se trăiește pe sine, se explică prin sine prin **logos**, în aceeași măsură în care ea însăși este cuvînt, și anume cuvînt eficace în **agoră**»⁶. De aici, acea filozofie socială — parte a filozofiei practice — dezvoltată de greci⁷, care stă alături de celelalte valori născute pe pămîntul vechii Elade.

Formarea sentimentului civic însă a fost rezultatul unui sistem educațional polimorf, axat pe ideea identității dintre individ și organismul social. Întreaga gândire greacă, de la Homer la Platon, scria Werner Jaeger, ne dezvăluie această conexiune, iar educația n-a făcut decît să cultive acea «calitate esențială a ființei umane — caracterul ei politic»⁸. Acesta este, în fond, sensul pe care vechii greci l-au dat dezbaterei din jurul ideii de virtute (**areté**) și care e cel mai bine exprimat de Protagoras: «Pentru a exista cetatea nimeni nu trebuie să fie străin de un anumit lucru, adică de virtute»⁹. Și e semnificativ, pentru aderența grecilor din coloniile vest-pontice, despre care va fi vorba mai jos, la această atmosferă intelectuală, faptul că una dintre cele mai vechi inscripții de la Histria (primii ani ai secolului IV î.e.n.) preamărește calitatea morală amintită: «Dumnezeiască, mult slăvită Virtute, vlăstar din neamul zeilor, mai presus de alții l-ai cinstit pe acest iubitor al tău Menechmos, fiul lui Eusthenes, a cărui faimă, dobîndită prin lupte, e proclamată de obștea care i-a închinat această piatră»¹⁰.

Dar acest ideal «d'orde exclusivement éthique», numit adesea **kalo-kagathis**¹¹, vizat prin educație, se originează în epoca de emergență a polis-ului, cînd s-au cristalizat și definit «categoriile mentale» ale gândirii politice grecești¹². Mai mult, «marile principii» ale învățămîntului din Grecia Antică, respectiv caracterul liberal și progresiv¹³, s-au fundamentat tot în epoca arhaică, atingînd plenitudinea o dată cu victoria democrației. Din această perspectivă ne propunem să analizăm cîteva dintre mijloacele de formare și de expresie a sentimentului public la grecii din coloniile vest-pontice (dobrogene) în epoca întemeierii.

Sentimentul comuniunii civice la «grecii de peste mări»¹⁴ n-a fost mai puțin manifestat decît la cei din metropole. S-a evidențiat faptul că acesta a fost mai puternic tocmai în epoca roirii și a apariției noilor așezări. Caracterul organizat al deplasărilor, lipsa inițiativei particulare, necesitatea adaptării eficiente la un mediu străin, legăturile foarte strînse cu cetățile de baștină au impus o puternică solidaritate civică, o participare colectivă la luarea deciziilor politice, o angajare responsabilă a individului în raport cu trebuințele polis-ului¹⁵. Solidaritatea a avut însă în aceste timpuri un caracter oarecum paradoxal, generat de

scindarea comunității în două: pe de o parte, o minoritate bogată (**aristoi**), deținătoarea, de fapt, a puterii politice, și, pe de alta — masa cetățenilor, sursa de drept a suveranității și puterii¹⁶. De aici, acea dublă natură — aristocratică și comunitară — a educației civice în epoca arhaică. În ce o privește, aristocrația conducătoare a fost creatoarea unui ideal educativ ce-i legitima poziția și dreptul exclusiv de a participa la viața publică; este vorba de acea **areté** — «chintesența educației aristocratice grecești timpurii»¹⁷. Theognis din Megara — liric din secolul al VI-lea î.e.n. — a dat glas idealului amintit prin departajarea făcută între un **agathos** («om de bine») și un **kakos** («necioplit»), respectiv între un «om hrănit cu preceptele înțelepciunii» și «un cap de rob»¹⁸.

Existența oligarhiei coloniale în orașele vest-pontice este documentată mai ales la Histria. Mai multe inscripții din secolele V—III î.e.n. conțin numele unor familii aristocratice din metropolă — Milet¹⁹, iar altele înfățișează rolul exclusiv pe care îl jucau unele familii de **gnotimoi** în cultul religios local, ca cel al lui Apollo Ietros²⁰ sau al Afroditei²¹. Modelul cultural invocat mai sus era cultivat, probabil, de această elită colonială, urmînd preceptele educației liberale (**eleutheros paideia**), specific aristocratică, proclamată de liricii sec. VI și de pedagogia pythagoreică²². În context, este vorba de grija acordată mai ales îndrumării (**agogé**) copiilor, obligați să învețe în special «literele» (**grammata**), și tineretului, deprins cu «rînduiala și legile cetății după datină» (**éthesi te kai nómois gymnazesthai**)²³. Știrea lui Herodot despre «fata din Histria» căsătorită cu regele scit Ariapeithes, care l-a deprins pe fiul său Skyles «cu graiul și cu literele grecești» (IV, 78)²⁴ trebuie văzută ca o dovadă a aderenței oligarhiei histriene la educația amintită.

Sec. al V-lea, perioada afirmării depline a democrației grecești²⁵, a marcat schimbarea principiului aristocratic al educației privilegiate, extinzînd-o la masa întregii populații²⁶. Instituirea principiilor suveranității emaneate de la întregul **demos** și a egalității tuturor cetățenilor în fața legilor (**isonomia**) a determinat afirmarea unei educații politice menite să-l pregătească pe individ pentru participarea la viața publică²⁷. Aceeași situație s-a întîmplat și în coloniile din Pontul Sîng; formele educației practice aici au fost bine analizate de istoriografia românească²⁸, încît reluarea lor este superfluă. Efervescența vieții politice de aici poate fi probată prin numărul mare de magistrați înregistrați în inscripții. Exerțarea funcțiilor presupunea însă un nivel intelectual ridicat, care nu era decît rodul educației în spirit civic²⁹. Și e semnificativ faptul că, într-o epocă în care educația cuvîntului era ridicată la rangul de artă supremă, grecii din Pont — așa cum informează Isocrate — se îndreptau spre Atena, pentru a-și desăvîrși «propria natură»³⁰ prin acea educație liberală devenită acum un fel de «gimnastică a **psychéului**» și o alegorie persuasivă³¹.

Din ideologia nobiliară enunțată, specifică epocii de început a acestor **apoikiai**, derivă și unele forme de manifestare a solidarității în ansamblul său. Ele țin mai ales de o pedagogie simplă, nesistematică, mai aproape de mentalitatea colectivă. Cultul eroului fondator e un bun exemplu în acest sens. Rolul deosebit pe care l-au jucat unii dintre **aristoi** în acțiunea de colonizare, în repartiția inițială a pămîntului, în stabilirea normelor de conduită în **politeia**, în precizarea instituțiilor urbane a condus la asimilarea lor eroilor mitologici³². Asentimentul cetățenilor față de asemenea acte s-a materializat în cultul instituit în cinstea lor³³.

Sacrificiile și cinstirile pe care le cerea anual «legea fondatorului» (Herodot, IV, 38) întăreau sentimentul apartenenței la comunitate, contribuiau la închegarea vieții sociale sub semnul **legii** și **ordinii** proclamate la acea vreme de cosmologi³⁴. Mărturii despre cultul închinat acestor **ktistai** în orașele grecești dobrogene există la Tomis și Callatis,

dar cu siguranță acesta era practicat și în cetatea histeriană. Orașul tomitanilor adora ca întemeietor pe un legendar **Tomos** sau pe **Dioscuri**³⁵, iar callatienii venerau pe **Herakles**³⁶. Respectul datorat acestora a făcut ca numele să li se perpetueze secole de-a rândul. Revelatorie e, în acest sens, o inscripție păstrată fragmentar pe un grup statuar, datînd de la sfîrșitul sec. al II-lea—începutul sec. al III-lea î.e.n., pusă de un membru al tribului tomitan Boreis «pentru Dioscuri, fondatorii cetății»³⁷. Pe aceeași linie se înscriu și monedele coloniale callatiene, al căror revers înfățișa pe Herakles tînăr cu blana leului nemean³⁸, sau cele emise de Tomis, care în plină epocă imperială îl reprezintă încă pe Tomos — fondatorul mitic al orașului³⁹.

Un factor important în formarea comunităților urbane, în precizarea normelor de conduită a locuitorilor în raport cu interesele superioare ale polis-urilor l-a constituit adorarea zeităților poliadice. Religia civică, așa cum s-a observat, era în bună măsură responsabilă de autoritatea colectivă, de «coeziunea» și «dăinuirea» grupurilor⁴⁰. Astfel, participarea la cultul divinităților cetății era o formă de afirmare a statutului de cetățean⁴¹. Așa se explică grija cetăților pentru templele zeilor — adevărate «demonstrații» ale «măreției, puterii și, mai mult ca orice, a conștiinței de sine a acestei comunități»⁴². Excepție nu fac nici coloniile dobrogene. Cercetările arheologice din zona sacră a Histriei au scos la iveală mărturii despre existența, încă din primul secol de la întemeiere, a unor edificii de cult închinat Afroditei Pontia (?) și lui Apollo Ietros⁴³. De asemenea, pînă la distrugerea persană din sec. al V-lea histrienii au ridicat un sanctuar din piatră dedicat lui Zeus Polieus⁴⁴. Numeroase fragmente ceramice din secolul amintit cu dedicația DI («lui Zeus») ⁴⁵ ilustrează credința comună a locuitorilor în această divinitate patronatoare a «comunității oamenilor liberi»⁴⁶.

Deși deținută prin naștere, calitatea de cetățean devenea legală o dată cu recunoașterea fiului și admiterea oficială în comunitate⁴⁷. Epoca arhaică a cunoscut o sărbătoare în acest sens, numită **Apaturia**, celebrată la mijlocul lunii **Pyonepsion** (octombrie). Era o ceremonie a fra-triilor, care sancționa, prin așa-numitul sacrificiu al **koureion**-ului, la băieți, și **gamelia**, la fete, atingerea pubertății (16 ani) și integrarea definitivă în grupul social — pentru cei dinții în direcția războiului (**efebia**), pentru fete în direcția mariajului. Momentul respectiv marca o adevărată tranziție, o inițiere, un rit de trecere de la copilărie la viața socială, la «lumea politică»⁴⁸, se întrevede aici o formă a pedagogiei arhaice, mai aproape de religie, dar cu un profund caracter social.

La Histria și Tomis, colonii milesiene, celebrarea **Apaturiilor** trebuie presupusă atît în virtutea identității instituționale cu metropola⁴⁹, cît și pe baza unor indicii epigrafice⁵⁰. În efebia arhaică se originează cea din epoca clasică — instituție cu caracter democratic și cetățenesc⁵¹, și din epoca elenistică. Despre aceasta din urmă avem mărturii de la Histria⁵², unde, ca și în alte colonii, devenise mai mult «un colegiu restrîns, de educație aristocratică», sportivă⁵³, în strînsă legătură cu activitatea gimnaziului⁵⁴.

Epoca arhaică a însemnat și instituirea aceluia caracter tradițional al educației, bazat pe faptele eroilor și ale mitologiei. Din această perspectivă, cunoașterea poemelor epice și lirice era indispensabilă. Dintre toate, însă, eposul homeric s-a bucurat pînă tîrziu, după triumful creștinismului, de un prestigiu neegalat⁵⁵. Deși informații directe din acea epocă îndepărtată din orașele dobrogene ne lipsesc, faptul e ușor de admis. În sec. al VII-lea î.e.n. Homer devenise deja «clasic»⁵⁶, de vreme ce Xenofan arăta că toți grecii învățau de la el⁵⁷. Este posibil, de asemenea, ca un loc aparte să-l fi ocupat și Hesiod, despre care Heraclit afirma că era «învățătorul celor mulți»⁵⁸. Oricum, ambii poeți solicitau intens memoria tinerilor, educația fiind, în acest sens, «un veritabil dre-

saj»⁵⁹. Rolul important al *Iliadei* și *Odiseei* în formarea viitorului cetățean, în cunoașterea divinităților etnice, în fundamentarea concepției despre lume și viață în aceste orașe este probat de numeroasele licențe poetice de factură homerică de pe epigrafele descoperite la Histria⁶⁰ și Tomis⁶¹. Deși cele mai multe provin din epoca romană, situația nu trebuie să fi fost alta în epocile anterioare. «Versurile epice ale lui Homer, scria Sextus Empiricus (*Contra învățaților*, VI, 16—17), erau în **vechime** cîntate cu acompaniament de liră»⁶². Descoperirea unor epigrafe cu îndemnuri pentru a studia pe Homer⁶³ e o dovadă în acest sens.

În afara lui Homer, un rol aparte în formarea spiritului comunității l-au avut întrecerile sportive organizate cu prilejul sărbătorilor zeilor. Aceste competiții, arăta W. Jaeger, au stimulat nu numai întrecerea efectivă, ci au creat ceea ce el numește «sensul comunității» în **polis**, l-au făcut pe grec să se simtă membru al statului său, i-au dat identitate politică⁶⁴. Pe această linie, într-o epocă în care alfabetizarea și difuzarea cărților aveau un caracter limitat — lucru care s-a menținut chiar și în epocile clasică și elenistică⁶⁵ — rolul important revenea tot memorării. Declamarea versurilor și cîntului și însușirea unor deprinderi de a cînta la diferite instrumente muzicale (chitară, liră) erau sarcinile fundamentale ale actului paideutic⁶⁶. De aici acea prețuire extraordinară acordată de greci poetului (**poietes**) și poeziei. Arta amintită era considerată de «cei vechi», spune Strabon, «prima treaptă a filosofiei, care ne introduce din copilărie în viață și care ne învață în chip plăcut tot ce privește moravurile, sentimentele și acțiunile omului»⁶⁷.

Deși informațiile despre asociațiile corale (**hymnodoi**) și concursurile sacre de muzică și poezie (**agones**) organizate cu prilejul unor sărbători închinat lui Apollo și Artemis (**Thargelia**), în cinstea lui Hermes (**Hermaia**), Dionysos (**Dionysia**) sau altor zeiități sînt relativ tîrzie⁶⁸, existența lor în epoca arhaică este sigură. Cum arătam mai sus, histrienii au adorat încă din epoca întemeierii pe Afrodita și Apollo. În aceeași colonie, de la mijlocul sec. al III-lea e.n. se ridicase, prin grija lui Diogenes al lui Glaukias, un sanctuar în cinstea Muzelor⁶⁹. De asemenea, la Callatis s-au păstrat cele mai vechi mărturii ale cultului lui Dionysos (sec. III e.n.)⁷⁰, dar această divinitate se bucura de o mare popularitate în lumea metropolitană și colonială grecească încă din epoca arhaică⁷¹. Toate aceste manifestări au contribuit la întărirea coeziunii membrilor comunității orașelor pontice; ele au constituit substratul conștiinței civice afirmate cu atîta plenitudine în epocile ulterioare.

În sfîrșit, în epoca arhaică se originează caracterul progresiv al învățămîntului grec. Știrile pe care le avem din orașele vest-pontice se referă la o epocă tîrzie, cînd se cunosc mai multe categorii de elevi la Histria: efebi (18—20 ani); tinerii (**neoi**) (21—30 ani)⁷² și bărbați «mai vîrstnici» (**gherontes**)⁷³. Tot din epoca elenistică provine cea mai veche urmă a unui «exercițiu școlar» de învățare a alfabetului⁷⁴. Dar interesul pentru educația diferitelor vîrste are o realitate în epoca arhaică, de vreme ce în sentințele lui Aristoxenos privitoare la pedagogia pythagoreică se poate citi: «Grija educației se cade s-o acordăm fiecărei vîrste, în chip diferit. Copiii să învețe cu agerime literele și celelalte discipline, iar tinerii să deprindă rînduiala și legile cetății după datină. Apoi bărbații să-și consacre activitatea treburilor — pentru agonisită — și slujbelor cetățenești (**leitourgiai**). În sfîrșit, li se cade bătrînilor să cugete cum ar fi mai bine să țină sfat și să judece, în așa fel ca nici copiii să nu fie nerozi, nici oamenii în toată firea să nu se copilărească, nici vîrstnicii să nu-și piardă mințile pe măsură ce îmbătrînesc»⁷⁵. Știrea lui Herodot despre «fata din Histria», dedicațiile către Zeus Polieus și primele decrete ale histrienilor sînt tot atîtea dovezi ale preocupărilor pentru rolul educației arhaice în pregătirea cetățenilor.

Instaurarea democrației în orașele pontice în sec. al V-lea î. e. n. va marca apariția unui nou ideal educativ, desemnat adesea prin *kalokagathia*. Conceptul includea «o cultură intelectuală și spirituală genuină» (W. Jaeger) menită să-l pregătească pe individ pentru a deveni membru al comunității politice; «aceasta este axioma supremă a întregii educații culturale» (*paideia*), scria Werner Jaeger⁷⁶. Acest fapt însă n-ar fi fost posibil fără moștenirea transmisă de epoca arhaică. Cele câteva observații din prezentul articol au putut evidenția aceasta.

Note

- ¹ Chamoux Fr. *Civilizația greacă în epocile arhaică și clasică*. Vol. I. Buc., 1985. P. 276.
- ² Asupra manierei în care a fost înțeles termenul. Cf. *Finley M. I.* La cité antique: de Fustel de Coulanges à Max Weber//*Finley M. I.*, *Mythe, mémoire, histoire. Les usages du passé*. Paris, 1981. P. 89—120.
- ³ *Vidal-Naquet P.* Vinătorul negru. Buc., 1985. P. 41.
- ⁴ *Finley M. I.* Vechii greci. Buc., 1974. P. 78; Despre înțelesul libertății la greci cf. idem. La liberté du citoyen dans la monde grec//*Finley M. I.* *Mythe, mémoire, histoire...* P. 63—88 și *Culanges F.* Cetatea antică. Studiu asupra cultului, dreptului și instituțiilor Greciei și Romei. II. Buc., 1984. P. 51—56.
- ⁵ *Vidal-Naquet P.* Op. cit. P. 42.
- ⁶ Ibidem. P. 30; Vezi: *Cornea A.* Scriere și oralitate în cultura antică. Buc., 1988. P. 56; «Grecia irumpe în civilizație exacerbind și sublimind oralitatea...» (subl. aut.)
- ⁷ *Tsatsos C.* Filosofia socială a vechilor greci. București, 1979.
- ⁸ *Jaeger W.* *Paideia: the Ideals of Greek Culture*. I. Archaic Greece. The Mind of Athena. Oxford, 1965. P. XXVI.
- ⁹ *Platon.* Protagoras. 326c-327a//*Opere*. I. Ed. a II-a. Buc., 1975. P. 441.
- ¹⁰ *ISM. I.* Nr. 171; Despre această inscripție cf. și *Pippidi D. M.* Studii de istorie și epigrafie. Buc., 1988. P. 112—114.
- ¹¹ *Debut J.* L'apprentissage du grec en Egypte ou le changement dans la continuité//*Studii clasice*. 25. 1987. P. 8.
- ¹² *Petre Z.* Structures du réel et structures de l'imaginaire à l'époque des premières colonies grecques//*Revue Roumaine d'Histoire*. 20. 1981. 4. P. 599; *Petre Z.* L'idéologie de la polis archaïque: réflexions préliminaires//*Cahiers roumains d'études littéraires*. 1. 1988. P. 10.
- ¹³ *Debut J.* Op. cit. P. 7—13.
- ¹⁴ *Boardman J.* Grecii de peste mări. Colonizarea greacă și comerțul timpuriu. Buc., 1988.
- ¹⁵ *Petre Z.* Op. cit.
- ¹⁶ Ibidem. P. 8—11.
- ¹⁷ *Jaeger W.* Op. cit. P. 5.
- ¹⁸ Filosofia greacă până la Platon. I. Buc., 1979. P. 111, 115.
- ¹⁹ *Pippidi D. M.*//*Din istoria Dobrogei*. I. Buc., 1965. P. 179.
- ²⁰ Despre aceste inscripții cf. *Pippidi D. M.*//*Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine*. Buc., 1977. P. 16—21, care le datează în primele trei sferturi ale secolului al IV-lea, și *Alexandrescu-Vianu M.* O nouă posibilă genealogie a familiei lui Hipolochos, fiul lui Theodotos, de la Histria//*Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*. 39. 1988. 3. P. 275—280, care le plasează între sfârșitul sec. al V-lea și al treilea sfert al sec. al IV-lea (infra, SCIVA).
- ²¹ *Alexandrescu P.* Aristotel despre constituția Histriei//*Studii clasice*. 24. 1986. P. 67.
- ²² Filosofia greacă până la Platon. I₂. Buc., 1979. P. 11; Cf. *Nasta M.* Note la Pythagoras//Filosofia greacă până la Platon. I₂. P. 31.
- ²³ Filosofia greacă până la Platon. II₂. Buc., 1984. P. 38.
- ²⁴ Despre semnificația acestui mariaj cf. *Alexandrescu P.* Histria în epoca arhaică (II)//*Pontica*. 19. 1986. P. 31—32; *Avram Al.* Pentru o fenomenologie a raporturilor dintre geți și greci//*Symposia Thracologica*. 7. Tulcea, 1989. P. 78—79.
- ²⁵ Despre instituirea regimului democratic la Histria cf. *Alexandrescu P.* Op. cit.
- ²⁶ *Jaeger W.* Op. cit. P. 287—288.
- ²⁷ Ibidem. P. 112.
- ²⁸ *Tudor D.* Istoria învățămîntului în România. I. De la origini până la 1821. Buc., 1983. P. 35—40.
- ²⁹ Despre magistraturile din orașele grecești vest-pontice vezi: *Dicționar de istorie veche a României (paleolitic — secolul X)*. Buc., 1976. Passim (infra, DIVR).
- ³⁰ Filosofia greacă până la Platon. II₂. P. 824.
- ³¹ *Finley M. I.* L'héritage d'Isocrate//*Mythe, mémoire, histoire*. P. 188.
- ³² *Petre Z.* Op. cit.
- ³³ Asupra cultului întemeietor, cf. *Leschhorn W.* Grunder der Stadt. Studien zu einen politisch-religiösen Phänomen der griechischen Geschichte (Palingenesis, XX). Stuttgart, 1988; Vezi *Mihăilescu-Bilba V.*//*Arheologia Moldovei*. 11. 1987. P. 279.
- ³⁴ *Tsatsos. Op. cit.* P. 36.
- ³⁵ *Stoian I.* Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis. Buc., 1962. P. 13 sqq.
- ³⁶ Ibidem. P. 33.

- ³⁷ ISM. II. Nr. 122 (7).
³⁸ DIVR. P. 124.
³⁹ Ibidem. P. 577.
⁴⁰ Chamoux Fr. Op. cit. P. 194; Petre Z. Op. cit.//Cahiers roumains d'études littéraires. I. 1988. P. 9.
⁴¹ Vernant J. P. La naissance des dieux. Mythe et Société en Grèce ancienne. Paris, 1974. P. 103 sqq; cf. și nota 40 (Z. Petre).
⁴² Finley M. I. Vechii greci. P. 63.
⁴³ Alexandrescu P. Histria în epoca arhaică (I)//Pontica. 18. 1985. P. 49, 52.
⁴⁴ Pippidi D. M. Histria. Monografie arheologică. I. Buc., 1954. P. 231—543; Idem. Studii de istorie a religiilor antice. Texte și interpretări. Buc., 1969. P. 38—40; Alexandrescu P. Op. cit.//Pontica. 19. 1986. P. 20.
⁴⁵ Alexandrescu P. Histria. IV. La céramique d'époque archaïque et classique (VIIe—IVe s.). Buc., 1978. Nr. 522, 526, 527, 531, 533, 543.
⁴⁶ ISM. I. P. 72.
⁴⁷ Chamoux Fr. Op. cit. P. 292.
⁴⁸ Vidal-Naquet P. Op. cit. P. 162—165, 177—244; Schmitt P. Athéna Apatouria et la ceinture: les aspects féminins des Apatouria à Athènes//Annales. Economies. Société, Civilisations. 32. 1977. 6. P. 1059—1073 (infra AESC).
⁴⁹ Alexandrescu P. Op. cit.//Pontica. 19. 1986. P. 19—20 (cu bibliografia); Idem. Dosar pentru Marea Neagră//Boardman J. Op. cit. P. 420.
⁵⁰ Un antroponim Apatourios la Tomis cf. ISM. II. Nr. 123(8); Pentru lunile Apatourion și Pyonepsion la Histria și Tomis cf. ISM. I, II; DIVR, calendar.
⁵¹ Vidal-Naquet P. Vinătorul negru. Buc., 1985. P. 41.
⁵² ISM. I. Nr. 59.
⁵³ DIVR. P. 255; Popescu Em. Considerații asupra educației tineretului la Histria în legătură cu trei inscripții inedite//SCIV. 7. 1956. 3—4. P. 352—353.
⁵⁴ Pentru învățământul în epoca elenistică vezi: Chamoux Fr. Civilizația elenistică. I. Buc., 1985. P. 535—536; Pentru gimnaziul din Histria cf. ISM. I. Nr. 22, 44, 59, 181, 268; Pippidi D. M. Studii de istorie și epigrafie. P. 141—144.
⁵⁵ Debut J. Op. cit. P. 8; Despre rolul lui Homer în educația greacă. Jaeger W. Op. cit. P. 35—56.
⁵⁶ Debut J. Op. cit. P. 9.
⁵⁷ Filosofia greacă până la Platon. I₂. P. 196.
⁵⁸ Ibidem. P. 357.
⁵⁹ Debut J. Op. cit. P. 9.
⁶⁰ ISM. I. Passim.
⁶¹ ISM. II. Passim.
⁶² Filosofia greacă până la Platon. II₂. P. 768.
⁶³ Debut J. Op. cit. P. 8; O inscripție similară și la Romula//Dacia romană: Invață din Homer șirul evenimentelor războiului troian». IDR. II. Nr. 390.
⁶⁴ Jaeger W. Op. cit. P. 108.
⁶⁵ Canfora I. Lire à Athènes et à Rome//AESC. 44. 1989. 4. P. 925—937.
⁶⁶ Tudor D. Op. cit. P. 40.
⁶⁷ Filosofia greacă până la Platon. II₂. P. 763.
⁶⁸ ISM. I. Nr. 15; DIVR. P. 528—529; Despre instrumentele muzicale și reprezentarea lor pe monumente cf. Tudor D. Op. cit. P. 39.
⁶⁹ Pippidi D. M. Studii de istorie a religiilor antice. P. 48—50. ISM. I. Nr. 1, 3.
⁷⁰ Pippidi D. M. Studii de istorie a religiilor antice. P. 94—120.
⁷¹ Chamoux Fr. Civilizația greacă în epocile arhaică și clasică. I. P. 224—225; DIVR. P. 239—240.
⁷² ISM. I. Nr. 59.
⁷³ Stoian I. Op. cit. P. 139—140.
⁷⁴ Popescu Em. Op. cit. P. 362, fig. 3.
⁷⁵ Filosofia greacă până la Platon. II₂. P. 38.
⁷⁶ Jaeger W. Op. cit. P. 286—287.
 Abrevieri:
 ISM — Inscriptiile din Scythia Minor, grecești și latine, I. Histria și împrejurimile. Ed. D. M. Pippidi. Buc., 1983; II, Tomis și teritoriul său, culese, traduse, însoțite de comentarii de I. Stoian; Indici de Al. Suceveanu. Buc., 1987.
 IDR — Inscriptiile Daciei romane. II. Oltenia și Muntenia, culese, traduse în românește, însoțite de comentarii și indici de Gr. Florescu și Constantin C. Petolescu, Buc., 1977.

GHEORGHE NEGRU

C. DOBROGEANU-GHEREA DESPRE PROBLEMA AGRARĂ ÎN ROMANIA

După cum menționează C. Dobrogeanu-Gherea în lucrarea «Ce vor socialiștii români?» (1886) cauza «tuturor relelor și nedreptăților societății de acum» trebuie căutată în «întocmirea burgheză, cu individualismul, cu concurența, cu statul burghez». Numai lichidînd «întocmirea» respectivă și realizînd idealul socialist se putea contribui la instituirea «frăției, bogăției și fericirii pe acest pămînt plin de nelegiuiri, de ticălo-

șii, de lacrimi»¹. Drept cauze particulare ale mizeriei țăranilor, caracteristice și determinate de orînduirea burgheză din România, C. Dobrogeanu-Gherea evidențiază lipsa și insuficiența pămîntului la micii producători, forma de proprietate mică, specifică gospodăriilor țărănești. Drept rezultat, ca marxist, dînd curs liber unor concepții de sorginte narodnicistă din faza de început a activității sale politice, C. Dobrogeanu-Gherea, în aceeași lucrare, pledează pentru «trecerea proprietății statului în stăpînirea comunelor», «răscumpărarea treptată a proprietăților particulare mari și trecerea lor la comune» etc.². Nefiind împotriva împărțirii și lucrării individuale a pămîntului, el consideră totuși că «colectivizarea muncii» în comune «va merge crescînd», deoarece «în veacul nostru toate puterile materiale și intelectuale lucrează pentru organizarea muncii colective»³.

În lucrarea «Chestiunea țărănească» (1890), spre deosebire de «Ce vor socialiștii români?», C. Dobrogeanu-Gherea insistă ca «statul să cumpere moșiile proprietarilor mari, pe care să le arendeze întregi la comune sau societăți de muncitori și, în același timp, să le dea mașini și bani pentru cultivare pe care să-i plătească cu încetul»⁴. Materializarea acestei idei trebuia să ducă la dispariția marilor proprietăți particulare, la crearea și răspîndirea treptată în societatea românească a «marii proprietăți a statului, adică a obștii, a națiunii»⁵.

În «Neoioabăgia» (1910), dat fiind acceptarea principiului proprietății private⁶, reflecțiile lui C. Dobrogeanu-Gherea referitor la cauza, aspectele și soluția problemei agrare în România, deși în multe privințe subiective și chiar tendențioase, sînt, totuși, mult mai concrete, ele vizînd probleme reale ale vieții țăranilor.

În opinia lui C. Dobrogeanu-Gherea, «ultima cauză eficientă a groaznicei exploatare și aserviri a țăranimii» trebuie căutată «într-o anume organizație economică, în anume instituții, în anume fel și relații de producție și împărțire a bogățiilor», în existența regimului «neoiobag» în România⁷. Deși consideră că apariția regimului «neoiobag» a fost determinată de împrăștierea insuficientă cu pămînt a țăranilor în 1864, că media de 4 ha de pămînt, cît poseda țăranul român, nu era suficientă pentru o «gospodărie rațională și pentru un trai omenesc», că «anul 1864 purta în sînul său anul teribil 1907» etc., C. Dobrogeanu-Gherea apreciază că problema agrară în România nu rezidă «în reaua împărțire a proprietății rurale, în prea marea ei concentrare în cîteva mîini, luînd astfel forma de proprietate latifundiară»⁸, după cum afirmau poporaniștii. «Problema latifundiilor, menționează C. Dobrogeanu-Gherea, nu constituie problema noastră agrară și nu e elementul ei cel mai important; poporaniștii i-au exagerat deci importanța și au exagerat și relele pe care le înfățișează ea»⁹.

Desigur, recunoaște C. Dobrogeanu-Gherea, «împărțirea proprietății, respectiv a celei rurale, e un fenomen economic atît de important, încît e explicabilă greșeala de a lua acest fapt ca fenomen esențial și generator al problemei noastre agrare»¹⁰. Tocmai pentru că latifundiul «îndeplinește multe condiții esențiale pentru găsirea și rezolvarea problemei, de aceea a încurcat și pe cercetătorii noștri și opinia publică, astfel că la un moment dat a răsunit de la Severin la Dorohoi: proprietatea latifundiară iată inamicul»¹¹. «Nepriceperea adevăratului rost al latifundiilor duce la concluzii false, care îngăduie soluții diversioniste»¹² ...Dacă latifundiile sînt inamicul, dacă principala caracteristică a țării este că e o țară de latifundii¹³, cum zic poporaniștii, atunci evident că soluția este dispariția lor»¹⁴.

Or, apreciază C. Dobrogeanu-Gherea, poporaniștii n-au ținut cont de faptul că latifundiile constituiau «un rezultat firesc al regimului nostru economic, nu o cauză a lui»¹⁵. Dacă în țările capitaliste dezvoltate existau condiții care împiedicau creșterea latifundiilor — concurența țărilor înapoiate agricole, reducerea profitului agriculturii țărilor indu-

striale, condiționând plasarea capitalului în industrie; emigrarea lucrătorilor agricoli în centrele industriale; creșterea salariilor muncitorilor agricoli și reducerea profitului agricultorilor mari; superioritatea, în unele cazuri, a micii proprietăți față de cea mare în gospodăria capitalistă etc. —, apoi «într-o țară semicapitalistă și neiobagă cum e a noastră, dimpotrivă, toate condițiile favorizează foarte mult formarea latifundiilor»¹⁶. «Regimul nostru neiobag, conchide C. Dobrogeanu-Gherea, prin elementul lui capitalist-occidental, înlesnește și favorizează achiziționarea și rotunjirea latifundiilor, iară prin elementul lui iobăgist favorizează și face rentabilă această formă de proprietate rurală»¹⁷, datorită, în primul rând, existenței țaranului «neiobag» semirobit, prost plătit, ce lucra cu inventarul și vitele sale pământul marilor proprietari.

Considerind latifundiile din România «un rezultat firesc al regimului nostru economic, nu o cauză a lui», iar trusturile de arendare a pământului — aparținând în mare parte evreilor — «un corolar al latifundiilor», «un rezultat și o excrescență a regimului neiobag»¹⁸, C. Dobrogeanu-Gherea condamnă «campania dusă de poporanism în genere, de cel antisemit în special împotriva arendașilor... evrei: jidanul e de vină»¹⁹. «...La un moment dat, scrie C. Dobrogeanu-Gherea, cu binevoitorul concurs chiar și al poporanistilor democrați... întreaga noastră problemă agrară era cit pe aci să fie prefăcută într-o problemă Mochi-Fișer»²⁰. «Campania» împotriva trusturilor ar fi fost «binevenită și perfect justificată», apreciază C. Dobrogeanu-Gherea, doar în cazul când s-ar fi luat în considerație că «fenomenul trusturilor-corolar al latifundiilor e un rezultat al regimului nostru agrar, un efect, nu o cauză a lui și dispariția trusturilor, chiar dacă se va obține în practică, nu va aduce vreo importantă schimbare economică, pentru că regimul va rămâne cu toate consecințele lui. Dacă nu se ține seama de toate astea, atunci se confundă cauza cu efectul, atunci se substituie cauze imaginare celor adevărate...»²¹.

În contradicție cu concepțiile sale marxiste (în opinia autorului «Neiobagiei» anume tratarea consecvent marxistă a problemei agrare ar constitui specificul lucrării sale în raport cu toate celelalte lucrări din România scrise la aceeași temă), C. Dobrogeanu-Gherea consideră relațiile de producție drept o categorie economică principală comparativ cu relațiile de proprietate, drept o categorie economică separată și independentă de relațiile de proprietate. Astfel, referindu-se la aspectele problemei agrare în România, C. Dobrogeanu-Gherea evidențiază, în primul rând, «raporturile de producție în bună parte iobăgiste, feudale, starea de drept liberalo-burgheză, prefăcută în iluzie și minciună, lăsând pe țăran la discreția stăpînului; legislația tutelară care decreteează inalienabilitatea pământurilor țăărănești și reglementează raporturile dintre stăpîni și muncitori...» și, în ultimul rând, «insuficiența pământului așa-zisului mic proprietar...»²². C. Dobrogeanu-Gherea, schițând soluția problemei agrare, preconizează mai întâi «desființarea totală și definitivă a tuturor raporturilor de producție și a servitutiilor medievale: dijme, rusfeturi, învoieli de cu iarnă, desființarea totală a contractului agricol și înlocuirea lui prin raporturi de producție ce există în Occidentul capitalist; desființarea totală și definitivă a tuturor legilor de excepție așa-numite tutelare, desființarea inalienabilității pământului și a întregului nămol de legi de tocmeli agricole și a tuturor reglementărilor pe care le implică ele» și abia apoi «prefacerea micii proprietăți aparente de azi — caracteristică regimului neiobag — într-o adevărată mică proprietate țăărănească de sine stătătoare, avînd o întindere suficientă pentru munca și hrana unei familii»²³. Așadar, C. Dobrogeanu-Gherea preconizează mai întâi transformarea capitalistă a relațiilor agrare și abia apoi împrumutarea țăranilor. Limitarea întinderii marilor proprietăți funciare și împrumutarea țăranilor în condițiile existenței vechilor relații agrare ar fi dus, în opinia lui C. Dobrogeanu-Gherea, doar la con-

solidarea «neoiobăgiei», deoarece pământul i-ar fi costat pe țărani prea scump, fiind deci nerentabil, țărani proletari transformându-se, în consecință, în «neoiobagi». În afară de aceasta, domeniul marilor proprietari micșorându-se, s-ar fi agravat «lipsa relativă de pământ» a țăranilor, înrăutățindu-se condițiile «de învoială» a țăranilor cu marii proprietari²⁴.

Schimbarea esenței feudale a relațiilor agrare și transformarea lor în relații pur capitaliste (C. Dobrogeanu-Gherea doar proclamă constituirea noilor relații capitaliste, nearătând însă cum pot fi ele create) ar fi determinat, la rîndul său, «o simțitoare scădere a rentei, iară din cauza ofertei abundente de moșii o și mai simțitoare scădere de prețuri», permițînd țăranilor «mai înțoliți, mai chiaburi» să cumpere, în asociație, multe moșii ale marilor proprietari, creîndu-se în așa fel «o adevărată proprietate mijlocie»²⁵.

În atare condiții, statul, printr-o răscumpărare silită ori de bună voie, printr-un împrumut de 700—800 mln. ar fi putut trece o parte însemnată de pământ de la marea proprietate la cea mică, condiționînd o repartizare «mai normală» a pământului țării între categoriile sociale rurale²⁶.

Chintesența concepției sale referitor la problema agrară C. Dobrogeanu-Gherea a expus-o într-un interviu publicat în ziarul «România muncitoare» din 1913. În «Neoibăgia», spunea C. Dobrogeanu-Gherea în interviul menționat, «am arătat, cred, destul de clar că problema noastră agrară e, desigur, și o problemă de distribuire a pământului, cum ar fi spre pildă în Anglia... Dar, în deosebire de ale țării, la noi problema agrară e o problemă de relații de producere (aici și mai jos evidențierea aparține lui C. Dobrogeanu-Gherea — *n.a.*), și anume de relații de producere semif feudale. Aici deci trebuie concentrată în primul loc atenția omului de stat care vrea sincer să transforme întocmirea noastră arhaică, absurdă și nenorocită agrară. **Desființarea deci a relațiilor de producere semif feudale, neoiobage, e prima, principala și esențiala parte a problemei noastre agrare.** Fără aceasta, întemeierea unei mici proprietăți devine un nonsens, atîta vreme cît există aceste relații de producere semif feudale»²⁷.

După cum s-a putut observa, reflecțiile lui C. Dobrogeanu-Gherea, la care ne-am referit mai sus, sînt orientate, în special, împotriva «poporaniștilor democrați» în frunte cu C. Stere, împotriva celorlalți autori democrați (R. Rosetti, G. Creangă etc.) care, ca și C. Stere, considerau «reaua repartizare a proprietății rurale», existența latifundiilor, și respectiv a trusturilor de arendare a pământului, drept cauză și aspect principal al problemei agrare în România. Însă, în cazul cînd C. Dobrogeanu-Gherea ar fi pornit în analizele sale de la teza marxist-ortodoxă despre rolul principal al relațiilor de proprietate în cadrul relațiilor de producție în România, opinia respectivă a teoreticianului socialist ar fi coincis, în esență, cu cea a lui C. Stere, R. Rosetti, G. Creangă etc. (Deși autorii în cauză nu erau marxiști, aprecierea rolului relațiilor de proprietate în cadrul sistemului agrar din țară făcută de ei, nu contravenea, obiectiv, spiritului marxistului ortodox). Cu atît mai mult că nici C. Stere, nici R. Rosetti, nici G. Creangă, spre deosebire de C. Dobrogeanu-Gherea, nu concepeau relațiile de proprietate separat de cele de producție, împrumutînd țăranilor cu pământ suficient pentru un trai independent constituind în opinia acestora, un prim pas în direcția transformării capitaliste a relațiilor agrare²⁸. Obsedat, probabil, de dorința de a infirma cu orice preț concluziile și critica lui C. Stere, R. Rosetti, G. Creangă etc. la adresa marilor latifundiași și a arendașilor evrei, doctrinarul român («Marx al României» cum era supranumit C. Dobrogeanu-Gherea de către adepții de idei mai tineri) este nevoit să accepte teza despre rolul secundar al relațiilor de proprietate în raport cu cele de producție — teză preluată de el din literatura agrară ro-

mânească de la sfârșitul sec. al XIX-lea începutul sec. al XX-lea. Deci, urmărind chiar de la bun început scopul de a infirma concluziile poporaniștilor despre rolul proprietății funciare în cadrul sistemului agrar existent, C. Dobrogeanu-Gherea nu reușește să evite erorile și contradicțiile logice elementare, evidente la o analiză cât de cât atentă a spuselor sale. Or, chiar în baza datelor cu care operează C. Dobrogeanu-Gherea putem lesne deduce că latifundiile sînt nu numai o consecință a regimului agrar creat în rezultatul reformei agrare din 1864, dar și o cauză a lui. Faptul că țărani au primit în 1864 «cam un sfert» din întinderea arabilă a țării, restul revenind moșierilor, și statului, a creat, bineînțeles, chiar de la start, condiții favorabile pentru pauperizarea țăranilor și creșterea continuă a latifundiilor. De altfel, și reflecțiile lui C. Dobrogeanu-Gherea despre «trusturile arendășești» doar aparent sînt obiective. Deși trusturile amintite într-adevăr au apărut în România nu îndată după 1864, ci spre sfârșitul sec. al XIX-lea, ele sînt totuși o consecință a sistemului de arendă în general, sistem care însă nu a fost numai «un efect», ci și o «cauză» a regimului social-economic creat după 1864. În măsura în care «distribuirea vițioasă» (R. Rosetti) a pămîntului în 1864 a determinat creșterea latifundiilor, în aceeași măsură a determinat și creșterea numărului moșiilor date în arendă, de obicei, fiind arendate anume moșiile cele mai mari, latifundiile. Profitînd de necesitatea țăranului de pămînt atît proprietarii, cît și arendașii măreau, pe de o parte, plata pentru pămîntul dat în arendă și pentru pășune, iar, pe de altă parte, plăteau munca țăranului la un preț derizoriu, cîpătînd astfel venituri imense. Ținînd cont și de faptul că arendașii utilizau la prelucrarea pămîntului munca semifeudală a unei țărănime istovite, posesoare a unor unelte primitive și a unor vite prost întreținute, conchidem că critica lui C. Stere²⁹, R. Rosetti³⁰, G. Creangă³¹ la adresa arendașilor evrei, a trustului Fischer, era îndreptățită. De fapt, criticînd arendașii evrei, autorii menționați nu au stabilit, după cum apreciază la un moment dat C. Dobrogeanu-Gherea, că numai «jidanul e de vină», n-au transformat, «cît pe aci», problema agrară într-o problemă «Mochi-Fișer», deoarece critica arendașilor evrei constituie în lucrările acestora doar un caz particular, doar un moment al criticii la adresa sistemului latifundiar în general, reprezentantul de bază al căruia era, desigur, boierul român. Finalul logic al reflecțiilor lui C. Dobrogeanu-Gherea despre rolul secundar al relațiilor de proprietate în raport cu cele de producție, despre faptul că latifundiile și trusturile de arendare a pămîntului (sistemului de arendare în general) sînt doar o consecință a regimului agrar, dar nu și o cauză a lui, este propunerea de împroprietărire a țăranilor doar după transformarea capitalistă a relațiilor agrare, propunere, în opinia noastră, alogică, sterilă. Or, după cum demonstrează practica, atît a țărilor în care capitalismul s-a «născut» pe teren propriu, cît și a celor în care el a fost «importat», transformarea rapidă a relațiilor feudale în capitaliste, fără a schimba structura relațiilor de proprietate, nu este posibilă.

După cum am menționat deja, ideile ce au stat la temelia «Neoio băgiei» — că insuficiența pămîntului la țărani constituie o cauză secundară a problemei agrare în raport cu existența în România a relațiilor de producție vechi, că latifundiile sînt doar o consecință a regimului agrar bazat pe munca feudală a țăranului etc. — nu sînt o noutate în literatura agrară de la finele sec. al XIX-lea — începutul sec. al XX-lea, ele fiind fundamentate și expuse, mai larg, în lucrarea lui C. Garoflid «Problema agrară și deslegarea ei» (București, 1908). Conform opiniei autorului în cauză «nici extrema repartitie a proprietății între cele două mari clase, țărani și mari proprietari... nici neechitabila repartitie a folosinței... nu sînt factori principali, care au determinat criza agrară, căci ceea ce stă deasupra tuturor cauzelor și le domină pe toate este reaua organizare economică care face ca munca agricolă să lucreze în pagu-

bă și care oprește prin tehnica înapoiată orice puțință de a spori producția». «Criza agrară nu-i o criză de repartitie de proprietate între cei mari și cei mici, ea este o criză de producție»³².

În concordanță cu aceste premise, C. Garoflid consideră drept inutilă împrumărirea țăranilor în cadrul vechiului sistem agrar. «A căuta, scrie el, rezolvarea chestiunii agrare în sistemul agricol actual înseamnă a dezlega cuadratura cercului. Pe «drumul bătut» al împrumării sau al serviciilor de cultură nu vom găsi nici o îndreptare, mai rău chiar, încetul cu încetul mica proprietate va absorbi, pe cale legală sau revoluționară, întreaga mare proprietate, iar chestiunea agrară va rămâne în picioare, căci problema producției nu s-a dezlegat»³³.

Deși consideră la început că «reaua organizare economică», «tehnica agricolă înapoiată» constituie cauza principală a «crizei agrare», mai apoi însă C. Garoflid apreciază că «marea pricină» a neputinței țăranului de a spori producția trebuie căutată în persistența la sate a «muncii de învoială». «Munca de învoială» este «cauza unică a neeconomicității noastre organizării agricole care împinge cultura pământului din ce în ce mai mult către cele două extreme: cultura latifundiară și cultura parcelară. Și această învinuire ce aduc muncii de învoială e capitală... puțința numai a unei asemenea munci, explică toată organizarea nefirească a plugăriei noastre. Și nici o îndreptare nu-i de nădăjduit cît timp dijma, acest regim medieval al muncii, va dăinui»³⁴.

Deci, nu repartizarea defectuoasă a pământului, ci «munca de învoială» a creat cultura latifundiară și a făcut rentabilă marea exploatare în România. «Originea exploatării latifundiare stă aici: în puțința culturii la distanță prin aruncarea pagubei ce rezultă din acest fel de muncă în sarcina țăranului. Acesta e cel mai important fapt din raporturile economice dintre micii și marii cultivatori... Fără de vitele și uneltele țăranului, marea exploatare nu s-ar fi născut... toată reaua noastră alcătuiră economică nu ar fi existat... Exploatațiile mari, prea mari, concentrarea mai multor mari exploatații în aceeași mînă, giganticele întreprinderi arendășești n-ar fi fost fenomenul economic normal al plugăriei mari, fără de seamăn în nici o țară... Cele două forme extreme ale culturii, parcelară și latifundiară, nu ar fi fost caracteristice agriculturii noastre, căci între ele ar fi avut loc cultura mijlocie, iar toate aceste forme de exploatare și-ar fi căutat rentabilitatea în sporul producției»³⁵.

În contradicție cu cele spuse mai sus, spre deosebire de C. Dobrogeanu-Gherea, C. Garoflid nu propune desființarea mai întii a «muncii de învoială», apoi împrumărirea țăranilor. Dimpotrivă, stipulează crearea, în primul rînd, în baza pământului expropriat ori cumpărat de la marii latifundiați (în special de la cei ce posedau proprietăți mai mari de 1000 ha), a celui cumpărat de la țăranii ruinați, a unor gospodării țăărănești viabile, avînd o întindere de la 7 la 16 ha (în total se preconiza trecerea la țărani a 1,2 mln. ha de pămînt), iar în baza marilor proprietăți nelatifundiare, considerate drept intangibile, crearea unor gospodării capitaliste respective³⁶. Anume restructurarea fondului funciar din România trebuia să ducă, în ultimă instanță, la modernizarea tehnică a agriculturii, la dispariția «muncii de învoială», la creșterea produsului social total.

De fapt, nu numai ideile menționate, ci și multe alte idei și concluzii referitoare la aspectele și soluția problemei în România, de asemenea, nu sînt originale. Faptul, mai ales ținînd cont de caracterul sintetic al «Neoioabăgiei», este într-o oarecare măsură, firesc și chiar inevitabil. C. Dobrogeanu-Gherea însă, contrar evidențelor, se autoapreciază drept unicul autor român care a formulat problema agrară și soluția ei, negînd orice contribuție a predecesorilor săi în problema dată «...Silinduse să prescrie leacul, conchide C. Dobrogeanu-Gherea, cei mai mulți fără a căuta, iar restul fără a reuși să afle mai întii ce boală este de le-

cuit, problema noastră agrară a rămas neformulată și cu atât mai mult studiată». «Au urmat, menționează teoreticianul socialist, foarte multe soluții, dar afară de unele excepții, care nici ele nu reprezintă o vedere destul de clară, soluția tot negăsită a rămas»³⁷. În opinia lui C. Dobrogeanu-Gherea, «o excepție serioasă și onorabilă» constituie doar C. Garoflid, care «pe baza producției noastre agrare și a tehnicii ei ajunge la concluzii și soluții în bună parte asemănătoare cu ale noastre (deci nu C. Dobrogeanu-Gherea ajunge la concluzii și soluții «în bună parte asemănătoare» cu cele ale lui C. Garoflid, ci viceversa!), ceea ce e foarte natural, dat fiind că alte soluții nici nu pot să existe»³⁸. În realitate, la general vorbind, sarcina transformării burgheze a regimului agrar bazat pe lucrul în dijmă a fost conștientizată și formulată în societatea românească începând încă cu N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, A. Xenopol etc. și terminând cu R. Rosetti. De altfel, C. Dobrogeanu-Gherea în «Neoîobăgia», spune ceva principal deosebit în problema agrară de cele spuse, spre exemplu, de R. Rosetti în lucrarea «Pentru ce s-au răsculat țărani?» (facem abstracție de propunerea lui C. Dobrogeanu-Gherea de a schimba mai întâi esența feudală a relațiilor agrare, apoi de a împrietări țărani). Nu a scris R. Rosetti despre necesitatea constituirii, în baza unui credit bănesc, acordat de stat, trecerii unei părți însemnate a pământului de la marea proprietate latifundiară la cea mică, a unei proprietăți țărănești prospere și independente, constituirii și întăririi păturii țărănești mijlocii, creării unor mari proprietăți funciare ce ar practica o agricultură intensivă, modernă? Despre necesitatea «oboririi regimului tocmelilor agricole», vinovat, «de-o potrivă cu distribuirea vițioasă a proprietății», de «reînființarea muncii silite», de «șerbirea mulțimii de către o minoritate infimă», și înlocuirii lui printr-un regim bazat pe munca liberă a țăranului, muncă efectuată în temei pe bani?³⁹. Nu negăm, desigur, orice contribuție a lui C. Dobrogeanu-Gherea la analiza problemei agrare în România. Această contribuție însă nu constă în emiterea unor idei și concluzii originale (în acest sens meritul autorului «Neoîobăgiei» este neînsemnat⁴⁰), după cum cred unii cercetători contemporani⁴¹, ci în elaborarea unei viziuni de ansamblu cât mai complete în ce privește problema agrară în România. Viziunea sintetică, avînd drept premisă studiile respective ale autorilor de la sfîrșitul sec. al XIX-lea—începutul sec. al XX-lea (în special, C. Stere, R. Rosetti, G. Creangă, C. Garoflid etc.), constituie elementul distinct al «Neoîobăgiei» în cadrul gîndirii social-economice românești. Totodată vom lua în considerație și faptul că logica (structura) generală a sistemului neoîobăgist a fost determinată în cea mai mare parte de ideea despre însemnătatea secundară a relațiilor de proprietate în raport cu cele de producție în cadrul regimului agrar de la sfîrșitul sec. al XIX-lea—începutul sec. al XX-lea, idee care însă nu-i aparține lui C. Dobrogeanu-Gherea.

Note

¹ Dobrogeanu-Gherea C. Opere complete. Vol. II. P. 115.

² Ibidem. P. 116.

³ Ibidem. P. 110.

⁴ Ibidem. P. 290.

⁵ Ibidem. P. 289. Drept suport teoretic al pledoariei lui C. Dobrogeanu-Gherea în favoarea formei colective de proprietate a servit teza, răspîdită atunci atît în mediile marxiste, cît și în unele nemarxiste, despre superioritatea absolută a proprietății mari asupra celei mici în agricultură. «Cînd vedem, scrie teoreticianul socialist, că rodul se înmulțește pe proprietatea mare, că, dacă întrebăm

mașini, munca devine de trei ori mai mică și mașinile nu se pot întrebuința decît pe proprietatea mare, cînd vedem că îngrășămintele făcute în chip științific înmulțesc îndoite rodul și aceste îngrășăminte nu se pot face decît cu mari capitaluri și prin urmarea pe proprietăți mari, pe cînd din contra, pe proprietatea mică rodul scade și munca crește, nu putem să nu ne arătăm din toată inima și din toată convingerea ca partizani ai marii proprietăți și dușmanii cei mai înverșunați ai micii proprietăți, izvor veșnic de sărăcie și nenorocire» (Ibidem. P. 284). Deși în România, spre deose-

- bire de țările capitaliste dezvoltate, procesul de producție nu era mecanizat, iar îngrășămintele «făcute în chip științific» nu erau «aproape deloc» folosite, totuși și aici marii proprietari, utilizând asolamentul culturilor, căpatau de pe aceeași suprafață de pământ și cu același număr de muncitori roade mai înalte decât micii producători. Realizând mai ieftin produsele sale, ei ruinau, în consecință, micii proprietari («...Prin faptul că alăturarea cu proprietatea mică e și proprietatea mare, aceasta din urmă bate în piață proprietatea mică, o «concurează», cum se zice, o silește să-și vândă produsele sale din ce în ce mai ieftin, încât o sărăcește până ce o înghite. Precum marea atrage și înghite în sine toate izvoarele uscatului, așa proprietatea mare atrage și înghite micile proprietăți»; Ibidem. P. 282).
- ⁶ Incepînd cu lucrarea «Chestiunea țărănească» teza despre proprietatea colectivă nu mai figurează drept sarcină imediată a luptei politice a țăranilor, ci doar în calitate de «întă mai îndepărtată». În 1889, cu prilejul adopțării legii despre vânzarea pământului statului țăranilor, C. Dobrogeanu-Gherea, contrar cerințelor programatice despre arendarea moșilor statului comunelor sau societăților de muncitori, a susținut principiul împrumutării individuale a țăranilor. Spre deosebire de revizionistii marxismului ortodox — G. Folmar, E. Bernstein, E. David etc. — care au acceptat principiul proprietății private, păstrarea micii proprietăți «pe vecie», C. Dobrogeanu-Gherea, ținînd cont, probabil, de critica vehementă a lui F. Engels a programului de la Nant (1894) a socialiștilor francezi, în care aceștia insistau asupra necesității de a păstra și apăra mica proprietate țărănească în socialism — prevedere calificată de F. Engels, în scrisoarea către redacția ziarului «Vorwart» (1894), în lucrarea «Chestiunea țărănească în Franța și Germania» (1894—1895), drept «reaționară», «pur și simplu o prostie» etc. — a acceptat principiul respectiv, păstrarea proprietății țărănești, doar temporar, doar pînă la crearea în România a unor forme de proprietate și categorii sociale burgheze ca în Occident.
- ⁷ Dobrogeanu-Gherea C. Opere complete. Vol. IV. P. 180—181.
- ⁸ Ibidem. P. 185.
- ⁹ Ibidem. P. 189.
- ¹⁰ Ibidem. P. 185.
- ¹¹ Ibidem. P. 186.
- ¹² C. Dobrogeanu-Gherea califică drept «diversionistă» (?) cererea «poporanistilor» «ca statul, printr-o lege specială, să limiteze întinderea proprietăților mari la un anumit maxim de hectare» (Ibidem. P. 192).
- ¹³ Sînt vizate articolul lui C. Stere «Țară de latifundii» (*Viața Românească*, 1906. Vol. 3. P. 620—633) și capitolul IV din lucrarea lui R. Rosetti «Pentru ce s-au răscolat țăranii?» (București, 1907), intitulat «Latifundiul este dușmanul».
- ¹⁴ Ibidem. P. 192.
- ¹⁵ Ibidem. P. 189.
- ¹⁶ Ibidem. P. 187—188.
- ¹⁷ Ibidem. P. 188.
- ¹⁸ Ibidem. P. 192.
- ¹⁹ Ibidem. P. 181.
- ²⁰ Ibidem. P. 193.
- ²¹ Ibidem.
- ²² Ibidem. P. 281.
- ²³ Ibidem. P. 282.
- ²⁴ Ibidem. P. 296.
- ²⁵ Ibidem. P. 294—295.
- ²⁶ Ibidem. P. 295.
- ²⁷ Dobrogeanu-Gherea C. Opere complete. Vol. V. P. 165.
- ²⁸ Desigur, dat fiind concepția generală poporanistă, C. Stere nu pledează curent pentru capitalism. Totuși, în articolele consacrate problemei agrare, publicate în revista «Viața Românească», el insistă, asupra necesității transformării regimului latifundiar și al «muncii de învoială» într-un regim în care țăranul, îndestulat cu pământ, liber prin munca sa ar practica o «cultură rațională». În consens cu preconizările făcute de Rocher, Schmöler, Wagner etc. C. Stere pledează pentru transformarea formelor semif feudale de proprietate — latifundiile, proprietățile parcelare — în forme moderne de proprietate mare, mijlocie și mică («Mizeria țăranimii și repartizarea proprietății», *Viața Românească*, 1908. Nr. 1. P. 99—110; «Latifundiile și progresul economic». Ibidem, 1908. Nr. 3. P. 448—453; etc.).
- ²⁹ C. Stere, menționînd că numai trustul Fischer acaparase 242 mii ha de pământ — «mai mult ca îndoit decît toată întinderea proprietății mijlocii în România (fără Dobrogea), care nu e decît 114 mii ha! 8% din întinderea totală a proprietății mari și peste 3% din întinderea totală a proprietății private» — face următoarea concluzie: «Dacă s-ar găsi încă numai 11 Fischeri, toată proprietatea mare ar fi putut cădea în mîinile lor, și nu trebuie decît în total vreo 32 Fischeri pentru ca toată țara să poată fi cuprinsă în cele 32 de trusturi, iar cele 6 1/2 milioane strănepoți ai lui Traian să fie numai tolerați de acești potențați ai României libere și independente, — dacă ar fi tolerați!...» («Țară de latifundii», *Viața Românească*, 1906. Vol. 3. P. 631).
- ³⁰ Rosetti R. Pentru ce s-au răscolit țăranii? București, 1907. P. 507—509 etc.
- ³¹ Creangă G. Grundbesitzverteilung und Banernfrage in Rumänien in Stats- und sozialraissenschaftliche Forschungen. P. 150 etc.
- ³² Garoflid C. Problema agrară și des-

- legarea ei. Iași. 1917. Ed. a II-a, P. 3, 67.
- ³³ Ibidem. P. 15.
- ³⁴ Ibidem. P. 38.
- ³⁵ Ibidem. P. 37, 67.
- ³⁶ Ibidem. P. 94—104.
- ³⁷ Dobrogeanu-Gherea C. Opere complete. Vol. IV. P. 279—280.
- ³⁸ Ibidem. P. 280.
- ³⁹ Rosetti R. Op. cit. P. 630—660, 661—666; R. Rosetti, spre deosebire de C. Dobrogeanu-Gherea, a acceptat totuși, în unele cazuri, păstrarea dijmiei. Nu pentru că a fost mai puțin radical, ci pentru că a fost mai realist. Or, înlocuirea dijmiei prin relații marfă-bani nu putea fi decretată și realizată imediat.
- ⁴⁰ Conform aprecierii lui C. Stere «în partea descriptivă a stării țărănimii noastre, d. Gherea nu spune nici un cuvânt, care să nu fi fost spus înaintea d-sale de Radu Rosetti și alți «poporaniști», între care și subsemnatul (d. Gherea, vom dovedi, nu e, la

drept vorbind, original nici în ce privește termenul «neoioabăgie», atât doar că-l încurcă). Aceste capitole ar putea lipsi din cartea d-sale aproape în întregime, căci nu se poate pretinde, într-o polemică împotriva poporaniștilor, că ei trebuie să învețe de la d. Gherea ceea ce ei înșiși au dat publicității mai înainte» («Neoioabăgia d-lui Gherea. Cum și cu cine discută d. Gherea?» *Viața Românească*, 1910. Nr. 1. P. 246).

- Șt. Zeletin, la rîndul său, evidențiind «caracterul superficial» al revoluției agrare capitaliste în România, conchide: «Pentru revoluția agrară din România cel întâi care a învederat acest caracter superficial este d-l C. Garoflid, a cărui idee fundamentală și concisă a împrumutat-o și C. Dobrogeanu-Gherea, diluînd-o pe 500 pagini de vorbărie» («Burghezia română», București, 1991. Ed. a II-a, P. 219).
- ⁴¹ Vezi, de exemplu. Opera lui C. Dobrogeanu-Gherea. Bacău. 1983. P. 437 etc.

Виктор Цвиркун

ИОН НЕКУЛЧЕ В РОССИИ

Исследователи политической и творческой биографии молдавского хрониста Иона Некулче длительное время обходили вниманием период его пребывания в Российском государстве в 1711—1713 гг.¹ Объясняется это, во-первых, отсутствием достаточной документальной базы², во-вторых, беглыми и отрывистыми воспоминаниями самого летописца. Обнаруженные в последнее время документы в совокупности с опубликованными материалами дают возможность подробнее рассмотреть и понять этот отрезок биографии одного из виднейших деятелей политической и культурной жизни Молдавского княжества первой половины XVIII столетия.

Военная катастрофа, постигшая русско-молдавское войско на Пруте в июле 1711 г., стала одновременно и политическим поражением прорусской партии в княжестве. Многие ее сторонники были вынуждены покинуть родные земли перед страхом расплаты со стороны османских властей. Выезд Иона Некулче и многих других участников анти-турецкой кампании в Россию был предreshen, и диктовался он отнюдь не только политическими, религиозными или личными симпатиями к этой стране. Здесь можно назвать несколько причин. Прежде всего, видные сторонники Дм. Кантемира не могли найти надежное укрытие в чаще кодр или в горных ущельях княжества, подобно своим рядовым соратникам³. Турецко-татарские войска и сторожевые отряды валахского господаря К. Брынковяну прочно перекрыли пути в места традиционной миграции молдаван — Валахию и Венгрию⁴. Путь в Польшу — другое направление миграционных потоков из княжества — был заблокирован отрядами «станиславчиков»⁵. Свободному выходу из русского лагеря препятствовала и опасность быть ограбленным и даже убитым как со стороны разбойничавших окрест отрядов татар и запорожцев, так и со стороны казачьих и легкоконных полков русского арьергарда, имевших приказ излавливать и жестоко наказывать всех отставших от обоза⁶.

Едва русско-молдавское войско отошло на достаточно безопасное расстояние от основных сил противника и путь на Яссы был очищен от татар и запорожцев, Ион Некулче и другие великие бояре, возглавляемые Дм. Кантемиром, отправились в молдавскую столицу под охраной двухсот драгун, куда и прибыли к исходу дня 14 июля⁷. Времени на сборы у них практически не было. Взяв семью и самое необходимое в дальнюю и неизвестную дорогу, Ион Некулче вместе с господарем и другими боярами уже 16 июля соединились с царским лагерем, расположившимся на Пруте⁸. Оставив в Молдавии все свое имущество, с неясными перспективами на будущее, соратники Дм. Кантемира располагали только устными обещаниями российского царя компенсировать все понесенные ими в прошедшую кампанию убытки. В определенной степени гарантом царских слов служила грамота, данная Петром I Дмитрию Кантемиру в апреле 1711 г. Однако ее статьи больше касались самого господаря, нежели его бояр. Кроме того, грамота была лишена конкретного содержания, в ней не указывалось, что и в каком количестве будет возмещено русской стороной в случае поражения русско-молдавских войск. Последнее обстоятельство заставило Дм. Кантемира подать на имя Петра I в конце июля несколько прошений, в том числе о дальнейшей судьбе едущих с ним людей⁹. 1 августа на них последовала резолюция царя, по которой «народу волосскому, который ныне за веру христианскую принуждены были оставить отечество и едут в государство Российское... определить на житье... (земли. — В.Ц.) из слободских и иных украинских слобод»¹⁰. Местом проживания молдавского господаря и его людей был назначен г. Харьков, а источником материальных потерь — вотчины опального и осужденного генерал-майора Федора Владимировича Шидловского¹¹.

5 августа, повинувшись царскому указу, Дм. Кантемир со своими людьми и сопровождавшими их двумястами драгунами подполковника Рота отправился к Киеву, куда прибыл 20 августа¹². Здесь предполагалась кратковременная остановка для пополнения продовольственных и фуражных запасов. Две недели ушли на отдых и приготовления к дороге. Когда же сборы приблизились к завершению, неожиданно для себя господарь столкнулся с неприятной и болезненной проблемой — часть наиболее близких ему бояр, таких как Ион Некулче, Савин Змучилэ и другие, давших в Мовилэу на Днестре письменные обязательства во всем подчиняться господарю и всюду следовать за ним¹³, отказались от своих слов, желая остаться в Киеве. Прибегнув к помощи киевского коменданта, Дм. Кантемир силой заставил бояр подчиниться своей воле, но это не помогло снять или затушить возникших между ними противоречий. Суть последних наиболее ярко проступает во взаимоотношениях господаря и Иона Некулче. Если земельные и денежные пожалования, а также иные привилегии, дарованные Петром I молдавским беженцам¹⁴, более или менее устраивали Дм. Кантемира, то перспектива пожизненного переселения в Российское государство отнюдь не входила в планы Иона Некулче и ряда других бояр из господарского окружения. Обремененный семейством и дворней, которые вместе составляли более 30 человек¹⁵, гетман намеревался переждать лихолетье в Киеве, откуда при благоприятных обстоятельствах вернуться на родину¹⁶. Надежды на скорое возвращение во многом связывались с непрочностью Прутского мира, упорно распространявшимися слухами о скором реванше России за станилештское поражение и готовностью политических кругов Российского государства пойти на возобновление войны с Османской империей при несоблюдении ею статей договора¹⁷. Кроме этого, И. Некулче вовсе не намеревался отказаться от своих владений в Молдавском княжестве, составлявших крупное состояние. К 1711 г. он являлся обладателем

десяти и совладельцем четырех сел, хозяином больших плантаций виноградников, садов, стад крупного и мелкого рогатого скота, табунов лошадей, пасек и многого другого¹⁸. Потеряв их, И. Некулче вряд ли мог надеяться, и, как показало время, небезосновательно, получить равноценные в России. Причины упорного нежелания И. Некулче совсем переселиться в Россию были обусловлены не только объективными, но и субъективными факторами, причем последние играли одну из первостепенных ролей. Ион Некулче воспитывался и жил в иной социо- и психоментальной среде, во многом отличающейся от той, в которую он попал в августе 1711 г. Тесные культурные связи и религиозное единоверие не снимали существенных различий между молдавским и русским обществом начала XVIII в. Режим абсолютной власти монарха, установившийся к этому времени в Российском государстве, вел, с одной стороны, к ее обожествлению, недоступности для простых смертных, с другой — к превращению всего населения, независимо от социальной принадлежности, в покорных исполнителей царской воли и замыслов. В сложившейся системе самодержавно-бюрократического государства ни один из его членов, даже относящийся к господствующему классу, не принадлежал самому себе, не мог не служить, не имел права свободно, без позволения властей перемещаться, выезжать за границу и т. д. Молдавское боярство, несмотря на османское владычество, было вольно в своем праве служить или не служить господарю, беспрекословно подчиняться его повелениям и действиям или обжаловать их в высших инстанциях, достигать высших государственных должностей, включая господарский престол. В отличие от России бояре в Молдавском княжестве, особенно такого ранга, как И. Некулче, считали себя хотя и младшими по положению, но равными по происхождению, связям и возможностям господарю, обладали определенной самостоятельностью и независимостью действий, а также относительной защитой от произвола господарской администрации. Достигнув первых степеней в иерархии боярских чинов Молдавии, став политическим деятелем, к советам и мнению которого прислушивались правители княжества, Ион Некулче был убежден, что при благоприятном возвращении на родину он займет место, достойное его положению, сохранив привилегии и доступ к политико-административным должностям. Лишение всего перечисленного и превращение в мелкопоместного провинциального российского дворянина вряд ли могло устроить бывшего молдавского гетмана.

Нежелание И. Некулче покинуть Киев вызвало негодование Дм. Кантемира, посчитавшего поведение своего подданного клятвопреступлением и чуть ли не бунтом. Ярость господаря была столь велика, что гетману пришлось спасаться бегством из княжеского подворья и несколько дней скрываться в домах проживавших в Киеве молдаван¹⁹. Организованные господарем и киевским комендантом Я. И. Кольцовым-Масальским поиски беглеца увенчались успехом, и И. Некулче вновь следовал за князем в Харьков, но на этот раз «за крепким караулом»²⁰.

В последних числах октября обоз молдавского господаря и ехавших с ним людей прибыл к месту назначения. Сам Дм. Кантемир с семьей и частью близких ему бояр был поселен в палатах опального Ф. В. Шидловского, остальные, в том числе и И. Некулче, размещены на зимние квартиры в близлежащих от Харькова селах, ранее также принадлежавших Ф. В. Шидловскому²¹.

Взяв на себя обязательства содержать и обеспечивать всем необходимым молдавского господаря и выехавших с ним людей, российское правительство строго следило за их выполнением. Такая пунктуальность, далеко не свойственная петровской администрации, объяснялась главным образом политическими мотивами. Выезд Дм. Кан-

темира и многих сотен молдаван в Россию создавал прецедент для населения балкано-дунайского региона, и то, как им будет жить в новом отечестве, во многом влияло на престиж российского монарха в православном и славянском мире. Царские чиновники даже пошли на то, что обеспечивали молдавских переселенцев провиантом и фуражом из расчета 4 тыс. человек, как того требовал Дм. Кантемир, хотя по имевшейся в Посольском приказе росписи реально при нем находилось только 330 человек²². Оправдывая свои действия перед царем, азовский генерал-губернатор Ф. М. Апраксин объяснял их «нежеланием ево (Дм. Кантемира. — В. Ц.) озлобиться», для чего «по присланным от него (Дм. Кантемира. — В. Ц.) росписям провиантом и на лошадей фуражом велел довольствоваться, збирая половину с Харьковского полку, от чего тутошним обывателям будет не бес труда, а о другой половине писал к киевскому губернатору господину князю Д. М. Голицыну, чтоб он... приказал вспомошествовать, збирая с Сумского и Ахтырского полков...»²³ Получаемые припасы распределялись среди спутников Дм. Кантемира в соответствии с их чином и званием, причем учитывались скоромные и постные дни. Дневной рацион семейства и прислуги Иона Некулче был таким:

«На день мясной:

Хлеба пшенного (пшеничного. — В. Ц.)	4
Хлеба ржаного	30
Мяса, фунтов	45 ²⁴
Куриц	2
Масла, фунтов	1
Капусты, фунтов	8
Цыбули (лука. — В. Ц.), фунтов	1
Соли, фунтов	1
Меду, гарнцев	2 ²⁵
Пива, гарнцев	2
Свечек	6
Дров, возов	1

Что потребно в день постный:

Хлеба пшенного (пшеничного. — В. Ц.)	нет
Хлеба ржаного	30
Рыбы свежей, фунтов	9
Рыбы соленой, фунтов	20
Олею (подсолнечного масла. — В. Ц.), фунтов	1
Пшена, фунтов	6
Круп, фунтов	4
Капусты, фунтов	8
Цыбули, фунтов	1
Меду, гарнцев	2
Пива, гарнцев	2
Соли, фунтов	1
Гороху, фунтов	6
Свечек	6
Бураков (свеклы красной. — В. Ц.), фунтов	15
Дров, возов	1» ²⁶

Заботы российской администрации о материальном обеспечении спутников Дм. Кантемира не смягчали разногласий между господарем и гетманом. Получив от Петра I право полновластия и суда над выехавшими с ним людьми, Дм. Кантемир попытался его реализовать в отношении строптивных бояр, и в первую очередь И. Некулче. Ему не только не оказывались честь и знаки внимания, достойные его чина и положения, но и перед ним были закрыты двери господарского

дома и до особого распоряжения запрещалось покидать указанное для проживания место²⁷. Наглядным примером неприязненного отношения господаря к И. Некулче стала поездка Дм. Кантемира в Москву и Санкт-Петербург в феврале—июле 1712 г. Стремясь изолировать гетмана от контактов с высшими сановниками страны и недопустить его встречи с царем, которому Некулче безуспешно пытался передать прошение о возвращении на родину, Дм. Кантемир не включил его в свою свиту²⁸. Кроме того, желая полностью подчинить себе непокорного боярина, господарь прибег к глубоко порочному средству — оговорил И. Некулче перед российским монархом, выдав его нежелание переехать в Харьков за тайное намерение перебежать к туркам²⁹. К чести Петра I тот не унизился до разрешения ссор и дразг, возникших между господарем и его окружением, и высочайше предоставил право выбора каждому выехавшему с Дм. Кантемиром остаться в России или вернуться на родину³⁰. На одной из личных встреч молдавского господаря и российского монарха окончательно был решен и вопрос о возмещении материальных потерь участникам кампании, покинувшим княжество³¹. Как уже отмечалось, в качестве компенсации были выделены вотчины опального генерал-майора Ф. В. Шидловского. Все спутники Дм. Кантемира должны были получить ту часть недвижимого имущества, которая соответствовала их положению. Так, боярам первого ранга, в том числе Иону Некулче, было пожаловано по 40 крестьянских дворов³², что соответствовало приблизительно 250 крепостным душам³³. Естественно, это ни в коей мере не могло им возместить понесенных в Молдавии потерь.

Как только И. Некулче получил известие о праве свободного выезда с семейством из России³⁴, он приступил к сборам в обратную дорогу. Вместе с ним изъявили желание возвратиться на родину еще 18 бояр и служилых людей, среди них бывший армаш Петра, конюший Семеон Ружина, Ион Раковица и др.³⁵ 16 августа 1712 г. Дм. Кантемир вручил им сопроводительное письмо к Б. П. Шереметеву, в котором просил фельдмаршала «...воззрити на оных... милостивым и приятным оком» и дать желающим «отити в отчизну свою... проезжие письма»³⁶. Два дня спустя Ион Некулче и его спутники отбыли из Харькова в сторону Киева³⁷. Однако на этом злоключения и мытарства гетмана и его людей в России не завершились. В течение десяти месяцев они тщетно пытались получить у Б. П. Шереметева проезжие письма, т. е. пропуска, до границы с Речью Посполитой. Шестнадцать раз с сентября 1712 г. до июня 1713 г. И. Некулче подавал на имя канцлера и фельдмаршала ходатайства с просьбой «... по любви христианской... явить милость и указ прислать, чтобы я мог свободен быти и службы себе искать»³⁸. Ни одно его послание не осталось без ответа. Но все, что отписывал ему Б. П. Шереметев, сводилось к многочисленным предложениям поступить на царскую службу с перечислением материальных выгод этого шага³⁹. Поведение фельдмаршала объяснялось отнюдь не личной неприязнью или антипатией к И. Некулче или другим молдаванам, желавшим возвратиться в отечество. Ответ, на наш взгляд, кроется в сложившейся в то время военно-политической обстановке. Нестабильность отношений с Османской империей, неоднократный разрыв мира и возобновление военных действий делали политически невыгодным для русской стороны отъезд И. Некулче и его людей.

Известно, что царизм прилагал большие усилия, чтобы создать у православного населения Балкано-Дунайских стран впечатление, что Россия является оплотом веры и борьбы против османской экспансии, страной-прибежищем для сотен спасающихся от ига агарян. Отпустить гетмана в момент, когда мир еще не устоялся, означало сломать сложившийся стереотип, поставить на карту престиж страны и монарха.

Не случайно наряду с И. Некулче и его спутниками из Российского государства на родину в течение нескольких лет не позволяли выехать представителям восставшего против турок населения Черногории⁴⁰. Однако как только миновала угроза нового вооруженного конфликта и между Россией и Османской империей 13 июня 1713 г. был заключен мирный договор, все задерживаемые русской стороной получили право свободного выезда из страны. Не позднее августа того же года И. Некулче с семейством пересек русско-польскую границу и поселился в местечке Солтанове, владении великого коронного гетмана А. Н. Сенявского⁴¹, где в течение почти 7 лет, терпя нужду, не имея «ни грошей, ни маестностей, ни гонору...»⁴², ожидал счастливого часа возвращения в отечество.

Покидая Россию, И. Некулче не испытывал неприязни ни к стране, ни к народу, приютившим его в тяжелые дни. Последующая переписка с русскими сановниками, поддерживаемая им из Польши, политическая деятельность и летописное наследие убедительно свидетельствуют, что он по-прежнему оставался приверженцем прорусской партии. Являясь сторонником России, он тем не менее не видел необходимости быть ее подданным. И. Некулче не мог смириться с тем, что, принеся на алтарь свободы родины свое социальное положение и материальное благополучие, он должен был превратиться в мелкопоместного провинциального русского дворянина, лишённого свободы действий, права принадлежать себе, полностью отданного во власть монарха и его администрации.

Примечания

¹ *Marinescu I.* Documente relative la Ion Neculce//Buletinul Comisiei istorice a României. Vol. IV. București, 1925; *Iliesi A.* Contribuții la biografia cronicarului Ion Neculce//Anuarul de filologie. Academia RPR. Filiala Iași. Tom. XV. Iași, 1967; *Costăchescu M.* Satul Prigoreni. Schița istorică//Ion Neculce. Buletinul Muzeului municipal din Iași. Iași, 1925. Fasc. 5; *Ciobanu Șt.* Istoria literaturii române veche. București, 1989. P. 290—300; *Руссес Е. М.* Кронोगрафия молдовеняскэ дин вякуриле XV—XVIII. Кишинэу, 1977. П. 352—384; *Руссес Е. М.* Ион Некулче. Кишинев, 1984.

² Из опубликованных документов, относящихся к биографии Иона Некулче периода вынужденной эмиграции, известно лишь его письмо к канцлеру Г. И. Головкину, отправленное из Польши: См.: *Ciobanu Șt.* Dimitrie Cantemir în Rusia. București, 1924. P. 137—138

³ *Costin Nicolae.* Letopisețul Țării Moldovei (1709—1711)// Scrieri. Vol. I. Chișinău, 1990. P. 394; *Stoicescu N.* Dicționar al marilor drăgători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVIII. București, 1971. P. 424.

⁴ ЦГАДА. Ф. 9. Кабинет Петра Великого. Отд. I. Кн. 14. Л. 40—40 об.

⁵ Так назывались сторонники смещенного польского короля Станислава Лещинского.

⁶ *Neculce Ion.* Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-Vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat// Letopisețul Țării Moldovei. Chișinău, 1990. P. 402; Архив Санкт-Петербур-

ского отделения Института истории России Российской АН (далее: Архив СПО ИИР РАН. Ф. 83 А. Д. Меншикова. Оп. 3. Д. 5. Л. 104.

⁷ *Neculce Ion.* Op. cit. P. 399; *Costin Nicolae.* Op. cit. P. 395.

⁸ Ibidem.

⁹ Письма и бумаги императора Петра Великого (далее: ПИБ). Т. XI. Вып. 2. М., 1964. С. 387—389. Прим. к № 4651.

¹⁰ Там же. С. 62—63. № 4651.

¹¹ Там же. С. 387.

¹² Фельдмаршал граф Б. П. Шереметев. Военно-походный журнал 1711 и 1712 гг./Под ред. А. З. Мышлаевского. СПб., 1898. С. 64; Доклады и приговоры, состоявшиеся в Правительствующем Сенате в царствование Петра Великого (далее: Доклады и приговоры Сената...)/Под ред. Н. В. Колычова. Т. I. СПб., 1880. С. 318. № 455.

¹³ *Neculce Ion.* Op. cit. P. 399; ПИБ. Т. XI. Вып. 2. С. 389. Прим. к № 4651.

¹⁴ ПИБ. Т. XI. Вып. 2. С. 62—63.

¹⁵ Центральный государственный архив Военно-Морского Флота России (далее: ЦГА ВМФ России). Ф. 233. Оп. 1. Д. 46. Л. 42—42 об.

¹⁶ *Neculce Ion.* Op. cit. P. 401.

¹⁷ Ibidem. P. 403; Фельдмаршал граф Б. П. Шереметев... С. 78—79.

¹⁸ *Marinescu I.* Op. cit. P. 33—40; *Руссес Е. М.* Оп. чит. П. 357—358.

¹⁹ *Radu logofătul Greceanu.* Istoria domniei lui Constantin Basarab Voevod (1688—1714). București, 1981. P. 178.

²⁰ Ibidem.

²¹ Доклады и приговоры Сената... Т. I. С. 318. № 455.

- ²² ПИБ. Т. XI. Вып. 2. С. 494. Прим. к № 4796. И. И. Голиков утверждал, что численность выехавших с Дм. Кантемиром и поселившихся с ним в Харькове людей составляла 448 человек (см.: Голиков И. И. Деяния Петра Великого. Изд. 2-е. Т. V. М., 1838. С. 35). Проведенные нами архивные изыскания позволяют говорить, что на 1 декабря 1711 г. вместе с Дм. Кантемиром находилось 520 людей разного звания и чина (См.: ЦГА ВМФ России. Ф. 233. Оп. 1. Д. 46. Л. 41—48).
- ²³ ПИБ. Т. XI. Вып. 2. С. 494. Прим. к № 4796.
- ²⁴ Фунт равен 0,409 кг.
- ²⁵ Гарнец — старинная польская мера сыпучих продуктов. Равнялась 3,28 литра.
- ²⁶ ЦГА ВМФ России. Ф. 233. Оп. 1. Д. 46. Л. 42 об.—43.
- ²⁷ *Neculce Ion*. Op. cit. P. 402.
- ²⁸ Доклады и приговоры Сената... Т. 2. Кн. 1. СПб., 1882., С. 124. № 180; С. 134. № 193; С. 147. № 203.
- ²⁹ *Neculce Ion*. Op. cit. P. 405.
- ³⁰ *Ibidem*.
- ³¹ *Шидловский С. И.* Материалы для очерка служебной деятельности Шидловских в Слободской Украине (1696—1727 гг.). СПб., 1896. С. 184—187.
- ³² Там же. С. 185.
- ³³ Мы исходили из расчета 5—6 мужских душ в каждой крестьянской семье.
- ³⁴ Дм. Кантемир и сопровождавшие его в Москву и Санкт-Петербург бояре вернулись в Харьков 6 августа 1712 г. См.: Архив СПО ИИР РАН. Ф. 83. Оп. 3. Д. 5. Л. 130.
- ³⁵ Архив СПО ИИР РАН. Ф. 83. Оп. 3. Д. 5. Л. 134.
- ³⁶ Там же. Л. 130.
- ³⁷ Там же. Л. 134.
- ³⁸ ЦГАДА. Ф. 68. Сношения России с Молдавией и Валахией. Оп. 1. 1713 г. Д. 1. Л. 50/50 об.
- ³⁹ *Neculce Ion*. Op. cit. P. 405.
- ⁴⁰ ЦГАДА. Ф. 86. Сношения России с Сербией и Черногорией. Оп. 1. 1715 г. Д. 1. Л. 84—87.
- ⁴¹ Архив СПО ИИР РАН. Ф. 83. Оп. 3. Д. 9. Л. 248 об.
- ⁴² Там же. Л. 249.

VLADIMIR TCACI

CONTRIBUȚII PRIVIND DESTINUL POLITIC AL DOMNITORULUI GRIGORE AL. GHICA

În contextul istoriei noastre din secolul al XVIII-lea un loc aparte îi revine domnitorului Grigore Al. Ghica care a ocupat scaunul domnesc în Moldova de două ori (1764—1767; 1774—1777) și o dată în Țara Românească (1768—1769). Acestui domnitor cu un destin tragic i-au fost dedicate mai multe lucrări¹. Un anumit aport în elucidarea portretului istoric al acestui domnitor îl pot aduce și unele informații din arhivele ruse. Materialul documentar nou sperăm să nuanțeze noi aspecte din destinul politic al domnitorului Grigore Al. Ghica.

De origine familia Ghica este din Albania, iar, pe la sfârșitul sec. al XVI-lea, trece cu traiul la Istanbul². Grigore Al. Ghica e fiul lui Alexandru Ghica și a Elenei Evraghioti. Tatăl său a fost mare dragoman timp de 15 ani (1726—1741). Cronicarul îl descrie ca «om de fire și arătos». În decembrie 1739, cu prilejul încheierii cu succes a Păcii de la Belgrad (1739), el primește titlul de Exaporit (consilier de taină)³. În urma încheierii acestei păci, Oltenia a fost restituită Munteniei de la Austria și aceasta s-a realizat în mare măsură datorită tratativelor duse cu iscusință de marele dragoman Al. Ghica. Din pricină cunoscute, în februarie 1741, Al. Ghica a fost decapitat⁴.

Ca și orice fanariot, Gr. Al. Ghica dorea să obțină funcții mai înalte, pentru aceasta avînd nevoie de bani, averea părintească însă nu-i era încă întoarsă. El hotărăște să se căsătorească cu Ecaterina Rizo, fiica lui Iakovaki Rizo Rangobe. Acesta era bogat, deștept, cultivat, fusese în Occident și cunoștea mai multe limbi, îndeosebi cea franceză⁵. Acum calea tuturor posibilităților era deschisă și Gr. Al. Ghica avansă repede.

În martie 1757 Scarlat Ghica (văr drept al lui Grigore Al. Ghica) devine domn al Moldovei. Acesta îl face postelnic, post ce l-a ocupat circa un an de zile.

«Atunce (primăvara anului 1758 — V.T.) domnul au poruncit lui Grigori Ghicăi biv-vel-postelnic ca să margă la Țarigrad, căci rămăsă-să Manole Geni singur... Cari, viind la Poartă, s-au împreunat cu toți ai Porții ca un capichihae ce-l trimisă-să. Și mergînd și la vizirul Ragup-pașa, l-au primit cu blîndeță, văzînd om de treabă și întreg la minte, întrebîndu-l cini este, numindu-să că-i fecior lui Alicesandru, tîrziimanu ce au perit, pe cari îl știe pașa și de-atunce îl luasă la ochi buni»⁶.

Cu sprijinul marelui vizir Kodja-Ragîb Mehmed pașa, fost prieten cu tatăl său, Grigore Al. Ghica, din august 1758, a devenit mare dragoman al Porții⁷. În primirea acestei funcții el a fost susținut și de reprezentantul Austriei la Poartă. Diplomația franceză însă avea o poziție neutră față de postul primit de Gr. Al. Ghica, menționînd că va stabili relații cu el, atunci cînd îl va cunoaște mai bine⁸. De menționat că Grigore Al. Ghica așa și n-a colaborat eficient cu diplomația franceză. Aceasta se explică prin faptul că Gr. Al. Ghica începe a colabora cu diplomația rusă⁹, ce-i drept această colaborare, din perioada cînt a fost mare dragoman, a fost sporadică și strict confidențială. În aceeași perioadă colaborează și cu diplomația prusiană¹⁰. Gr. Al. Ghica, ca mare dragoman, a fost în direct contact cu majoritatea problemelor care frămîntau răsăritul Europei în acea vreme¹¹. Se poate spune cu toată certitudinea că Gr. Al. Ghica devenise un diplomat iscusit¹² și bine pregătit¹³.

Imperiul Otoman, deși n-a participat la războiul de 7 ani (1756—1763) n-a încetat să se intereseze de cursul evenimentelor din estul Europei. După 1763 problemele Europei occidentale au trecut pe un plan secundar.

După moartea, în octombrie 1763, a lui August al III-lea, rege al Poloniei, a început lupta dintre diplomația rusă și prusiană, pe de o parte, și cea franceză și otomană, pe de altă parte, pentru a aduce în fruntea Poloniei candidatul său.

Interesul manifestat de Poartă față de Polonia se explică, în primul rînd, prin poziția geografică a acesteia. Alîndu-se în spatele și în coasta celor doi dușmani ai Imperiului — Austria și Rusia — Polonia putea constitui o amenințare permanentă pentru ele. Pe de altă parte, supunerea ei de către una dintre acestea sau de către ambele ar fi creat un pericol direct la adresa intereselor europene ale Imperiului Otoman. De aceea, Poarta era nevoită să ia atitudine, în cazul de față să împiedice numirea pe tronul polonez a unui rege dependent de Rusia și Prusia¹⁴.

Marele vizir Mustafa Bachir pașa defini ca domnitor al Moldovei, în mai 1764, pe Gr. Al. Ghica, care era deosebit de util, în primul rînd, pentru Poartă care, prin prezența lui la Iași, putea fi mai bine informată asupra adevăratei stări de lucruri în Polonia și referitor la repercusiunile pentru Imperiul Otoman, care decurgeau din întărirea unei sau altei tabere¹⁵. Gr. Al. Ghica a făcut eforturi considerabile pentru a dispune de informații cît mai precise și ample asupra evenimentelor care aveau loc în Polonia.

Grigore Al. Ghica și-a început domnia în împrejurări politice interne, dar mai ales externe, destul de complicate. Înzestrat cu deosebite calități de om politic și diplomat, el a încercat, folosindu-se de situația internațională, să evite, pe cît i-a stat în putință, înrăutățirea situației, și așa destul de precară, a țării. Pentru a cunoaște mai bine situația, el a trimis în Varșovia pe francezul la Roche, în calitate de rezident, ca să se descurce în păienjenitul diplomatic care se țesea acolo, prezentînd rapoarte corespunzătoare, care să permită domnului să țină la curent Poarta cu tot ceea ce o interesa¹⁶.

Printre cei care au ocupat funcția de secretar pentru corespondența

externă a fost și italianul Giovanni P. Negni (în literatura rusă e întâlnit ca Nani)¹⁷.

În 1764 s-au «plătit 1 779 lei pentru coroerii trimiși la Liov, la Varșav, la Stanislav...». Pentru procurarea «gazeturilor» de la Varșovia, starostele de Cernăuți a trimis în capitala Poloniei 1 233 lei și 40 bani¹⁸. Situația din Polonia continua să fie foarte complicată, protejatul Rusiei și Prusiei Stanisław Poniatowski întâmpină rezistență din partea generalului Branicki și a prințului Radziwiłł. Acesta din urmă, sub presiunea armatei ruse, s-a retras în Moldova, însă în august 1764, lui i se cere să părăsească Moldova. Sub presiunea diplomatică a Rusiei și Prusiei și cu susținerea armatei ruse ce se afla în Polonia, în septembrie 1764, este ales, iar în noiembrie același an este încoronat ca rege al Poloniei Stanisław August Poniatowski.

Noul rege desfășoară o intensă activitate diplomatică în vederea obținerii recunoașterii sale de către curțile europene. El își dădea seama că drumul spre recunoașterea Porții trebuia pregătit prin cîștigarea de partea sa mai întâi a domnului de la Iași.

În conceptul scrisorii către Grigore Al. Ghica, din 3 decembrie 1764, după ce îl informa în legătură cu alegerea și încoronarea sa, desfășurate «în cea mai deplină armonie», regele își exprima dorința ca Polonia să aibă din partea vecinei sale aceeași liniște de care s-a bucurat în timpul domniei regilor anteriori¹⁹. S. Poniatowski a luat hotărîrea ca Thomas Aleksandrowicz să plece la Istanbul și aici să obțină recunoașterea de către Poartă a noului rege, dar aceasta din urmă se împotrivea. În noile împrejurări trebuia mai întâi să se obțină consimțămîntul pentru primirea lui Aleksandrowicz la Istanbul.

Succesul misiunii lui Aleksandrowicz depindea însă în bună măsură de atitudinea pe care avea să o adopte domnitorul Moldovei dată fiind importanța pe care o acorda Poarta Otomană informațiilor provenite de la el²⁰. Dar, Grigore Al. Ghica a început un anevoios subterfugiu diplomatic. De la bun început el nu l-a susținut pe Aleksandrowicz. Cît timp la Istanbul s-a aflat în calitate de mare vizir Mustafa Bachir, dușman al Rusiei, Grigore Al. Ghica a evitat prin atitudinea sa să se expună învinuirilor Porții Otomane și ale Franței²¹. Ba chiar a făcut legături cu partida adversă noului rege²².

Însă, nici după ce mare vizir a devenit Mehmed pașa Muhsin Zade (martie 1765) care era un adept al diplomației ruso-prusiene, Grigore Al. Ghica, fiind precaut, cunoscînd instabilitatea de la curtea sultanului, desele schimbări ale marilor viziri, nu a intervenit pentru noul trimis al Poloniei. După ce s-a convins că politica noului mare vizir este de a-l recunoaște atît pe noul rege, cît și pe Aleksandrowicz în calitate de trimis al regelui și al Poloniei, el împreună cu toți diplomații săi se încadrează activ²³ pentru a contribui la aceasta. Referitor la serviciile pe care le-a adus diplomației Ecaterinei a II-a atît cu prilejul recunoașterii regelui, cît și în alte probleme, credem că s-au datorat, pe lîngă cauzele menționate, și faptului că, în perioada cît a fost mare dragoman al Porții, el a avut prilejul să se convingă de ascensiunea tot mai rapidă a Rusiei și Prusiei pe arena internațională. Or, cum ascensiunea avea loc paralel cu decăderea manifestă a Imperiului Otoman, era normal ca Grigore Al. Ghica să-și lege speranțele realizării planurilor sale politice de sprijinul acordat de Rusia²⁴.

Grigore Al. Ghica spera că în urma contribuțiilor sale în folosul Rusiei și Prusiei acestea, la rîndul lor, îl vor ajuta să se ție în domnie sau poate să primească domnia pe viață²⁵. Ca orice domnitor fanariot el reieșea din interesele sale personale, toată activitatea sa diplomatică fiind, în mare parte, îndreptată spre aceasta.

Rolul lui Grigore Al. Ghica în **aplanarea** conflictului diplomatic polono-turc din anii 1764—1766, credem noi, a fost decisiv. (Avînd în ve-

dere și faptul că relațiile ruso-otomane în această perioadă erau foarte încordate din cauza introducerii armatei ruse în Polonia.) Dacă domnitorul Moldovei ocupa o poziție ostilă față de noul rege polonez și de diplomația ruso-prusiană cu ajutorul căreia a devenit rege, evenimentele aveau să se desfășoare cu totul în altă direcție. Nu-i exclus că în perioada septembrie 1764, de când a fost ales rege S. Poniatowski, — martie 1765, pînă cînd în calitate de mare vizir a fost Mustafa Bachir pașa, adversar al Rusiei putea să fi izbucnit un război între Rusia și Imperiul Otoman²⁶.

Franța care era foarte nemulțumită de succesele diplomației ruse în Polonia și nefiind în stare să pună obstacol lui S. Poniatowski, dorea cu orice preț să-și ia revanșa, dar pentru aceasta era necesară susținerea Imperiului Otoman și a Imperiului habsburgic ce se aflau în nemijlocită apropiere a Poloniei. Ludovic al XV-lea spunea: «Sîntem așa de departe de Polonia, încît nu putem împiedica acțiunile lui Repnin (trimisul Rusiei în Polonia — V. T.) pînă cînd nu ne va ajuta Viena și Poarta²⁷. Indiscutabil, rolul hotărîtor în aplanarea relațiilor încordate dintre Rusia și Poartă i-a aparținut diplomației ruso-prusiene, însă fără sprijinul efectiv acordat de către Grigore Al. Ghica și agenții săi aceasta ar fi fost foarte greu. Acest lucru îl confirmă și documentele găsite de noi²⁸. La un moment, Poarta a bănuț că Grigore Al. Ghica face servicii diplomației ruse²⁹.

Din cele expuse mai sus se pot trage următoarele concluzii: după ce trecu «școlile» de capuchehaia și de mare dragoman, în prima sa domnie în Moldova (1764—1767) Grigore Al. Ghica își demonștră cu brio calitățile sale de diplomat³⁰. A fost în stare să ducă un joc dublu, pe de o parte, a informat Poarta despre ceea ce se petrecea în Polonia, fără a stîrni nemulțumire din partea acesteia. Pe de altă parte, a colaborat activ cu diplomația ruso-prusiană. Diplomația rusă a folosit cu iscusință informațiile primite din Moldova referitoare la Polonia, folosindu-le atît pentru coordonarea politicii sale duse la Istanbul, cît și a celei duse în Varșovia.

Grigore Al. Ghica a putut practica cu succes o politică externă riscantă, datorită cunoștințelor bogate în domeniul relațiilor internaționale, în general, și a specificului politicii externe dusă de către Poartă, în special. El devenise un talentat diplomat și aceasta o va confirma în viitor ca domnitor al Munteniei și Moldovei.

După mai puțin de doi ani de la mazilirea sa din Moldova Grigore Al. Ghica este numit domn în Muntenia, acest eveniment avînd loc după ce Imperiul Otoman a declarat război, în octombrie 1768, Rusiei, la recomandarea hanului din Crimeea (Kîrîm Ghirai), ca singurul în măsură să servească Poarta în timpul războiului cu Rusia³¹. Alegerea Porții se dovedise a fi greșită, întrucît acest domn era, precum fusese și tatăl său, partizan al rușilor³². Această domnie a fost scurtă și zbuciumată; era necesar de manevrat între Poartă care l-a făcut domn și se pregătea să ducă lupte cu Rusia și legăturile secrete cu diplomația rusă.

În iunie 1769 într-un raport confidențial al marelui vizir Haci Mehmed Emin pașa către sultanul Mustafa al III-lea, acesta își arăta nemulțumirea față de domnul Țării Românești³³. Dar, domnitorul continua să manevreze și în septembrie 1769 se adresează Porții cu propunerea de a procura 100 000 chile de mei³⁴ pentru aprovizionarea armatei otomane.

Troupele ruse continuau să înainteze în Principate. Grigore Al. Ghica trebuia să se hotărască sau să rămînă cu Poarta, sau să treacă de partea Rusiei. Domnitorul alege a doua variantă și o făcu mai înainte ca rușii să intre în București. Aceasta ne-o dovedește și faptul că avea în preajma sa un diplomat rus trimis de ambasadorul Rusiei la Viena D. M. Golițîn³⁵. Să nu cadă în mîinile turcilor, cu cîteva zile înainte de

intrarea trupelor ruse în București Ghica trimite la Brașov nevasta și copiii³⁶.

Despre «eliberarea» Bucureștiului descrie plastic cronicarul Dionisie Eclesiarhul: «Deci întrînd, cum am zis, noaptea în oraș cu mare zgomot și strigare și cu oareșcare sunet, iar oastea turcească prinzând de veste s-au spăimîntat socotind că iaste mare putere de oaste muscălească și au fugit afară din oraș la Văcărești, și acolo aștepta să vază ce va să fie. Iar polcovnicul Ilie și cu Nazarie au șezut în scaunul domnesc și pe Grigore vodă l-au luat în chip de rob, cu iconomie despre turci, și îndată l-au trimis la ordiia cea mare a muscalilor, care venia în urmă să între în București; **aceasta au voit și Vodă, să scape de turci, la muscali**» (subl. noastră — V. T.)³⁷. Din cele comunicate de cronicar se confirmă cele spuse de noi că Grigore Al. Ghica «a voit... să scape de turci».

A procedat just sau nu? Credem că da. Explicăm acest lucru prin soarta ultimilor doi domnitori din Moldova, care au domnit pînă la intrarea trupelor ruse. Grigore Callimachi (1767 — iunie 1769) învinuit că nu a fost în stare să aprovizioneze trupele turce cu zaharea și chiar de trădare, în august 1769 este ucis la Istanbul. Cu moarte se va termina și domnia lui C. Mavrocordat (decembrie 1769)³⁸. Mai sus am arătat că Grigore Al. Ghica era învinuit de anumite încălcări. Luînd în considerație aceste fapte și reieșind din aceea că Poarta învinuia pe oricine numai nu recunoștea propriile greșeli, ne putem lesne închipui soarta domnitorului. Despre instabilitatea și corupția în conducerea Porții ne vorbesc frecventele schimbări ale marilor demnitari (din septembrie 1768 pînă în decembrie 1769 au fost schimbați 4 mari viziri³⁹, 3 mari dragomani⁴⁰, dintre care Nicolae Suțu în august 1769 a fost omorît de către Poartă). Domnitorul Țării Românești, spre deosebire de cei doi domnitori din Moldova, nu numai că și-a salvat viața sa și a familiei sale, dar cu sprijinul Rusiei va deveni domn al Moldovei peste 6 ani. Trecerea de partea rușilor a fost bine «mascată». În «Efemeridele» banului Caradja Const. se vorbește mereu de «prinsoare» și nu de trecere de bună voie⁴¹. Așa, se pare, credea și Poarta, reieșind din faptul că cei doi copii ai săi, Scarlat și Mărioara, ce se aflau la Istanbul⁴², au fost lăsați în pace, iar socrul său, în 1772, va participa, în componența delegației turce, la Congresul de pace de la Focșani⁴³. Deci și trecerea de partea rușilor a fost făcută de domnitor cu mare iscusință.

Conducătorul diplomației ruse N. I. Panin, apreciind meritele lui Grigore Al. Ghica față de Rusia, îl aștepta la Petersburg cu familia și oamenii săi de încredere ce îl vor însoți⁴⁴. Domnitorul, ajungînd la Iași la 7 decembrie 1769, a și plecat spre capitala Rusiei. (Tot atunci a plecat din Iași spre Petersburg și delegația boierilor din Moldova)⁴⁵. Drumul din mijlocul iernii a fost foarte anevoios. În drum spre Petersburg Gr. Al. Ghica și boierii moldoveni au făcut un scurt popas în Kiev, unde au ajuns în februarie 1770⁴⁶, apoi s-au îndreptat spre Smolensk⁴⁷.

La Petersburg Grigore Al. Ghica cu însoțitorii săi au ajuns în martie 1770. În capitala Rusiei este primit bine. Ecaterina II în semn de recunoștință îi dăruiește o tabacheră de aur, iar pe fiul său mai mare Dumitru îl primește în corpul cadeților⁴⁸.

Fiind departe de Principate, Grigore Al. Ghica caută să fie la curent cu evenimentele ce se petreceau în țările în care a fost domnitor. Dar pentru aceasta trebuia să pătrundă în cercurile conducătoare ale Rusiei. Aceasta i-a reușit, el s-a apropiat de prințul Pavel, și în mod deosebit de cancelarul N. I. Panin. Cu învoirea acestuia din urmă, el a făcut legătură și cu unii diplomați ce erau acreditați la Petersburg. A avut contacte cu diplomația franceză⁴⁹, cele mai strînse însă au fost cu cea prusiană⁵⁰, aceasta explicîndu-se prin două cauze: contribuția personală

adusă de Grigore Al. Ghica diplomației prusiene din perioada aflării ca mare dragoman⁵¹ și că Prusia era aliata Rusiei în acest război.

Fără îndoială că, primind libertate din partea Rusiei de a susține legătură cu diplomației străini, Grigore Al. Ghica trebuia să promoveze oficial o politică propusă de aceasta. Însă nu uita și de interesele proprii. Prin intermediul trimisului Prusiei la Petersburg von Solms, fostul domnitor cerea sprijinul lui Frederic al II-lea pentru desemnarea postbelică ca domnitor⁵². Rolul decisiv în această problemă îi aparținea totuși Rusiei, dar ea practic pînă în 1772 vedea Principatele sub diferite forme în componența sa sau a Poloniei, și, în așa fel, soarta lui Grigore Al. Ghica ca viitor domnitor a fost «pecetluită» pe mai bine de doi ani. În primăvara anului 1772, în legătură cu pregătirea Congresului de la Focșani și schimbarea poziției Rusiei față de soarta Principatelor, reapare și problema domniei lui Grigore Al. Ghica. În instrucțiunea dată de Ecaterina II la 21 aprilie 1772 solilor plenipotențieri la viitorul congres Grigore Orlov și Alexei Obreskov se cerea domnia în Moldova pentru Grigore Al. Ghica pe viață⁵³.

Aici probabil e momentul de a se vorbi despre aportul lui Gr. Al. Ghi-ca la pregătirea Congresului de la Focșani.

Cu ajutorul diplomației prusiene și a canalului ei diplomatic el a trimis scrisori la Istanbul, în special socrului său Iakovaki Rizo⁵⁴. În aceste scrisori se vorbea nu numai despre chestiuni personale, ci și despre întrebări ce o interesau și pe Rusia. Grigore Al. Ghica, credem noi, a fost una din cele mai importante și mai sigure surse de informare despre ceea ce se petrecea la Istanbul și aceasta se datora în mare parte socrului său, care se află în cele mai înalte cercuri ale Porții.

Correspondența dintre ei a fost secretă, în alt caz Iakovaki Rizo n-ar fi fost numit în calitate de traducător al delegației otomane la Congresul de la Focșani⁵⁵. Despre momentele cele mai importante Grigore Al. Ghica îl informa pe N. I. Panin⁵⁶. Cu cît era mai aproape data desfășurării congresului, cu atît și fostul domnitor furniza tot mai multe date. Pentru a mări operativitatea informației de la Istanbul, corespondența lui Grigore Al. Ghica era primită de A. Obreskov (ce se afla din mai 1772 la Iași)⁵⁷. Acesta spicuia informațiile necesare, după aceea corespondența era trimisă lui N. I. Panin și numai după aceasta destinatarului⁵⁸.

Nu este exclus faptul că dacă Congresul de la Focșani ar fi durat mai mult (el a avut loc între 27 iulie — 23 august 1772), în tabăra rusă, în mod confidențial, ar fi putut apărea și fostul domnitor din Principate.

După cum s-a menționat mai sus, pentru prima dată diplomația rusă ridică problema domniei lui Gr. Ghica în Moldova în aprilie 1772, însă la Congresul de la Focșani această propunere așa și n-a fost aprobată. Aceeași propunere diplomația rusă a făcut-o la Congresul de la București (29 octombrie 1772 — 9 martie 1773) și la conferința a XXXIV-a din 7 martie 1773, însă nici acum propunerea n-a fost aprobată de către diplomația otomană⁵⁹. După Congresul de la București operațiile militare dintre armatele rusă și turcă au fost reluate (delegații ambelor state n-au ajuns la un numitor comun în privința încheierii păcii). Armata rusă a obținut un șir de victorii; trece Dunărea și se îndreaptă spre Istanbul, acest fapt determinînd Poarta să accepte Pacea de la Kuciuk-Kainargi din 21 iulie 1774.

După evenimentele menționate cu concursul diplomației ruse și celei prusiene la 14 septembrie 1774 Grigore Al. Ghica este numit domn al Moldovei⁶⁰.

De ce însă Gr. Al. Ghica e numit domnitor în Moldova și nu în Țara Românească, unde a fost pînă la război? Aceasta, credem noi, în mare parte se datorează așezării geografice a Moldovei. După împărțirea

Poloniei din 1772 Rusia a acaparat noi teritorii ce se aflau în vecinătatea Moldovei, prin aceste teritorii se ducea corespondența atât cu Istanbulul, cât și cu Iașul, aici se afla și grosul armatei ruse. Din aceste cauze pentru Rusia era convenabil ca domn al Moldovei să fie omul credincios ei.

Nu peste mult timp Grigore Al. Ghica în calitate de domnitor l-a primit în vara anului 1775 pe N. V. Repnin care a fost desemnat ca ambasador extraordinar al Rusiei la Istanbul. În drum spre capitala otomanilor, el a trecut și prin Iași⁶¹. Vechiul cunoscut (Gr. Al. Ghica era cunoscut cu N. Repnin din 1764 când acesta a fost rezident al Rusiei în Polonia, ei au avut și corespondență confidențială) a fost primit cu toate onorurile în capitala Moldovei⁶².

În 1775 Moldova trece printr-o nouă criză determinată de politica expansionistă a curții de la Viena. Pătrunderea de trupe imperiale era semnalată la Istanbul de Grigore Al. Ghica din primele zile ale lunii ianuarie 1775⁶³. Fără nici un sort de izbândă se zbătea domnitorul Moldovei să salveze raptul Bucovinei de către austrieci⁶⁴, dar n-a obținut susținerea din partea Rusiei, care era cointerесată în apariția unui nou conflict între austrieci și otomani, ca aceștia din urmă slăbiți să nu opună rezistență Rusiei în anexarea de noi teritorii. Considerat de către curtea de la Viena a fi «omul» Rusiei și al Prusiei, domnitorul este învinuit și de Tahir Aga (trimisul Porții la convorbirile cu austriecii). Astfel Grigore Al. Ghica se află iarăși în pericol. Domnitorul caută ieșire din impas prin intermediul legăturilor sale diplomatice. În toamna anului 1777 duce o activă corespondență diplomatică cu P. A. Rumianțev⁶⁵ cât și cu diplomația prusiană. Lui Frederic al II-lea îi solicita «înaltul său sprijin privind siguranța mea și a țării»⁶⁶.

Dar soarta domnitorului era hotărâtă de acum de sultan.

Atras într-o cursă, Grigore Al. Ghica a fost executat de trimișii sultanului în noaptea de 1—2 octombrie 1777⁶⁷.

Tragicul său sfârșit a fost determinat nu atât de pretinsul filorusism, nici de intrigile adversarilor interni și externi, elemente de altfel deloc neglijabile, cât mai ales de atitudinea sa curajoasă și intransigentă în privința dezmembrării Moldovei, ca urmare a tirgului austro-turc (săvârșit cu complicitatea autorităților militare țariste) din 7 mai 1775⁶⁸.

Omorirea lui Grigore Al. Ghica a fost interpretată ca un prolog al dezlănțuirii unui nou război ruso-turc, ce-i drept războiul va izbucni peste circa un deceniu. Dar «o dată cu asasinarea lui Grigore III Ghica, Poarta renunță pentru tot restul epocii fanariote la serviciile membrilor familiei Ghica, care revin însă, după 1821, ca domni pămînteni...»⁶⁹.

Note

¹ Nistor Ion I. Grigore Vodă Ghica. // *Codrul Cosminului*, an. IV și V. 1927—1928. P. 399—426; Grigoraș N. Beilicul din Iași și asasinarea domnitorului Grigore al III-lea Ghica (1 octombrie 1777). // *Cercetări istorice*, seria nouă, VI, Iași, 1975, P. 101—102; Gemil Tahsin. Mărturii din arhivele turcești referitoare la sfârșitul tragic al domnului Moldovei Grigore Al. Ghica (1777). // *Revista arhivelor*, nr. 3, 1984. P. 289—298; Iordache A. Grigore III Ghica și răpirea Bucovinei. // *Revista istorică*, seria nouă, t. 3. 1992. P. 121—134; Iordache A. Principii Ghica. O familie domnitoare din istoria României. Buc., 1991. P. 78—96; Soltan Gh. Grigore al III-lea Ghica. // *Glasul națiunii*, nr. 40. P. 12; Vitreu D. Semnificația politică

a unei comemorări. Centenar Grigore Al. Ghica la Iași în anul 1877. // Probleme actuale ale istoriei naționale și universale. Culegere de studii și materiale. Chișinău, 1992. P. 246—254.

² Lecca O. G. Familiile boierești române. Buc., 1899, P. 240.

³ Gorovei S. Șt. Observații noi într-o controversă veche (Familia Ghica din Moldova). // *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași* (în continuare — A.I.I.A.I.). T. XV. 1978. P. 319.

⁴ «Alexandru Ghica stăruie pe lângă Poartă ca Hotinul, evacuat de ruși, să nu mai devină din nou raia turcească, ci să fie realipit Moldovei cum fusese în vremurile vechi pînă la D. Cantemir. Dar această sugestie nu găsi ap-

- robarea sultanului, ci din contra Al. Ghica căzu curînd în disgrație, fiindcă poporul din Constantinopol era nemulțumit de condițiile tratatului de pace de la Belgrad și cerea capul marelui vizir și al marelui dragoman Al. Ghica. Marele vizir știu să se aplece, aruncînd toată vina asupra lui Ghica care fu ucis» Vezi: *Nistor Ion. Grigore Vodă Ghica*. // *Codrul Cosminului*, anul IV și V 1927—1928. Cernăuți. 1929. P. 403—405.
- ⁵ *Gane C. Răpirea Bucovinei și moartea lui Grigore Vodă al III-lea*. // *Trecute vieți de doamne și domnițe*. Vol. II. Ediție îngrijită de Maței I. Chișinău, 1991, P. 48.
- ⁶ *Pseudo—Enache Kogălniceanu*. Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întii și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voievod (1733—1774). // *Cronici moldovenesti*, ed. Ilieș A., Zmeu A., Buc., 1987, P. 77.
- ⁷ *Iordache A. Grigore III Ghica și răpirea Bucovinei*. // *Revista istorică*. Serie nouă, t. 3, 1992. P. 121.
- ⁸ Ibidem.
- ⁹ Письмо графа Панина Н. И. графу Румянцеву П. А. от 24 декабря 1769 г. «Сам господарь (Gh. Al. Chișca — V. T.), о коем из прежних дел знаем мы, что он к интересам нашим доброжелателен был, находясь еще при Порте первым ея переводчиком. С того времени изволите вы сами знать, что он, оказывая к службе Ея Императорского Величества **особливое усердие** (subl. noastră — V. T.). Vezi: *Русский архив*, 1882 г. кн. 1. С. 116.
- ¹⁰ *Mihordea V. Politica orientală franceză și Țările Române în sec. al XVIII 1749—1760*. Buc., 1937. P. 508—511.
- ¹¹ *Ciobanu Ven. Moldova și conflictul polono-turc din anii 1764—1766*. // *A.I.I.A.I.*, t. IX. 1972. P. 164.
- ¹² Înainte de a părăsi funcția de mare dragoman i s-a cerut să facă sultanului un raport amănunțit asupra conversației pe care a avut-o cu Stankiewicz (trimis al Poloniei la Istanbul). Într-o discuție cu Vergenms, Gr. Al. Ghica l-a asigurat că nu a omis nimic esențial și că a inclus în raport chiar lucruri pe care Stankiewicz nu ar fi îndrăznit să le spună. *Ciobanu Ven.* Op. cit. P. 165. De aici se poate trage concluzia că el cunoștea ce dorește atât diplomația polonă, cât și cea otomană.
- ¹³ Despre pregătirea lui ne dovedește și literatura pe care o cunoștea în 1766. Gr. Al. Ghica face cadou Academiei domnești din Iași următoarea literatură ce ține de diplomație: *Rousset I. Recueil historique d'actes negociations, memoires et traites*. Amsterdam 1755 și *Recherches sur les alliances et les interets entre la France et la Suede*. Leipzig 1756. Vezi: *Birsănescu Șt. Academia domnească din Iași. 1714—1821*. Buc., 1962. P. 157—160.
- ¹⁴ *Ciobanu Ven.* Op. cit. P. 160.
- ¹⁵ Idem. Op. cit. P. 164.
- ¹⁶ Idem. Op. cit. P. 165—166.
- ¹⁷ *Giovani P. Negni* a fost angajat în calitate de secretar al domnului Moldovei Grigore Al. Ghica din februarie 1766 la recomandăția lui Pierre de la Roche (după ce doi foști secretari ai lui Grigore Al. Ghica au murit pe neașteptate). Negni s-a îndreptat din Polonia spre Iași după ce domnitorul a dat acordul. A îndeplinit această funcție pînă în 1769, cînd în decembrie a trecut cu familia de partea Rusiei. El cunoștea multe limbi străine: latina, italiana, franceza, turca. *Giovani P. Negni* răspundea de prelucrarea materialului primit de la agenții din Polonia. Materialul era primit în fiecare săptămînă și era cifrat, el conținea știri amănunțite despre ceea ce se petrecea în Polonia. După descifrarea scrisorilor se făcea traducerea lor în limba turcă și se trimiteau lui reis-efendi sau marelui vizir. Originalele acestor scrisori erau trimise la Istanbul capuchehaiei Moldovei, la fel se trimiteau și 5 exemplare de ziare din Polonia și Prusia. La el se păstrau și copiile Tratatului de la Carloviț, ale convențiilor regelui din Polonia, diferite jurnale, scrisori ale diferitelor persoane oficiale din Polonia, pe care le-a lăsat la Iași fără supraveghere și s-a retras la ruși. Vezi: *Русский архив*, 1882. С. 116—124.
- ¹⁸ *Ghibănescu Gh.* Sămile vistiriei Moldovei pe lunile iulie și august 1764. // *Ioan Neculce*, fasc. 9, partea I, 1931, P. 51.
- ¹⁹ *Ciobanu V. Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*. Buc., 1980. P. 94.
- ²⁰ Ibidem. P. 95.
- ²¹ Ibidem. P. 97.
- ²² Hurmuzaki. Documente. Supliment I. P. 734—735.
- ²³ Pînă atunci domnitorul tot a contribuit, însă foarte precaut, ducea un joc dublu, pe de o parte de susținere, pe altă parte, era împotriva. Mai detaliat, vezi: *Ciobanu V. Relațiile...* P. 97—113.
- ²⁴ *Ciobanu V.* Op. cit. P. 112.
- ²⁵ Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV—нач. XIX в.) Кишинев, 1987. С. 290.
- ²⁶ «Prin activitatea sa activă (A. Obreskov — V. T.), diplomația rusă cu 4 ani a aminat războiul cu Turcia, ce era gata să se declanșeze încă în 1764». Дружинина Е. И. Ключик-Кайнарджийский мир. М., 1955 С. 160. Însă, credem noi, aceasta nu i-ar fi reușit diplomației ruse fără ajutorul acordat de Grigore Al. Ghica.
- ²⁷ *M. Boularic. Correspondance secrète inédite de Louis XV sur la politique étrangere*. V. I. Paris, 1866. P. 363.
- ²⁸ Aceste documente ne arată ce loc i-a revenit lui Grigore Al. Ghica, cât și subalternilor săi, în aplanarea acestui conflict «Его возможности (ale lui Gr. A. Ghica — V. T.), по нынешним

польским делам высочайшее вашего Императ. Величества намерение спешествовать, как и во всем прочем служить колько состояние его дозволит. За которое благонамерение також и за оказанные уже разные отменные здесь по делам вашего Имп. Велич. услуги, в знаке благородности я принял волюность подарить ему соболей мех ценое в тысяче рублей, до писарю (probabil, se are în vedere capuchehaiaua domnitorului — V. T.) его, которой о ним князем секретарем едет та ко же за разные услуги, а наиболее видя что в нынешнем его состоянии наивяще оказать может, определил ему пенсие (se are în vedere leafă — V. T.) по 200 червонных голандских (pe lupă — V. T.)//АВПР, ф. СРТ, оп. 89/8 Д. 356 л. 27 об.—30. «...Как и начавшийся приходит от молдавского господаря по польским обращениям к Порте полезные видам вашим известиям, я по всей справедливости долженствую приписать усердие и могу сказать отваженному поведению переводчика Порты (probabil, se are în vedere marele dragoman (în această perioadă dragoman era Gheorghe Scarlat Caradja — V. T.) и который по шастливом окончании сих польских дел к высочайшему вашему удовольствию... будет отличного со стороны Ват. Имп. Велич. награждения»//АВПР, ф. СРТ, оп. 89/8 Д. 356. Л. 159—160.

²⁹ «Настоящий молдавский князь Григорий Гика получа от приятелей его уведомление, что злонамеренные к нам обнесли его при Порте, якобы он к высочайшему Имп. Велич. двору совершенно предан и потому доставляет Порте о польских обращениях в удобность оного двора. Истинные противные известия и ищущи оное оклеветание отвратить, прислал к Порте уведомление несколько надоставляемые противниками нашими похожие, кои реиз Эфенди (probabil, se are în vedere reis-efendi Hadji-Abdi-Efendi — V. T.) сообщал... что сии де уведомлении не от противников наших получены, потому вероподобные быть могут»//АВПР, ф. СРТ, оп. 89/8, Д. 358 л. 73—73 об..

³⁰ Această se vede și din răspunsurile date de către Grigore Al. Ghica la întrebările Porții în legătură cu situația din Polonia, care probabil, prin capuchehaia sau marele dragoman (nu-i exclus nici reis-efendi) au ajuns și la A. Obreskov, trimisul Rusiei la Istanbul. După ce-au fost traduse ele, împreună cu comentariile lui A. Obreskov, au fost expediate la Petersburg. Mai jos dăm câteva fragmente din ele:

«Перевод выписки доношений Молдавского князя, полученных Портой в конце луны сефера «1178» а к резиденту присланной 23 августа 1764 г.

Вопросы.

В нынешних польских не порядках, европейские державы, а особливо Россия и Пруссия желает восстановить королем особу, или желаемое, почему между поляками в избрании нового короля произошли не согласии, и разделясь на эти две партии, каждая своего подкрепляет?

Ответы.

Образ избрания польского королей желаемой российским и прусским дворами в разные времена так словесно, как и письменно уже изъяснен, и более в приваков ни чего предьявить не находится. А не согласие поляков, и разделение их две партии есть обыкновенное, и за удивление бы заслуживало, есть ли бы сей раз не случилось того, что издревле бывало: но диета примерение, чинимая по избрании королевском соглашает всех и восстанавливает желаемый покой.

Вопросы.

Россия крайне желает, здесь королем польским особ ей преданную, а король прусский опасаясь от стороны Венского и Саксонского дворов, в подкрепление себя учиния союз с российским двором, и в сих ево видах со оным соединился?

Ответы.

Положим, что Россия предпочтительнейше желает быть избран королем такой особе: то однако же сие желание есть без грешное, и ни кому не вредствующее, когда оное не подкреплено силой или каким пригнетанием, чего совсем не бывало, и ниже есть, как уже столько кратно писменно и словесно доказано: что же касается до оборонительного союза между российским и прусским дворами пред сим постановленного; то оные дворы по примирении за пристойно признали дружбу их наитеснейше сжать и сие резолюция принята еще во время жизни усопшего польского короля, и отдельный артикуль оного союзного оборонительного трактата, сообщенный Блистательной Порте, ясно доказывает, что помянутые дворы не намерены Польше какое пред осуждение нанести, но еще взаимно обнадежились и обязались сохранить оную во всех ее владениях и древней вольности»//АВПР, ф. СРТ, 89/8 Д. 359. Л. 100—101 об.

³¹ Iordache A. Op. cit. P. 124.

³² Xenopol A. D. Istoria românilor din Dacia Traiană. Ediția III, vol. IX. P. 101.

³³ «Și, cei de la ogeac au mare dușmănie și față de voievodul Țării Românești (Grigore Al. Ghica — V. T.). Și, în acea parte, cei din Țara Româ-

- nească au ucis un agă de serden-
ghecidi și cîțiva neferi, oameni de-ai
săi. Și voievodul Țării Românești nu
i-a dat tainuri unui baș-ceauș plecat
de la ogeac, și nu i-a făcut nici da-
ruri, iar (oștenii) serden-gecidi și al
unui om al său, care au fost uciși...
Și, din această pricină (oștenii) poar-
tă dușmănie și voievodului Țării Ro-
mânești». Vezi: *Veliman V. Relațiile*
româno-otomane 1711—1821. Documen-
te turcești. Buc., 1984. P. 435.
- ³⁴ *Veliman V. Op. cit. P. 437.*
- ³⁵ «Он (Gr. Al. Ghica — V. T.) требовал
присылки к себе нарочного от нас
человека, чего ради и был к нему
послан из Вены актуариус» Письмо
Н. И. Панина к П. Румянцеву в
«Русский архив» 1882 г. С. 116.
- ³⁶ *Gane C. Domnița Alexandrina Ghica*
și contele d'Antraigues. Buc., 1937.
P. 16. Vezi și: *Cernovodeanu P. Une*
mystification genealogique du comte
d'Antraigues: la petandue «Princesse»
Alexandrine, «fille» de Gregoire III
Ghica (1778—1779). //Recueil d'etudes
genealogiques et heraldiques roumai-
nes. Buc., 1988. P. 76—88.
- ³⁷ *Dionisie Ecclesiarhul. Hronograf*
(1764—1815). Buc., 1987. P. 35.
- ³⁸ *Cronici moldovenesti. Ed. Ilieș A.,*
Zmeu A., Buc., 1987. P. 144.
- ³⁹ *Mehmed M. Istoria turcilor. Bucu-*
rești, 1976. P. 390.
- ⁴⁰ *Ibidem. P. 407.*
- ⁴¹ *Gane C. Răpirea Bucovinei... P. 51.*
- ⁴² *Gane C. Domnița... P. 17.*
- ⁴³ *Дружинина Е. Кючук-Кайнарджий-*
ский мир. 1955. С. 165.
- ⁴⁴ «Как ваше сиятельство имели по сю
пору случай спознать персонально
Волошского князя Гику и родствен-
ников его, то, в удостоверении о
дружбе вашей ко мне, и прошу по-
корно уведомить меня как о состоя-
нии и качествах их всех, так особ-
ливо о звании каждого из последних,
дабы нам потому распорядить им
здесь прием и содержание. В сих при-
мечаниях натурально должен иметь
первое место сам господарь, о коем
из прежних дел знаем мы, что он к
интересам нашим доброжелателен
был.» Письмо графа Панина Н. И.
графу Румянцеву П. А. от декабря
месяца 1769 г. из Петербурга в «Рус-
ский архив» 1882 г. С. 116.
- ⁴⁵ «... В вонестъ честь имею, что на
всякий день я жду к себе господа-
ря Волошского, который 7-го числа
(декабря н. а.) уже из Ясс выехал,
но для выгоды ему лучшей генерал
Штофельн отправил его не прямою
дорогою, по которой в лошадях был
бы недостаток, ибо в одно время от-
правились оттуда и депутаты Мол-
давские, выбранные ко двору. Я не
замедлю и онаго и сих посылаю к
Вам, как только они ко мне прибю-
дут». Письмо графа П. А. Румянце-
ва графу Н. И. Панину от 22 дека-
бря 1769 г. из Летичева.
- ⁴⁶ Pentru a încălzi apartamentele în ca-
re s-a oprit Grigore Al. Ghica și în-
soțitorii săi au fost folosite 35 care
de lemne pentru foc, aceste lemne au
costat 7 ruble. Vezi: Arhiva centrală
de Stat a Ucrainei. Fondul 59. in-
vent. I, dosarul 5931, f. 34.
- ⁴⁷ A.C.S. a Ucrainei. Fond. 59, invent. I.
d. 6557, f. 1—2.
- ⁴⁸ *Xenopol A. D. Op. cit. Vol. IX. P. 121.*
- ⁴⁹ *Iordache A. Op. cit. P. 126—127.*
- ⁵⁰ *Berindei D. Românii și Europa (isto-*
rie, societate, cultură). Vol. I. secole-
le XVIII—XIX. Buc., 1991, P. 19.
- ⁵¹ *Ibidem. P. 15.*
- ⁵² *Ibidem.*
- ⁵³ «...поручаем мы вам употребить все
ваше искусство и летучее знание к
одержанию какого либо выгодного
постановления в пользу находящего-
ся при дворе нашем пленного волож-
ского господаря Гр. Гика, которой
как прежде к интересам Империей
нашей чистосердечно привязан был,
так и в нынешнюю свою бытность
всевозможную добрую волю и всякие
от него зависимые услуги оказывает:
к особливой нам благоугодности по-
служило бы изходотайствование яму
по смерти Молдавского господарства.
АВПР. Ф. СРТ 1772 г. д. 1671 л. 2—
27 (subl. noastră — V. T.)
- ⁵⁴ *Berindei D. Op. cit. P. 19.*
- ⁵⁵ АВПР. СРТ оп. 8918. д. 1678 л. 50—
50 об.
- ⁵⁶ АВПР. Ф. СРТ. д. 476 л. 1—12.
- ⁵⁷ *Перминов П. В. Посол III класса*
(А. М. Обресков). М., 1992. С. 221.
- ⁵⁸ Письмо А. М. Обрескова к Н. И. Па-
нину от 24 июля 1772 г. из лагеря при
Фокшанах. «...Здесь прилагаю пакет
с разными письмами к господарю Ги-
ке, который прошу ему вручить...»
АВПР. Ф. СРТ, д. 1685 л. 28 об.;
Письмо П. А. Румянцева к А. М. Об-
рескову от 14 июля 1773 г. из устья
Яломицы. «...я получил чрез Яссы
письмо к Гике от его тестя (subl.
noastră — V. T.). Прислано оно с под-
моим только конвертом, но ни рука
ни печать мне неизвестны, и
для того я оной конверт тут влагаю
купью с письмом прося вас спросить
Гику о имени сего пересылщика...»
АВПР. Ф. СРТ, оп. 89/8 д. 1700
л. 5 об.
- ⁵⁹ *Дружинина Е. И. «Кючук-Кайнарджий-*
ский мир» М., 1955, П. 242—244,
346.
- ⁶⁰ *Berindei D. Op. cit. P. 19—20.*
- ⁶¹ În drum de la Hotin spre Iași N. Rep-
nin cu suita sa a trecut pe următorul
traseu: Hotin—Larga—Corinești—Cos-
tești—Ștefănești—Tabor—Trifești—Scu-
leni—Iași. A fost făcută o descriere
geografică a traseului, unde a fost
indicat cîte verste se află de la o
localitate la alta, ce rîșoare au fost
întîlnite, s-a dat numărul de case din
aceste localități ș. a. Vezi: Отдел
рукоп. фонда ГБЛ, ф. 41, карт. 2,
л. 46—51.

- ⁶² Ciobanu Ven. Jurnal ieșean la sfârșit de veac. (1775—1800). Iași, 1980. P. 40—43.
- ⁶³ Iorga N. Acte și fragmente. Vol. II. P. 94.
- ⁶⁴ Despre acțiunile lui Grigore Al. Ghica în legătură cu conflictul pentru Bucovina vezi studiul mai recent: Iordache A. Grigore III Ghica și răpirea Bucovinei. // Revista istorică, seria nouă, tomul 3, 1992. P. 121—134.
- ⁶⁵ Записки Одесского общества истории и древностей. Т. 13. Одесса, 1883. С. 118—119.
- ⁶⁶ Iorga N. Op. cit. P. 132—133.
- ⁶⁷ Evenimentul a fost evocat în numeroase cronici rimate în Moldova și

- Muntenia. Vezi: Simonescu D. Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII). Buc., 1967. P. 178—179. I-a fost dedicat și cea mai veche piesă scrisă de teatru «Ocisio Gregorii în «Moldavia tragedice expresia». Tragicul eveniment a fost consemnat, ca o știre deosebit de importantă, în rapoartele diplomatice străine și în paginile unor mari gazete din Occident. Vezi detalii la: Grigoraș N. Op. cit. P. 110—112.
- ⁶⁸ Vitcu D. Op. cit. P. 246.
- ⁶⁹ Iordache A. Principii Ghica. O familie domnitoare din istoria României. Buc., 1991. P. 96.

SERGIU VALCOV

DIN ISTORIA FILIALEI BASARABENE

A «SOCIETĂȚII BIBLICE RUSE»

Filiala Basarabeană a «Societății Biblice Ruse» reprezintă o pagină mai puțin cunoscută a istoriei Basarabiei din prima jumătate a sec. al XIX-lea. Despre activitatea ei s-a scris destul de puțin. Prima tentativă de a prezenta mai detaliat istoria filialei a fost articolul lui A. Bălțătescu «Бессарабское Отделение Российского Библейского общества», publicat în anul 1872 în revista «Buletinul eparhiei Chișinăului» («Кишиневские епархиальные ведомости»)¹. Materialul însă are un caracter mai mult informativ. Concluziile autorului se sprijină pe lucrarea lui A. Pîpin «Российское Библейское общество» (publicată cu cîțiva ani mai înainte în revista «Вестник Европы»)², în care activitatea societății este apreciată în exclusivitate pozitiv, fără a se evidenția cauzele, care au dus la dizolvarea ei.

Date referitoare la istoria Filialei găsim și în monografia lui A. Stăduțchi, consacrată vieții și activității Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodonî³. Autorul se oprește, în special, asupra rolului pe care l-a jucat Mitropolitul Gavriil în crearea filialei și activitatea ei de mai departe. O anumită informație despre Filiala Basarabeană a «Societății Biblice Ruse» conțin lucrările lui Șt. Ciobanu⁴, Al. Boldur⁵. La activitatea Filialei se referă și L. Oganian în monografia sa «Общественное движение в Бессарабии в первой четверти XIX в.»⁶. Însă aceasta se face prin prisma mișcărilor sociale din ținut din perioada respectivă, activitatea Filialei fiind apreciată negativ. În cele ce urmează, pe baza materialului, în mare parte inedit, din Arhiva Națională a Moldovei, vom încerca să prezentăm o descriere mai mult sau mai puțin sistematică a activității acestei societăți, reieșind din considerentul că problema vizată n-a fost special și profund cercetată.

Înainte însă de-a studia activitatea filialei vizate, ținem să aducem la cunoștința cititorului date privind apariția «Societății Biblice Ruse».

Prin însăși esența sa, această societate constituie un element străin în istoria Rusiei. Prototipul ei a fost «Societatea Biblică Britanică și Străină» (British and Foreign Bible Society) înființată la Londra în 1804⁷.

Ideea de a înființa societăți biblice, care ar avea ca principalul și, poate, unicul său scop răspîndirea Bibliei prin toate căile și mijloacele po-

sibile, însă a unei Biblii curate, lipsite de orice explicații și note, ce ar fi putut să-i de-a un caracter confesional unilateral, care ar fi primită de către toți creștinii, e legată direct cu acea atmosferă spirituală, care domina în Europa la sfârșitul sec. al XVIII-lea—începutul sec. al XIX-lea.

La foarte puțin timp după înființarea «Societății Britanice», activitatea ei s-a răspândit și în Rusia. În 1810 misionarii ajung în Finlanda și Estonia. Iar în decembrie 1812 împăratul Alexandru I încuviințează, printr-un act, existența unei «Societăți Biblice» la Petersburg⁸. Un rol aparte în înființarea acesteia îi revine principelui A. N. Golițin, care exercita pe atunci funcția de Administrator principal al afacerilor duhovnicești ale religiilor străine. Anume el a alcătuit proiectul înființării «Societății Biblice» în Rusia. Conform acestui proiect, societatea urma să-și desfășoare activitatea în mai multe direcții:

răspândirea Bibliei în limba slavonă (tipărirea ei se efectua în exclusivitate de către Sinod);

editarea și răspândirea Bibliei în limbi străine (germană, franceză, polonă, etc.) pentru creștinii de alte confesii;

distribuirea cărților Sfintei Scripturi celor săraci, bolnavi, întemnițați etc.

Importanța etnico-religioasă a Bibliei este exprimată în proiect astfel: «Experiența ne învață că peste tot, unde se citește Sf. Scriptură, ultima contribuie la binefacere, îndreaptă patimile omenești spre țeluri mai înalte și, mai mult ca orice, contribuie la îmbunătățirea sufletului... Biblia învață pe supuși care-s îndatoririle lor față de Dumnezeu, împărat și de cel apropiat; pacea și dragostea dănuie atunci între superiori și inferiori»⁹.

La 11 ianuarie 1813, în casa lui A. N. Golițin, a avut loc adunarea de constituire a «Societății Biblice din Petersburg» și a fost ales Comitetul de conducere al ei, în componența căruia au intrat persoane de vază atât de rang bisericesc, cât și laic (mitropoliți, miniștri, senatori etc.). Președinte al societății a fost ales A. N. Golițin. Aici trebuie menționate două momente: 1) numărul reprezentanților clerului era mai mic decât al celor laici; 2) în Comitet intrau și adepți ai altor confesii creștine. În modul acesta a fost urmată tradiția britanică. Însă realitatea rusă a modificat aceste două principii.

De la bun început Alexandru I a susținut activitatea societății. Și nu numai în plan administrativ și moral, ci și material. Astfel, în ziua înființării el a donat suma de 25 000 ruble și a fixat o cotă anuală de 10 000 ruble¹⁰. Iar la 4 septembrie 1814 semnează un act, conform căruia denumirea «Societății Biblice din Petersburg» este schimbată în «Societate Biblică Rusă». În același an i se acordă privilegiul de a se folosi gratis de serviciile poștale¹¹.

Finanțarea societății se efectua pe baza subscripțiilor publice și a donațiilor benevole. Iar guvernatorii și arhieriei locale au fost rugați să contribuie la aceasta. Se poate presupune că anume atunci a fost invitat să devină membru al «Societății Biblice» și Gavriil Bănulescu-Bodoni, Mitropolitul Chișinăului și Hotinului. Cel puțin, din 1814, după cum mărturisesc documentele de arhivă, Mitropolitul Gavriil trimitea anual Societății din Petersburg donații de la basarabenii — membri ai ei. Astfel, în 1815 suma a constituit 159 rub., în 1816 — 796 rub. 30 cop.; în 1817 — 864 rub. 80 cop. și 4 310 lei¹². O parte din acești bani proveneau de la vânzarea cărților Sf. Scripturi.

În anul 1815 «Societatea Britanică» a trimis Comitetului din Petersburg sume de bani special pentru editarea Noului Testament în mai multe limbi, printre care și cea română. Controlul corectitudinii a Noului Testament în această limbă și l-a asumat principele A. C. Ipsilanti, care a fost ales mai târziu vicepreședinte al Societății¹³.

Mai târziu comitetul a hotărît să tipărească în limba română întreaga Biblie și s-a adresat Mitropolitului Gavriil cu rugămintea de a prezenta un exemplar, ce ar servi drept original pentru această nouă ediție. Îndeplinind această rugămintă, Exarhul¹⁴ a trimis comitetului două Biblii în limba română: una a fost editată în 1688 la București, iar alta — în 1795 la Blaj (Transilvania), sub îngrijirea arhiereului bisericii uniute de acolo. Insuși Gavriil opta pentru ultima, deoarece «e mai clară și are o limbă mai nouă»¹⁵. Comitetul a acceptat părerea mitropolitului și în 1816 lucrul a început. Pentru supravegherea acestei ediții, Gavriil îl trimite la Petersburg, la rugămintea lui A. N. Golițin, pe arhimandritul Varlaam¹⁶, egumenul mănăstirii Dobrovăț, din Moldova, dîndu-i în ajutor pe un psalt (cîntăreț), care știa bine gramatica română¹⁷. După sosirea lor, lucrul a sporit considerabil. În ce privește tipărirea Noului Testament, probleme au fost mai puține. Alta era situația cu Vechiul Testament. Mitropolitul Gavriil, făcînd cunoștință cu corectura, a găsit multe greșeli (în comparație cu traducерile grecești și slavone) și n-a aprobat tipărirea lui. El a propus comitetului ca ultimul să fie, în prealabil, corectat după traducerea slavonă, «deoarece Biblia slavonă a fost studiată și examinată pe parcurs de mai mulți ani și toate erorile au fost corectate...»¹⁸. Însă Comitetul din Petersburg a hotărît să folosească drept original pentru tipărirea Bibliei în limba română Biblia editată în Transilvania. A. Golițin (într-o scrisoare adresată lui Gavriil) explica aceasta prin faptul că, «dacă a și fost vreo dată pînă în prezent Biblia în mîinile poporului moldovenesc, apoi numaidecît una din cele două ediții, care au existat pînă acum (București, 1688 și Blaj, 1795 — S.V.). De aceea cei ce vor citi noua ediție a Bibliei, vor putea s-o compare numai cu cele două ediții precedente. Și cititorii vor fi mai mulțumiți, dacă vor găsi noua Biblie asemănătoare cu cele vechi, decît în cazul că vor vedea diferențe mari între ele...»¹⁹. S-a convenit ca în cazul deosebiriilor esențiale în text, arhimandritul Varlaam să se consulte cu arhimandritul Filaret (Drozdov), rectorul Academiei teologice din Petersburg (devenit mai târziu Mitropolit al Moscovei — S.V.), bun cunoscător al limbii ebraice.

A. N. Golițin insista asupra editării cît mai rapide a acestei Biblie, deoarece, după părerea lui, «poporul moldovenesc e lipsit totalmente de hrană spirituală»²⁰.

Noua ediție a Bibliei în limba română a apărut la 15 august 1819. Arhimandritul Varlaam a fost decorat, pentru munca depusă, cu ordinul Sfintei Anna, gradul II²¹ (printre altele, cavalerii acestui ordin primeau dreptul la titlul de nobil²²).

Înainte de apariția acestei Biblie, a avut loc un alt eveniment important. La 27 septembrie 1817 a fost înființată Filiala Basarabeană a «Societății Biblice Ruse». Acest act a fost precedat de următoarele evenimente: la 26 iunie 1817 Președintele Comitetului din Petersburg A. Golițin s-a adresat cu o scrisoare Exarhului Gavriil, în care, printre altele, comunica că «comitetul, ...este foarte satisfăcut de faptul că editarea Noului Testament în limba moldo-valahă se apropie de sfîrșit și e obligat (comitetul — S.V.) să-și pregătească din timp toate căile de asigurare cu aceste cărți pe cei ce au necesitate de ele». Cel mai bun mijloc, după părerea comitetului, este «înființarea unei filiale a «Societății Biblice Ruse» la Chișinău, care ar dispune de o anumită cantitate de cărți a Sfintei Scripturi în diferite limbi, ce vor fi de folos popoarelor, care locuiesc în Basarabia, Moldova și Valahia»²³. Reieșind din aceste împrejurări, A. Golițin, în numele comitetului, îl roagă pe mitropolitul Gavriil să fondeze la Chișinău o filială a «Societății Ruse» și un comitet, care va conduce activitatea ei. O adresare similară a fost trimisă și lui A. N. Bahmetev, guvernatorul militar al Podoliei, care îndeplinea și funcția de «namestnic» al Basarabiei.

Scrisoarea lui A. Golițin conținea și un Statut alcătuit din 11 articole, care reglementa activitatea filialei nou-formate (Vezi: «Anexa»).

Constituirea Filialei Basarabene a «Societății Ruse» și alegerea comitetului ei a avut loc, după cum s-a menționat, la 27 septembrie 1817. La ora 11 dimineața, în Sala mare a Seminarului teologic din Chișinău, s-a adunat un anumit număr de invitați și vizitatori (despre acest eveniment a fost făcută o înștiințare prealabilă). Mai târziu aici a sosit Exarhul Gavriil împreună cu reprezentanți de vază ai clerului și «namestnicul» Basarabiei A. N. Bahmetev, însoțit și el de cinovnici ruși și moldoveni. Și, deoarece pentru aceeași zi au fost programate mai multe evenimente — deschiderea unei noi clădiri a Seminarului și a secției filozofice — mai întâi, au avut loc ceremoniile sus-menționate, însoțite de cuvântări. La fel, au fost date citirii listele elevilor promovați în clasele superioare. După aceasta, asistența a trecut în alt local, pregătit special pentru deschiderea solemnă a Filialei Basarabene a «Societății Biblice Ruse». Mitropolitul Gavriil a rostit o mică cuvântare în limba română despre scopurile filantropice ale Societăților Biblice. Pe urmă Dimitrie (Sulima)²⁴ a rostit o cuvântare pe aceeași temă în limba rusă. În continuare, rectorul Seminarului teologic, protoiereul Petru Cunițchi a dat citirii un fragment din adresarea Președintelui «Societății Biblice Ruse» A. Golițin către mitropolitul Gavriil. La fel, a fost adus la cunoștința celor prezenți și Statutul primit.

Cei prezenți au fost invitați să facă donații bănești în favoarea noii societăți. A fost alcătuită o carte specială, în care se fixau familiile donatorilor; a fost ales comitetul filialei nou-formate, în care au intrat următoarele persoane:

Vicepreședinții: Exarhul Gavriil, mitropolitul Chișinăului și Hotinului și «namestnicul» Basarabiei, A. N. Bahmetev.

Directori: Leontie, mitropolit al Serbiei; Grigorie, Mitropolitul armenilor din Basarabia; Dimitrie, Episcop de Bender și Akkerman; generalul F. I. Talizin, comandantul diviziei a 16-a de infanterie; Președintele Departamentului al 2-lea C. A. Catacazi; consilierul de stat F. I. Nedoba; viceguvernatorul M. S. Crupenschi; fostul reprezentant al Mitropoliei Moldovei în Basarabia, arhimandritul Chiril; Egumenul mănăstirii Curchi, arhimandritul Chiril; rectorul Seminarului teologic din Chișinău, protoiereul P. Cunițchi; Prefectul seminarului, arhimandritul Irinei; egumenul mănăstirii Frumușica, Sinesie; consilierul Departamentului I al guvernului Basarabiei, căminarul Ioan Pruncu; consilierul Departamentului al 2-lea, serdarul Iordachi Vortolomei; negustorii V. T. Ceaplighin și T. M. Balacean.

Casier: egumenul mănăstirii Horodiște, Ioanichie.

Secretari: economul seminarului, T. Oghinșchi; răspunzător de corespondența în limbile română și greacă — consilierul titular, G. P. Cazi-mir. Ajutor al secretarilor: diaconul P. Loncicovschi²⁵.

În ziua deschiderii Filialei Basarabene, de la cei prezenți a fost adunată suma de 2 205 rub. și 2 694 lei donații benevole și 890 rub. și 350 lei cotizații anuale²⁶.

Despre toate cele menționate mai sus, Mitropolitul Gavriil a comunicat la Petersburg. În mesajul său de răspuns, adresat Comitetului Basarabean (de la 22 noiembrie 1817), A. Golițin scria: «Comitetul din Petersburg, pe baza art. IX al Statutului său, confirmă atât Filiala Basarabeană, cât și Comitetul ei. Prima și principală acțiune a Comitetului la momentul actual este de a aduce la cunoștința societății scopurile Filialei, utilitatea ei și succesele obținute de alte filiale în diferite regiuni ale Rusiei»²⁷.

Comitetului Basarabean i se propunea să-și creeze un depozit de cărți, care va fi completat în mod regulat de către cel din Petersburg. Pentru crearea unei biblioteci, la Chișinău au fost trimise cite un exemplar al tuturor edițiilor tipărite în capitală²⁸.

La Chișinău a fost trimisă și o ștampilă specială, care făcea posibilă folosirea gratis a serviciilor poștale și marca într-un mod special corespondența comitetului²⁹.

Filiala Basarabeană a «Societății Biblice Ruse» a cuprins în arealul activității sale și principatele Dunărene — Moldova și Țara Românească. Pentru a lucra mai efektiv în această direcție, a fost luată hotărârea de a traduce broșura despre scopurile «Societății Biblice» în limba română³⁰ și de a o răspîndi în aceste țări. La fel, comitetul a intervenit pe lângă Grigorie, Mitropolitul Ierapolei³¹, care locuia la Iași, Pini, consulul general al Rusiei la București, cu rugămintea de a contribui la propaganda ideii «Societății Biblice» printre populația română.

În aprilie 1818 «Filiala Basarabeană» a primit primul lot de cărți — 2 295 de exemplare ale Noului Testament în limba română. Aceste cărți au fost puse în vânzare cu un preț de 5 lei 30 parale fiecare. Ele puteau fi procurate în Casa Mitropolitană și în magazinul ce aparținea directorului Filialei, negustorului V. Ceaplîghin, care și-a asumat această obligație în mod gratis.

Despre primirea acestor cărți au fost anunțați, prin intermediul ispravnicilor ținutali și al preoților locale, toți locuitorii Basarabiei. La rândul său, Mitropolitul Gavriil a hotărât ca fiecare preot și diacon să procure în mod obligatoriu această carte. Protoiereii ținutali au fost însărcinați să răspîndească Noul Testament în parohiile lor. Cîte 2 exemplare au fost date Dicasteriei, bibliotecii seminariale și Pensionului nobilimii, care exista pe lângă seminar. Cîte un exemplar — spitalului și închisorii orășenești³².

La finele lui septembrie 1818 Comitetul din Petersburg a trimis la Chișinău, pentru a se pune în vânzare, 150 de Biblii și 505 de exemplare ale Noului Testament în limbile greacă, latină, slavonă, italiană, germană, franceză, armeană și ebraică³³. Despre sosirea acestor cărți au fost înștiințați atît locuitorii Basarabiei, cît și cei din țările vecine. Trebuie de menționat că răspîndirea cărților Sfintei Scripturi în Moldova de peste Prut a avut un anumit succes. Astfel, Grigorie, Mitropolitul Ierapolei, înștiința Comitetul Basarabean că 10 exemplare ale Noului Testament, aduse de către el la Iași, au și fost pe dată vîndute și roagă să i se trimită încă 500 exemplare. Rugămintea a fost îndeplinită³⁴.

Timp de trei luni s-au realizat 1 183 de exemplare ale Noului Testament în limba română³⁵.

Cărțile se răspîndeau și în regiunile din partea stîngă a Nistrului. Astfel, G. Glijinski, preot din Tiraspol, comunica Comitetului Basarabean: «Moldovenii, care locuiesc dincolo de Nistru, cumpărau cu bucurie cărțile acestea, tipărite în limba lor maternă. Iar un biet și sărac moldovean, citind față de mine din această carte (Noul Testament — S. V.), a exclamat: «cît sînt de dulci gîtlejului meu cuvintele tale, mai mult ca mierea pentru buzele mele!»³⁶.

Totuși raportul Comitetului Basarabean pe anul 1818 contestă că activitatea filialei lasă de dorit. Mulți cumpărau cărțile «Societății Biblice» nu atît din convingere, cît din dorința de a face pe plac directorilor influenți ai comitetului, printre care erau demnitari bisericești și civili. Unii dintre directori, luînd cîteva zeci sau chiar sute de exemplare, le impuneau, pur și simplu, subalternilor săi³⁷.

În anul următor situația, într-o măsură oarecare, s-a îmbunătățit. Aceasta se referă, mai ales, la răspîndirea cărților Sfintei Scripturi în Moldova și Țara Românească. Aici trebuie menționată activitatea Mitropolitului Ierapolei, Grigorie, prin intermediul căruia în decursul anului 1819 au fost realizate peste 1000 exemplare ale Noului Testament³⁸, Mitropolitului Moldovei, Veniamin Costachi, care a primit de la Comitetul Basarabean 1050 de cărți³⁹. Cu răspîndirea cărților în Țara Românească se ocupau consulul Rusiei la București, Pini, Mitropolitul Mun-

teniei, Dionisie, și negustorul I. Balacean (care ocupa și funcția de director al Comitetului Basarabean).

Era îndestulată cu cărți ale Sfintei Scripturi în limba maternă și diaspora armeană din Basarabia și Principatele Române. Cu aceasta se ocupa, în special, Mitropolitul armenilor din ținut, Grigorie. Astfel, în decursul anului 1819 au fost vândute 50 de Biblii și 96 de exemplare ale Noului Testament⁴⁰. În legătură cu aceasta, Mitropolitul Grigorie ne descrie un caz destul de interesant: «Am primit cu plăcere de la Comitetul Basarabean 4 exemplare ale Noului Testament în limba turcă, dintre care unul l-am dăruit fostului general-guvernator de la Rușciuc, Ahmet-Efendi Pașa... Citind primul capitol al Evangheliei de la Matei, el, cu lacrimi în ochi, a sărutat cartea și a spus: «Îți multumesc, Doamne, că măcar la bătrînețe mi-ai deschis ochii pentru a te cunoaște...», și a cerut încă un exemplar pentru fiul său». La sfârșit mitropolitul face o remarcă: «Ahmet-Efendi Pașa e cel ce s-a retras cu 6 000 de ostași, atunci când avangarda armatei ruse, sub comanda lui Miloradovici (mult mai mică la număr) a intrat în Moldova»⁴¹.

În același an au intervenit și unele schimbări (conform art. XI al Statutului) în componența comitetului. În locul directorului Talizin, arhimandriților Chiril și Irinei, au fost aleși în această funcție Președintele Departamentului penal P. V. Curic, șeful poliției din Chișinău A. H. Tumanov, consilierul Panait Cazimir și protoiereul armean A. Malboșiev⁴².

În anii 1820—1821 activitatea «Societăților Biblice» scade. Una din cauzele principale era lipsa finanțelor, necesare pentru editarea cărților. Cu toate că au fost întreprinse mai multe măsuri concrete în această direcție⁴³, situația se agrava. Lucrul acesta îl contestăm dintr-o scrisoare circulară (de la 22 mai, 1820), adresată de către Comitetul din Petersburg tuturor filialelor «Societății Biblice Ruse»⁴⁴. În ea se menționează că trebuie de intensificat vinderea cărților Sfintei Scripturi; de lărgit numărul membrilor «Societății Biblice», propagînd mai activ scopurile și ideile ei; de activizat colectarea banilor necesari pentru activitatea tipografică ș. a.

Despre o scădere în activitatea societății ne vorbesc și cifrele. Astfel, în anii 1820—1821 în Țara Românească au fost răspîndite numai 297 cărți ale Sfintei Scripturi⁴⁵.

Drept obstacol în răspîndirea lor serveau și vămile, ce existau atît pe Prut, cît și pe Nistru. Necătînd la adresările personale ale Mitropolitului Gavriil către guvernatorul civil al Basarabiei, Catacazi, de a permite circulația liberă a cărților, editate de «Societatea Biblică», peste Prut⁴⁶, realitatea era de altă natură. Plus la toate, în acest timp în Țările Române avea loc mișcarea revoluționară a lui Tudor Vladimirescu.

În componența comitetului în anul 1820, la fel, au intervenit unele schimbări. Au demisionat din postul de director I. Pruncul, A. Malboșiev și I. Balacean. În locul lor au fost aleși colonelul A. P. Alexeev, procurorul Basarabiei; consilierii I. C. Bașot și A. Avedicov.

Scăderea activității «Societății Biblice Ruse» și a filialelor sale era cauzată nu numai de probleme financiare. Existau și obstacole de altă natură. Chiar de la începutul înființării sale, «Societatea Biblică Rusă» a întîlnit o rezistență activă din partea cercurilor reacționare ale clerului. Însă în acea perioadă împăratul Rusiei Alexandru I, aflîndu-se în aureola titlului de «eliberator al Europei», promova o politică destul de liberală și adversarii Societății n-au avut izbîndă. Alta era situația spre sfîrșitul guvernării lui, cînd de la liberalism s-a trecut la o reacție deschisă. Deosebit de activi s-au dovedit a fi adepții conservatismului, care învinuiau «Societatea Biblică Rusă» în «defăimarea credinței și propagarea revoluției». Li se părea stranie ideea de a răspîndi Biblia cu scopul educării religioase a maselor. Pînă atunci o educație specia-

lă în această direcție a poporului nu exista: era socotită suficientă evlavie obișnuită.

Unii reprezentanți ai clerului socoteau drept o profanare a credinței chiar și traducerea Bibliei din limba slavonă veche în cea rusă⁴⁷.

Ciocnirea a două concepții a avut loc și în ce privește unul din momentele principale ale noii școli religioase — toleranța față de alte confesii și secte creștine: unii vedeau în aceasta bazele creștinismului, alții — o înjosire a ortodoxismului.

Ca rezultat al acestei lupte a fost demisia lui A. Golițin, în 1824, din funcția de Președinte al «Societății Biblice Ruse» și din postul de Ministru al învățămîntului public⁴⁸. Înlăturarea lui Golițin a însemnat și schimbarea radicală a atitudinii guvernului față de «Societatea Biblică». Președinte a fost ales Mitropolitul Petersburgului Serafim, unul dintre adversarii înverșunați ai societății. El a încercat să-l înlăture pe Arhiepiscopul Chișinăului Dimitrie (Sulima) de la conducerea eparhiei «pentru exces de liberalism și activitate în cadrul «Societății Biblice Ruse»⁴⁹.

Printr-un edict special al împăratului Nicolae I (1826), activitatea societății și a tuturor filialelor sale a fost suspendată. Și-a încheiat existența și Filiala Basarabeană⁵⁰.

Din cele expuse mai sus, ajungem la concluzia că «Societatea Biblică» n-a avut în Basarabia acea influență, pe care a avut-o la centru și în alte locuri ale imperiului. Ea a fost doar un episod în viața bisericăscă a acestei provincii și, fiind sprijinită numai de persoane oficiale, n-a găsit un ecou larg în rîndurile populației⁵¹. Cu toate acestea, «Societatea Biblică» a contribuit, pe măsura posibilităților, la luminaarea poporului și la reducerea analfabetismului. E necesar să atragem atenția asupra încă a unui aspect al problemei. Prin editarea Bibliei în limba română țarismul urmărea scopul de a-și intensifica influența în mediul populației băștinașe, reieșind din țelurile sale strategice (expansioniste) în această regiune. O dată cu înlăturarea anturajului liberal al țarului și consolidarea forțelor conservatoare, tactica țarismului în politica internă și externă se schimbă. Esența ei reacționară devine mai puțin camuflată. Reieșind din aceasta, a decăzut și necesitatea de a edita Biblia, precum și alte cărți în limbile naționale.

A N E X Ă STATUTUL FILIALEI BASARABENE A «SOCIETĂȚII BIBLICE RUSE»* (REZUMAT)

Art. I. Filiala Basarabeană a «Societății Biblice Ruse» ajută «Societatea Biblică Rusă» în munca sa de răspîndire a Bibliei, lipsită de orice note și tălmăciri.

Art. II. Filiala Basarabeană e compusă din adepți ai diferitor confesiuni creștine, care, fiind convinși de utilitatea citirii Bibliei, vor dori să devină membri ai societății și vor contribui la răspîndirea Bibliei printre locuitorii Basarabiei și ai altor regiuni, îndeosebi, printre oamenii săraci.

Art. III. Filiala Basarabeană alege dintre membrii «Societății Biblice Ruse» un comitet, care va conduce activitatea ei. Acest comitet e compus din unul sau mai mulți vicepreședinți (postul de președinte îl ocupa A. Golițin — S. V.), patru sau mai mulți directori, un casier și unul sau doi secretari. În lipsa vicepreședintelui funcția e exercitată de directo-

* Extras din: Балцатеску А. В. Бессарабское отделение Российского Библиейского Общества // Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1872. № 8. С. 239—241.

rul care se află primul pe listă. Pentru ca ședința comitetului să fie valabilă, e necesar ca la ea să participe nu mai puțin de trei directori și un secretar.

Art. IV. ...Societatea «Biblia Rusă» vinde sau împarte cărțile Sfintei Scripturi, editate în diferite limbi, adepților tuturor confesiunilor creștine. Iar dacă va fi posibil, să aprovizioneze cu astfel de cărți și pe necreștini. Aceste cărți comitetul local le primește de la cel din Petersburg. Ultimul fixează și prețul de vânzare (iar cantitatea lor și limba de editie e propusă de Filiala Basarabeană). Banii, proveniți de la vinderea cărților, sînt expediați Comitetului din Petersburg.

Art. V. Comitetul Basarabean e obligat să propage țelurile «Societății Biblice» și să adune banii necesari pentru activitatea ei. Sumele acestea se compun din cotizații anuale și din donații benevole. Mărimea lor nu este fixată și depinde de bunăvoința donatorului. Persoanele, care plătesc cotizațiile anuale, lunare sau săptămînale, sînt recunoscuți drept membri ai «Societății Biblice Ruse»; iar cei ce donează o sumă oarecare — binefăcători (filantropi) ai ei. Însă toate persoanele în cauză aparțin concret Filialei Basarabene.

Art. VI stabilește funcțiile casierului, care se ocupă cu problemele financiare ale filialei. Activitatea lui e controlată de către membrii comitetului.

Art. VII reglementează modul de transferare a banilor la Petersburg, adunați lunar de către filială, cu indicarea separată a sumelor provenite de la cotizații și a celor provenite în urma realizării cărților Sfintei Scripturi.

Art. VIII stabilește îndatoririle secretarilor, care înregistrează ședințele și duc corespondența.

Art. IX prevede că comitetul se adună o dată în lună pentru ședință, iar dacă este necesar — mai des, la care sînt discutate diferite probleme de activitate a Filialei Basarabene. Ora ședinței e fixată de către vicepreședinte. Membrii sînt înștiințați de către secretar.

Art. X. Membrii Filialei Basarabene a «Societății Biblice Ruse» petrec în luna ianuarie a fiecărui an Adunarea generală, la care este prezentată darea de seamă a Comitetului Basarabean despre activitatea sa. Acest raport, împreună cu lista donatorilor, este expediat Comitetului din Petersburg, care, la rîndul său, pregătește un raport general.

Art. XI stabilește modul de alegere anuală a persoanelor în funcție (dintre membrii societății), deoarece jumătate dintre directori trebuie să fie înlocuiți în fiecare an.

Note

¹ Балцатеску А. В. Бессарабское Отделение Российского Библийского Общества//Кишиневские епархиальные Ведомости. 1872, № 7—8, 11.

² Пипин А. Н. Российское Библийское Общество//Вестник Европы, СПб. 1868, № 8—9, 11—12.

³ Стадницкий А. Гавриил Банулеско-Бодони, Экзарх Молдо-Влахийский (1808—1812) и Митрополит Кишиневский (1813—1821). Кишинев, 1894. С. 355—365.

⁴ Ciobanu Ștefan. Cultura românească în Basarabia sub stăpînirea rusă. Chișinău, 1992. P. 43—45.

⁵ Boldur A. Contribuții la studiul istoriei Românilor. Istoria Basarabiei. Vol. III. Sub dominația rusească (1812—1918). Chișinău, 1940. P. 69—71, 77.

⁶ Оганян Л. Н. Общественное движение в Бессарабии в первой четверти XIX века. Ч. I. Кишинев, 1974. С. 68—71.

⁷ Сухомлинов М. И. Исследования и статьи по русской литературе и просвещению. Т. I. СПб., 1889. С. 167.

⁸ Pipin A. N. Op. cit. P. 655.

⁹ Ibidem. P. 212.

¹⁰ Balțatescu A. V. Op. cit. P. 212.

¹¹ Pipin A. N. Op. cit. P. 671.

¹² Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare — A.N.R.M.), f. 205, inv. 1, d. 1628, f. 83—84.

¹³ Pipin A. N. Op. cit. P. 674—675. Noul Testament în limba română a apărut în anul 1817.

¹⁴ G. Bănulescu-Bodoni avea următorul titlu: Exarh al Moldovei, Valahiei și Basarabiei, Mitropolit al Chișinăului și Hotinului.

- ¹⁵ Balțatescu A. V. Op. cit. P. 213.
- ¹⁶ Varlaam Cuza — ucenic al Mitropolitului Veniamin Costachi/Iorga N. Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor. Buc., 1930, Vol. II. P. 247.
- ¹⁷ Nu dispunem de date mai concrete privind această persoană.
- ¹⁸ Balțatescu A. V. Op. cit. P. 218.
- ¹⁹ Ibidem. P. 219.
- ²⁰ Ibidem.
- ²¹ A.N.R.M., f. 205, inv. 1, d. 592, f. 5.
- ²² Шенелев Л. Е. Титулы, мундиры, орден. Л., 1991. С. 196—210.
- ²³ A.N.R.M., f. 205, inv. 1, d. 1628, f. 4, 24.
- ²⁴ După decedarea lui G. Bănulescu-Bodoni, în 1821, îl înlocuiește la catedra arhierască.
- ²⁵ A.N.R.M., f. 205, inv. 1, d. 1628, f. 1—2.
- ²⁶ Ibidem, f. 11—12.
- ²⁷ Ibidem, f. 23.
- ²⁸ Ibidem, f. 24.
- ²⁹ Pipin A. N. Op. cit. P. 671.
- ³⁰ A.N.R.M., f. 205, inv. 1, d. 1628, f. 43.
- ³¹ În 1812 a primit supușenia rusă; în 1821 se mută la Chișinău//Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии. Т. 1, Кишинев, 1900. С. 50—51.
- ³² A.N.R.M., f. 205, d. 1628, ff. 41—42.
- ³³ Ibidem, f. 54.
- ³⁴ Ibidem, f. 2, inv. 1, d. 507, f. 4.
- ³⁵ Ibidem, f. 205, inv. 1, d. 1628, f. 45 (verso).
- ³⁶ Ibidem, f. 59.
- ³⁷ Balțatescu A. Op. cit. P. 343—344.
- ³⁸ Ibidem, P. 348.
- ³⁹ A.N.R.M., f. 631, inv. 1, d. 1, f. 58.
- ⁴⁰ Ibidem, f. 72.
- ⁴¹ Ibidem, f. 116—117.
- ⁴² Balțatescu A. Op. cit. P. 346.
- ⁴³ În locurile unde se vindeau cărțile editate de «Societatea Biblică Rusă» au fost instalate cutii speciale, pentru toți doritorii să facă donații bănești, cât de mici. În Basarabia au fost organizate 8 cutii de acest fel: 2 — la Chișinău, în casa mitropolitănească și în magazinul negustorului Balacean, și 6 — în locurile de reședință a ispravnicilor ținutali. — A.N.R.M., f. 205, inv. 1, d. 1628, f. 57—58.
- ⁴⁴ Ibidem, f. 112—117.
- ⁴⁵ Ibidem, f. 631, inv. 1, d. 1, f. 24, 148, 154.
- ⁴⁶ Ibidem, f. 39, 47.
- ⁴⁷ Ideea de a traduce Biblia și realizarea ei aparțin lui A. Goliișin.
- ⁴⁸ Pipin A. N. Op. cit. P. 712.
- ⁴⁹ Ibidem. P. 722. Dimitrie a devenit vicepreședinte al Filialei Basarabene după moartea lui G. Bănulescu-Bodoni, în 1821.
- ⁵⁰ Ibidem. P. 739—740. De fapt, ultimii doi ani (1824—1826) Filiala Basarabeană a existat mai mult formal.
- ⁵¹ Boldur A. Op. cit. P. 27.

КИРИЛЛ СТРАТИЕВСКИЙ

ГОЛОД 1932—1933 ГГ. В МОЛДАВСКОЙ АССР

Переосмысливая историю последних семи с лишним десятилетий, исследователи особое внимание стремятся уделить тем событиям и проблемам, о которых раньше вообще нельзя было писать. К ним относится, в частности, и голод 1932—1933 гг. в ряде регионов СССР, в том числе в Молдавской АССР. Интерес к данной проблеме велик, однако пока ничего не опубликовано. Имеются лишь упоминания в некоторых статьях. Причина заключается в отсутствии необходимого фактического материала. Попыткой в какой-то мере восполнить сохраняющийся пробел является настоящая статья, в которой на основе главным образом архивных материалов анализируются причины, приведшие к голоду, показаны состояние сельскохозяйственного производства в условиях насильственной коллективизации, осуществление хлебозаготовок, влияние всего этого на политику государства и партии. Наиболее трудным остается вопрос о количестве погибших от голода. Из-за отсутствия точных цифровых данных поиски ведутся опосредственными путями. Конечно, одной статьей эту тему не исчерпать, и исследования должны быть продолжены.

Происшедшее в 1932—1933 гг. явилось естественным звеном в цепи событий того времени. В обстановке развернувшейся насильственной коллективизации партийное и государственное руководство, средства массовой информации стремились доказать, что переход к коллективному

хозяйству приведет к резкому улучшению обработки земли, к структурным изменениям в посевных площадях, к скачку в росте урожайности всех культур, в том числе зерновых. Однако на практике все складывалось иначе, ибо отсутствовали многие необходимые факторы. Особую роль здесь сыграла утрата привязанности крестьянина к земле и его заинтересованности в результатах своего труда. Объединение в колхозы, коллективный труд, безусловно, давали определенные преимущества: кооперирование усилий, взаимозаменяемость и др. Но это никак не могло компенсировать исчезновения заинтересованности крестьян в труде из-за лишения их земли и основных орудий и средств производства. Уже тогда происходило формирование понятия „ничейная собственность“, которая с трудом поддавалась сохранению и приумножению. На урожайность в сельском хозяйстве по-прежнему значительное влияние оказывали погодные условия. С этой точки зрения конец первой пятилетки, т. е. 1932 г., оказался неблагоприятным. Осложнение до предела социальных противоречий на селе сопровождалось дальнейшим нажимом на крестьян сверху, со стороны государства. Во всем господствовали методы принуждения, администрирования, игнорировались нужды и пожелания крестьян. Все беды объяснялись проявлением „кулацкого саботажа“, хотя кулачество считалось уже ликвидированным.

Чтобы показать состояние сельского хозяйства в 1931—1933 гг. и раскрыть причины голода, нужно учесть и проанализировать аспекты проблемы как в стране в целом, так и в республике. Известно, что шла форсированная индустриализация страны, для которой требовались большие финансовые и материальные ресурсы. Значительную часть оборудования для строящихся предприятий можно было приобрести за рубежом, для чего нужна была валюта. И руководство страны зарабатывало ее за счет вывоза зерна. Причем вывоз увеличивался, несмотря ни на какие обстоятельства как внешнего, так и внутреннего порядка. В те годы страны капитализма переживали кризис и цены на зерно упали. Поэтому пополнить валюту можно было только повышая объемы экспорта хлеба, хотя это и было невыгодно. В 1930 г. валовой сбор зерна составил по СССР 835 млн ц, из них за рубеж было отправлено 48,4 млн ц¹. Сталинское руководство считало, что собранный урожай достаточно высок и зерновая проблема решена. Расчет был также на то, что, проводя коллективизацию и создав колхозы, государство получит хлеб прямо с колхозных токов на элеваторы. Конечно, ни о каком решении зерновой проблемы тогда не могло быть и речи, как и позднее, хотя об этом тоже заявлялось.

В 1931 г. валовой сбор зерновых был ниже и составил 695 млн ц. Несмотря на это, экспорт хлеба был выше — 51,8 млн ц². Это сразу сказалось на положении дел в стране. В ходе хлебозаготовок все вжималось по максимуму, и сельское население осталось без запасов, а во многих случаях вообще без хлеба. Из-за значительных продовольственных трудностей обстановка резко ухудшилась, а в Сибири, Поволжье, Казахстане, на Северном Кавказе и Украине в 1932 г. местами начался голод.

Не миновала беда и Молдавскую АССР. События разворачивались как и в стране в целом, но с местными особенностями. Анализ структуры посевных площадей по всем секторам хозяйств (совхозы, колхозы, единоличники) показывает, что была заметна попытка увеличить долю технических культур, огородов, бахчевых, а также кормовых культур. В результате в 1931—1932 гг. доля зерновых в общей посевной площади сократилась почти на 15% по сравнению с 1930 г., составив 75,4%³. В тех условиях это считалось нормальным, так как намечалось интенсифицировать сельскохозяйственное производство путем расширения площадей под ряд культур, в том числе технических. Этим создавалась и необходимая сырьевая база для пищевой промышленности, являющейся ведущей отраслью в республике. Кормовые культуры были нужны для улучшения

содержания скота. Однако в противоречие с такими структурными изменениями вступала политика государства и компартии, одним из главных содержаний которой являлось максимальное выкачивание из села производимой продукции, в первую очередь зерновых. Именно в 1931—1932 гг. понятие „хлебозаготовки” постепенно было заменено двумя новыми: „обязательные хлебопоставки” и „натуроплата за работу МТС”. Известно, что они должны были стать главными заповедями для тружеников села, и колхозники прямо со своих токов обязаны были возить хлеб на государственные элеваторы. Государство таким путем рассчитывало избавиться от хлебозаготовительных кампаний прошлых лет, когда приходилось в прямом смысле слова выколачивать хлеб и другие продукты сельского хозяйства с каждого крестьянского двора. Увы, не получалось. По-прежнему приходилось нажимать.

В 1932 г. общая посевная площадь составила в республике 499,2 тыс. га⁴. Это было ниже уровня 1928 г. более чем на 27 тыс. га, а от уровня 1931 г. — меньше на 100 тыс. га⁵. Недосев был настолько заметным, что руководство республики было вынуждено открыто признать данный факт на VIII областной партийной конференции в июле 1932 г⁶. Среди причин резкого сокращения посевных площадей особое место занимает проявление недовольства крестьян политикой государства и партии. Прежде всего это касалось хлебозаготовок 1931 г. Урожайность в том году оказалась весьма низкой. Озимой пшеницы в среднем было получено 5,6 ц с 1 га, яровой — 3,3 ц, ячменя — 6,1 ц, ржи — 4,4 ц, кукурузы — 13,6 ц, подсолнуха — 8,2 ц с 1 га⁷. Несмотря на это, план хлебозаготовок, спущенный сверху, определялся внушительной цифрой — 189 тыс. т⁸. Учитывая уровень коллективизации, ясно, что большую часть хлеба должны были сдавать колхозы, хотя по-прежнему весьма заметен был и единоличник. Если в 1930 г. доля колхозных хлебозаготовок составила 15,5% от общего объема, то в 1931 г. — уже 63,8%⁹. В таком случае в значительной мере задевались интересы колхозов и колхозников. Ведь колхозы с большим опозданием оплачивали своим членам трудодни натурой и деньгами. Даже на 10 апреля 1932 г. только 81,8% сельхозартелей рассчитались с колхозниками за 1931 г.¹⁰ Естественно, что заготовки шли очень трудно. План за август был выполнен лишь на 25%, а в сентябре и того меньше — на 19,6%. Причем отставали как единоличники, так и колхозы¹¹. Власти нажимали, дойдя до того, что повышенные задания („извещенцы”) были вручены около 20% крестьян¹². Естественно, что в это число попало много середняков и бедняков. А в конце 1931—начале 1932 г. административное давление на крестьян, не выполнивших хлебозаготовки, стало сопровождаться наложением штрафов, изъятием домов, коров, ковров и другого домашнего имущества. За открытый протест против произвола часть крестьян исключалась из колхозов, применялись и репрессивные меры: аресты, суды, высылка. О положении дел в Молдавии, недовольстве крестьян были вынуждены писать некоторые украинские и всесоюзные органы печати. Речь шла о нарушениях законности, безобразиях властей, в ответ на что крестьяне и колхозники сопротивлялись, в открытую протестовали. По директивам сверху в республике развернулась кампания ликвидации так называемых левацких перегибов. Кое-кого наказали за такие хлебозаготовки административным порядком, других освободили от должности, отдельные даже были отданы под суд. Части крестьян были возвращены конфискованный скот, вещи, многие хозяйства восстанавливались в колхозных правах. Как отмечается в одном из майских документов 1932 г., в Рыбницком районе были выведены из числа „извещенцев” 192 хозяйства, возвращены 64 дома, сняты штрафы с 87 хозяйств, восстановлены в колхозных правах 104 хозяйства¹³. Но все это было лишь незначительной частью среди невиданного произвола, допущенного по отношению к крестьянам.

Несмотря на небывалый нажим, хлебозаготовки так и не были выполнены. Государство смогло получить только 149 338 т хлеба, или 79% к плану, и то лишь к лету 1932 г. При этом предусмотренные показатели не выполнили не только единоличные хозяйства, но и колхозы, что свидетельствовало о недовольстве колхозников политикой государства. И все же процент изъятия хлеба к его валовому сбору был весьма высоким. По колхозному сектору он составил 49,5%, а по индивидуальному — 40,3%¹⁴. Если учесть необходимость создания семенного фонда, то на нужды самих сельчан оставалось крайне мало хлеба. Все это неминуемо вело к голоду.

Встречая в ходе хлебозаготовок яростное сопротивление крестьян, власти все больше убеждались, что только полное завершение коллективизации может спасти их от подобных хлопот в будущем. Вот почему в начале 1932 г. была предпринята новая попытка силой загнать в колхозы оставшуюся вне их треть крестьянских дворов. Однако и эта кампания провалилась. За период весеннего сева больше крестьян вышло из колхозов, чем вступило. Покинули сельхозартели 1400 дворов¹⁵. Если на 1 января 1932 г. в колхозах числилось 82 390 дворов, или 71,7%, то на 1 августа их количество сократилось до 76 561 двора, или 67,1%¹⁶.

Ухудшение экономической и политической обстановки на селе происходило в условиях резкого падения уровня жизни крестьян. Забрав значительную часть хлебных ресурсов, государство ввергло сельчан в крайнюю нужду, за которой последовал голод. Он давал о себе знать уже весной 1932 г. В одном из документов середины этого года указывалось, что якобы крестьян какие-то силы хотели убедить в том, что „причиной, приведшей к настоящему положению (т. е. к голоду. — К. С.), является то, что советская власть и партия забрали хлеб под метелку, а отсюда подсказывается выход из положения в разборе колхозов и в оказании сопротивления будущей хлебозаготовке”¹⁷. Из этого же документа следовало, что во многих селах сами крестьяне в открытую говорили о том же: жизнь крайне трудная, хлеб забрали, они против колхозов и собираются выходить из них. В с. Пужайково Балтского района беднячка Матрена Черная заявила: „Зачем нам нужны эти колхозы, мы работали целое лето, а теперь голодаем. Я подаю заявление, пусть меня исключат из колхоза и отдадут землю. Довольно над нами издеваться”¹⁸. Крестьянин-середняк Яков Димпул из с. Липецкое Бирзульского района в беседе с колхозниками говорил: „Я в этом году сеять не буду, и дураки колхозники, которые выходят в поле сеять. Им все равно придется голодать, так как власть заберет весь хлеб”. Крестьянин с. Балганы Каменского района Антон Бендин в беседе с группой крестьян призывал: „Нам надо оставить землю в этом году незасеянной, тогда мы увидим, что они будут делать. Советская власть весь наш хлеб отправляет за границу, для того чтобы не было войны”. В с. Слободзея (ныне Малая Слободка) Кодымского района женщины сорвали собрание, посвященное обсуждению постановлений партии и правительства. Они кричали: „Дайте нам кушать, а потом будем говорить о постановлениях. Нас обманули, мы круглый год работали, а сейчас голодаем”¹⁹. В с. Гавиносы Красноокнянского района снятый с работы секретарь сельсовета агитировал колхозников не выходить в поле, заявляя: „Что это за власть, что требует с вас, а колхозников не кормит, это не власть, а панщина (т. е. барщина. — К. С.)”²⁰.

Как отмечалось в ряде документов, от недоедания крестьяне ослабли физически и не могли работать, не выходили в поле. К лету в продовольственной помощи крайне нуждались более 31 тыс. хозяйств колхозников и 13 тыс. хозяйств единоличных крестьян. По тем же оценкам, хлеба не хватало 50—60% крестьянских семей²¹. Многие крестьяне питались жмыхом, желудями, а с появлением зелени — лебедой, крапивой и другой растительностью. Особенно трудно было детям и старикам. И колхозы,

и крестьяне-единоличники были вынуждены использовать все имеющиеся запасы, в том числе семенной фонд. Это привело к тому, что нечем было засеивать поля. А положение все ухудшалось, последовали смертельные случаи, которые потом приняли весьма широкие масштабы.

Власти, отдавая предпочтение хлебозаготовкам и коллективизации, не думали об обеспечении жителей села хлебом и другими продуктами питания. Они игнорировали нужды крестьян даже тогда, когда стало ясно, что наступил голод. Говорить об этом, упоминать в официальных документах или в прессе запрещалось. Но обстановка настолько накалилась, что и обком партии, и правительство были вынуждены, не располагая, конечно, объективной и полной информацией о действительном состоянии дел, просить помощи у союзного и украинского правительства. И здесь вступала в действие уже практикуемая система, т. е. после того, как забрали хлеб по максимуму, без учета нужд крестьян, чем и создали критическую ситуацию, через определенное время поступила помощь. К лету 1932 г. республике было выделено 2818 т продовольствия, 1638 т фуража и более 3000 т посевного материала²². Об этих цифрах можно сказать многое. Прежде всего они свидетельствуют о том, что в выделенной помощи основное место занимал семенной фонд. Значит, в ходе хлебозаготовок забрали столько, что даже на семена не хватало, т. е. создали опасность недосева на будущий урожай. Ведь накануне сева, к концу февраля, семенной фонд составлял всего 51,3%. И хотя выделенный в качестве помощи семенной материал позволил в какой-то мере пополнить этот фонд, все же план сева был выполнен колхозниками только на 74%, а рабочими совхозов — на 89,5%²³. Недосев был значительным и в единоличных хозяйствах. Как видим, уже с весны было ясно, что продукции сельского хозяйства будет меньше. К этому добавился весенний разлив Днестра, который нанес значительный ущерб крестьянам и колхозам прибрежных районов.

Теперь посмотрим, в какой мере продовольственная помощь могла удовлетворить потребности крестьян. Ведь на одно хозяйство в среднем выдавалось по 4 пуда, т. е. по 64 кг²⁴. На сколько дней могло хватить семье, скажем, из 4—5 человек? Масштабы голода росли, и пришлось на питание использовать еще 30% семенного фонда. Полученные продовольствие и семена были неправильно распределены, не всегда попадали к крайне нуждавшимся.

Все ожидали новый урожай, рассчитывая спастись от многих бед и в первую очередь от голода. Как и в других районах страны, с появлением колосьев пшеницы и ржи в восковой спелости женщины стали стричь их, стремясь спасти голодающих детей. Власти развернули борьбу с этим явлением, применяя разные запретительные меры. Потом последовали законодательные акты сверху. 7 августа 1932 г. был принят Закон об охране социалистической собственности, написанный лично Сталиным. В нем предусматривались судебные преследования, вплоть до высшей меры наказания — расстрела²⁵. Крестьяне окрестили этот акт „Законом о пяти колосках”. Власти вместо принятия мер по избавлению людей от голода больше проявляли заботу о наказании голодных. Ведь крестьяне стригли колоски только от отчаяния, в надежде спастись от смерти.

Таким образом, к наступлению уборочной кампании положение дел на селе было крайне трудным. Конечно, появление овощей, а также начало уборки зерновых несколько смягчили ситуацию. Но ход уборки постепенно приводил к потере уверенности в завтрашнем дне. Первейшим долгом снова оставались хлебосдача, выполнение плана. Вскоре начались дожди, продолжавшиеся до поздней осени, и уборка проходила с большими трудностями и потерями. Зерновые были убраны по колхозному сектору на 83% площадей, а по единоличному сектору — и того меньше — на 80% площадей²⁶. Имелись хозяйства, где нетронутыми ос-

тавались целые массивы. Так, в колхозе „Красный пахарь” Ананьевского района неубранными оказались 50 га кукурузы и 35 га подсолнуха²⁷. Часть урожая, таким образом, погибла, а по убранным площадям показатели были весьма низкие. Средняя урожайность озимой пшеницы равнялась 6,5 ц с 1 га, яровой — 2,8 ц, ржи — 6,3 ц, ячменя — 5,8 ц, овса — 3,9 ц, кукурузы — 8,5 ц, подсолнуха — 4,6 ц, сахарной свеклы — 81,4 ц с 1 га. Средняя урожайность по зерновым культурам составила 6,1 ц с 1 га²⁸.

Следствие низкой урожайности уменьшился валовой сбор зерновых. По колхозному сектору он составил 140,6 тыс. т²⁹. Для сравнения вспомним, что план хлебозаготовок на 1931 г. был установлен в размере 189 тыс. т. Несмотря на весьма тяжелое положение с продовольствием, распределение сельскохозяйственной продукции шло не в пользу колхозников, а в пользу государства. 31% колхозов выдали колхозникам на трудодень менее 1 кг зерновых, 36% — от 1 до 2 кг и 16,1% — от 2 до 3 кг³⁰. Таким образом, большая часть колхозников должна была довольствоваться менее чем 2 кг хлеба за трудодень. Конечно, если бы все имели столько трудодней, сколько дней в году, то можно бы было еще на что-то рассчитывать. Но таких случаев было мало. Особенно наглядно состояние дел вырисовывается по отдельно взятым колхозам. К примеру, в колхозе „Червоный орач” Ананьевского района было 320 трудоспособных колхозников. В 1932 г. 66 из них не имели ни одного трудодня, 125 имели до 25 трудодней, 73 — от 50 до 100 трудней. Остальные 56, видимо, выработали от 25 до 50 трудодней или более 100 трудодней, потому что 300 и более трудодней не имел никто³¹. А если учесть, что на трудодень в этом колхозе дали по два фунта зерна (т. е. по 800 г)³², то становится ясно, как жили эти колхозники, как они кормили своих детей и стариков.

Несмотря на осложнение продовольственной обстановки, хлебозаготовки в 1932 г. планировались в полном объеме по урожайности на корню, как тогда было принято. В связи с ускорением коллективизации удельный вес колхозов в хлебозаготовках вырос до 75,6% вместо 64,9% в 1931 г.³³ При таком соотношении ожидалось быстрое поступление хлеба на государственные элеваторы. Однако ухудшающееся положение крестьян (и колхозников, и единоличников), рост их недовольства заставляли руководство менять планы: трижды они были снижены, хотя все равно во многих случаях хлеб брали под метлу. И все же даже заниженное плановое задание не было выполнено. К 10 февраля 1933 г. власти были вынуждены смириться с достигнутым — 98,6% плана³⁴, что составляло 55 265 т³⁵. Учитывая конкретные условия того года, этот результат был значительным, ведь в следующем, 1933 г., самом урожайном за 20—30-е гг., колхозы и единоличники поставили государству 69 152 т хлеба³⁶. Такой ход хлебозаготовок сыграл крайне отрицательную роль, усилив голод.

В целом по стране урожай зерновых в 1932 г. оценивался в 699 млн ц, т. е. на уровне 1931 г. Однако заготовки упали до 185 млн ц (в 1931 г. — 228 млн ц), а экспорт сократился почти в три раза, составив 18 млн ц³⁷. Последнее позволяло лучше использовать оставшийся в стране хлеб для внутренних потребностей. Но, увы, этого не произошло.

К концу 1932 г. и в первой половине 1933 г. голод в сельских районах республики принял массовый характер с тяжелыми последствиями. Люди ходили по полям в поисках остатков замерзшей картошки, кочанов кукурузы, различных ягод, свеклы. В качестве пищи употребляли любые отходы сельхозпродукции. Многие умирали, в ряде сел похороны проходили ежедневно. Спасаясь от смерти, часть колхозников и единоличников покидали села и устремлялись в города. Рассчитывать на то, что спасешься в нескольких небольших городах Молдавии, не приходилось. Крестьяне выезжали в Одессу, Киев, Ленинград, Донбасс, а неко-

торые добирались до Мурманска. Жители Ананьевского, Бирзульского, Балтского, Рыбницкого, Кодымского районов, пользуясь близостью железнодорожного транспорта, поездами выезжали в города Украины и России и устраивались там на любую работу, лишь бы спастись от голодной смерти. В то тяжелое время участились случаи бегства крестьян через Днестр в Бессарабию. Часть из них попадала в руки советских пограничников и подвергалась судебным преследованиям, а некоторые погибали во время перехода границы (тонули в Днестре или их убивали пограничники).

Несмотря на разыгравшуюся трагедию, власти не принимали необходимых мер по оказанию реальной помощи сельскому населению, они делали вид, что ничего особенного не произошло. Ныне уже известно, что в центре, в Москве, знали, что голод уносит много жизней. Но Сталин занимал позицию мщения за невыполненные планы хлебозаготовок, за отказ вступать в колхозы, за выход из них. Все рассматривалось через призму классовой борьбы против остатков кулачества, подкулачников, петлюровцев, махновцев и других „врагов народа”. А фактически велась борьба против сельчан. Зная суть этой политики, местные руководители не опасались, что их накажут за издевательство над крестьянами. Ведь никого из руководства Молдавии за допущение голода и смерти людей не сняли с работы, даже выговора не объявили. Наказывали за невыполнение планов хлебозаготовок, за срыв показателей по коллективизации. Вот почему местные руководители даже не употребляли слово „голод”, а ограничивались такими выражениями, как „трудности с продовольствием”, „недостатки в снабжении” и др. Примером тому служат многие доклады, речи, статьи секретарей обкома партии Плачинды, Сирко, Обушного, председателей СНК Димитриу, Старого, председателя ЦИК МАССР Вороновича и др. Выступая на съезде передовых колхозников-ударников Молдавии в ноябре 1933 г., Обушный заявил: „Хлебозаготовки 1931 и 1932 годов не были выполнены. В три раза уменьшенный план хлебозаготовок 1932 г. был сорван. Немало колхозов весной 1933 г. оказалось в тяжелом положении, испытывая недостаток в посевном материале и фураже. Трудно было и с продовольствием”. Да, действительно нужно было потерять элементарное уважение к людям, чтобы страдания и смерть тысяч крестьян передать словами „трудно было и с продовольствием”. А далее вот как оценивались причины: „Такое положение создалось в результате неудовлетворительного руководства колхозами. Партийная организация на Украине допустила ряд серьезных ошибок, ослабив бдительность к классовому врагу. Кулаки, петлюровцы, махновцы, хищники, воры использовали наши тяжелые ошибки и развернули бешеную работу против наших колхозов”³⁸. Вот и главная причина — ослабление бдительности к „классовому врагу”. А кто брал под метлу хлеб, кто издевался над колхозниками и единоличниками, кто силой загонял в колхозы, кто забирал коров у крестьян, кто конфисковывал дома и другое имущество у них?

Конечно, при такой оценке ситуации (а она исходила от высшего руководства) не следовало ожидать, что будут приняты радикальные меры по спасению людей. По-прежнему боролись с теми, кто не вступал в колхозы, не сдавал хлеб государству, потому что сам в нем нуждался. Решением январского 1933 г. Пленума ЦК ВКП(б) были созданы политотделы при машинно-тракторных станциях. Они организовывались на определенное время с особыми, чрезвычайными полномочиями. „Первоочередной задачей политических отделов МТС, — говорилось в резолюции упомянутого пленума, — является обеспечение безусловного и своевременного выполнения колхозами и колхозниками своих обязательств перед государством... борьба с явлениями саботажа мероприятий партии и правительства в области хлебозаготовок и мясозаготовок”³⁹.

И здесь нельзя не сказать следующее. Действительно, были крестьяне, недовольные политикой советской власти и компартии, действительно, велась политическая и классовая борьба. По-прежнему оставалась часть крестьян, не желавших вступать в колхозы. Были и силы, поддерживавшие их. Но главной причиной противодействия, недовольства крестьянской массы была политика насильственных мер в коллективизации, во всех других делах, политика игнорирования интересов крестьянства, необоснованного завышения планов хлебозаготовок, изъятия хлебных ресурсов, приведшая к голоду, фактически допущенному сверху. Конечно, о тяжелейшем положении в республике стало известно, в том числе в столице Украины Харькове и в Москве. Последовала и помощь, но она хоть и сыграла определенную роль, однако не спасла многих от голодной смерти. Из выделенных в качестве помощи более чем 4010 т зерновых большую часть составляла семенная ссуда (3150 т). Причем предоставлялась она главным образом колхозам и совхозам. На 13 марта 1933 г. было получено 2611 т, или 86,2%⁴⁰. Сеять необходимо было, ибо это обеспечивало будущий урожай. За посевным материалом следовала фуражная ссуда — 535 т. И только на третьей позиции была продовольственная ссуда — 327 т⁴¹. Все эти данные, очевидно, относятся к весне 1933 г., потому что, по другим материалам, полученная колхозами в 1933 г. ссуда составила 6555 т⁴². Оказывалась помощь и единоличным крестьянам, но поступила такая продовольственная ссуда не вовремя и была весьма недостаточной. Поэтому до урожая 1933 г. голод продолжался и уносил все больше и больше жизней. Родители проявляли особую заботу о детях. Было много случаев, когда они умирали, спасая детей. Но среди умерших были и дети, и старики.

Власти уделяли основное внимание выполнению весеннего сева. В 1933 г. под нажимом политотделов МТС эта кампания была завершена на 25 дней раньше (к 1 июня), чем в 1932 г., причем с перевыполнением плана по зерновым на 19,4 тыс. га. Правда, по ряду культур имело место и невыполнение, в частности по картофелю, сое и кормовым⁴³. Административным давлением со стороны властей и политотделов достигался и более высокий процент выхода колхозников на работу. Часть крестьян выходила в поле еще и потому, что только участвующих в севе кормили. Работники политотделов и партийные организации развернули большую кампанию по очищению колхозов от „классово чуждых элементов“, включая в данную категорию многих не имеющих к этому никакого отношения. Угрожали, наводили страх на людей, занимающих определенные должности в колхозном производстве. За 1933 г., т. е. за неполный год работы политотделов, было „вычищено“ около одной тысячи, как тогда выражались „классово чуждых работников“. Среди них — 116 председателей колхозов, 100 завхозов, 155 членов правлений колхозов, 169 бригадиров, 100 бухгалтеров и счетоводов и др. Сюда же причислили и 237 конюхов⁴⁴. Вот куда завела классовая политика, возведенная в главный принцип деятельности партии и государства!

По погодным условиям 1933 г. оказался весьма благоприятным. По сравнению с 1932 г. средняя урожайность озимой пшеницы составила 155%, ржи — 187, ячменя — 251, яровой пшеницы — 358, кукурузы — 190, подсолнуха — 220%⁴⁵. В общем считалось, что урожайность выросла более чем в два раза. Естественно, увеличилось и валовое производство сельскохозяйственной продукции. Общий валовой сбор зерновых в 1933 г. составил 553 374 т, в сравнении с 213 400 т в 1932 г.⁴⁶ Колхозы в условиях усиленной деятельности политотделов справились к 15 сентября с хлебосдачей, доставив на элеваторы около 50,7 тыс. т хлеба, а также натуроплату в объеме 33,2 тыс. т⁴⁷. Руководители республики с особой гордостью заявляли о том, что МАССР первой на Украине и в стране выполнила свою главнейшую обязанность перед государством⁴⁸. О голоде, о необходимости в первую очередь помочь людям не говорилось

и не писалось. Хлебозаготовки продолжались (т. е. планы перевыполнялись) и, по полным данным (обязательные поставки колхозов и единоличников, натуроплата колхозов и совхозов, гарнцевый сбор), в итоге составили 119 077 т⁴⁹.

Хороший урожай, а он был не только в колхозах и совхозах, а и в единоличных хозяйствах и в усадьбах колхозников, помог выйти из труднейшего положения. Колхозники настаивали на ускорении оплаты трудодней в натуре, ибо бóльшая часть зерновых культур концентрировалась в коллективных хозяйствах. Руководители многих колхозов, зная действительное положение сельчан, старались путем авансирования помочь колхозникам быстрее избавиться от голода. И положение коренным образом изменилось во второй половине 1933 г.⁵⁰ Однако политические последствия голода, моральное состояние крестьян оставались крайне тяжелыми. Люди не могли забыть о погибших близких родственниках, односельчанах. Кошмарными оставались в памяти хлебозаготовки, вздутые животы голодающих, похоронные процессии. Проклятия звучали в адрес ретивых представителей власти, которые, пренебрегая элементарными человеческими отношениями, учиняли обыски, забирали последние зерна хлеба, гнали ослабленных людей на работу, отбирали коров, дома, домашнее имущество.

Сказанное свидетельствует о труднейшем периоде в крестьянской жизни, позволяет судить о причинах голода на селе, об отношении государства и партии к сложившейся ситуации, о последствиях той тяжелой поры. Как же оценить голод 1932—1933 гг.: каковы степень его тяжести, сколько людей пострадало, сколько погибло? Следует прямо сказать, что этот голод был одним из самых значительных в XX в. для данного региона. Положение дел в сельском хозяйстве отрицательно повлияло и на продовольственное снабжение городов, но там ситуация была иной: введение карточной системы позволило обеспечить прожиточный минимум. А сельские жители голодали, хотя и являлись производителями хлеба и другого продовольствия. Голод сопровождался небывалым истощением людей, причем на протяжении длительного периода времени — с весны 1932 г. и до уборки урожая 1933 г. Часть сельского населения погибла. Для нас важно выяснить, каким было число погибших. Как уже говорилось, учет умерших от голода в те годы по известным причинам не велся. Ученые-демографы и историки на Западе уже тогда стремились вычислить хоть приблизительные данные, исходя из статистики численности населения, с учетом разницы родившихся и умерших, с вычетом средних показателей по 1931 и 1934 гг. Считали и позже и называли разные цифры, в том числе по СССР — более 7 млн умерших от голода⁵¹. По мнению ряда исследователей, эти данные были завышенными, и они подвергались критике даже в зарубежных публикациях. Правда, эта цифра, видимо, была вычислена на основе умерших по стране в 1933 г. (6,7 млн человек)⁵². Но сколько из этого числа могли считаться умершими от голода? Вот почему некоторые западные исследователи полагают, что число погибших от голода составило где-то 3—4 млн⁵³. Историки и демографы СССР тоже предпринимали ряд попыток вычислить эти показатели. В пятом номере журнала „История СССР” за 1991 г. опубликована статья Е. А. Осокиной, где среди многих данных демографического порядка приводятся и такие: в РСФСР и УССР в 1931 г. ушел из жизни 1 человек из 58, в 1934 г. — 1 из 54, а в 1933 г. — 1 из 30, т. е. в 1933 г. смертность была почти в два раза выше, чем в предыдущий и последующие годы⁵⁴. Если исходить из этих весьма относительных показателей, то в Молдавской АССР из 615,4 тыс. населения в 1933 г.⁵⁵ умерло 20 500 человек. На селе проживало 551,8 тыс. человек⁵⁶, следовательно, здесь число умерших составит 18 400 человек. Конечно, эти подсчеты исходят из средних показателей по РСФСР и УССР, а ведь известно, что голод

был не по всей Российской Федерации, а на Украине особенно тяжелым в южных степных районах, в том числе в Молдавской АССР. Вот почему последняя цифра должна быть увеличена и, пожалуй, весьма значительно. Видимо, она была выше общей средней по республике. Исследования в этой части должны быть продолжены.

Что касается причин голода, то в имеющейся литературе они излагаются по-разному в зависимости от времени выхода в свет тех или иных работ. Кто писал или, вернее, упоминал об этом в доперестроечное время, те главный упор делали на неурожай 1932 г., а кто писал потом — на политику государства и партии. В действительности эти причины носят комплексный характер, включая весь спектр объективных и субъективных факторов. Известно, что в сельскохозяйственном производстве погодные условия играют особую роль. В 1932 г. в Молдавской АССР, как и в других районах Украины и РСФСР, они действительно были неблагоприятными, что привело к значительному падению валового сбора продукции. Это должно было отрицательно сказаться на обеспечении продовольствием населения. Но почему последствия неурожая так тяжело сказались именно на тех, кто производил сельскохозяйственную продукцию? Ведь неурожайные годы были и до этого и после, но такого голода на селе не наблюдалось. Дело в том, что произошло это в особых условиях, когда государство и находящаяся у власти партия проводили реконструкцию народного хозяйства с целью построения социализма. На селе сверху, насильственно осуществлялась коллективизация крестьянских хозяйств, против которой выступала значительная часть сельчан. Вместо учета их интересов государство встало на путь форсирования этих процессов, игнорируя волю крестьян, стремясь наказать их за несогласие с политикой. Это нашло выражение во всем, в том числе в хлебозаготовках, которые проводились без учета возможностей и с целью максимального удовлетворения потребностей государства, в том числе экспортных. Именно такая политика и привела к тому, что союзник рабочего класса, как тогда говорили, сельский труженик, крестьянин, производивший хлеб и другую продукцию, остался ни с чем, стал голодать и умирать от истощения. О сельских жителях не было проявлено должной заботы даже тогда, когда наверху стало известно о их гибели. Помощь была недостаточной, ее нельзя сравнить с тем объемом продукции, который государство отобрало у крестьян в ходе хлебозаготовок. Вот почему события 1932—1933 г. не могут быть забыты, к ним проявляется особый интерес как к уроку истории и как к народной памяти о тяжелом испытании, о смерти тысяч и тысяч жителей села.

Примечания

¹ Правда, 1988. 16 сентября.

² Там же.

³ Социалистическое переустройство сельского хозяйства Молдавской АССР (1920—1937). Сб. док. Кишинев, 1964. С. 328.

⁴ Соціалістична Україна. Київ, 1937. С. 179.

⁵ Архив общественно-политических организаций Республики Молдова (далее: АОПО РМ). Ф. 49. Оп. 1. Д. 1890. Л. 2.

⁶ Там же. Д. 2060. Л. 147.

⁷ Там же. Д. 4579. Л. 81.

⁸ Там же. Д. 2114. Л. 15.

⁹ Там же.

¹⁰ Центральный государственный архив высших органов государственной власти и органов государственного управления Украины (далее: ЦГА ВО Украины). Ф. 1. Оп. 8. Д. 202. Л. 24.

¹¹ Красная Бессарабия 1931. № 12. С. 21.

¹² Там же. 1932. № 3. С. 25.

¹³ АОПО РМ. Ф. 49. Оп. 11. Д. 35. Л. 87—89.

¹⁴ Там же. Оп. 1. Д. 2114. Л. 15.

¹⁵ Там же. Оп. 11. Д. 35. Л. 70.

¹⁶ ЦГА ВО Украины. Ф. 559. Оп. 1. Д. 224. Л. 67.

¹⁷ АОПО РМ. Ф. 49. Оп. 11. Д. 48«а». Л. 29.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Там же.

²⁰ Там же. Л. 30.

²¹ Там же. Д. 2060. Л. 151.

²² Там же. Оп. 1. Д. 2060. Л. 151.

²³ Там же. Л. 64.

²⁴ Там же. Л. 152.

²⁵ Документы свидетельствуют. М., 1989. С. 476.

- 26 Социалистическое переустройство сельского хозяйства Молдавской АССР... С. 374.
- 27 АОПО РМ. Ф. 49 Оп. 12. Д. 391. Л. 55—58.
- 28 Там же. Оп. 1. Д. 4579. Л. 79—81.
- 29 Там же. Л. 79.
- 30 Социалистическое переустройство сельского хозяйства Молдавской АССР... С. 375.
- 31 Там же. С. 367.
- 32 Там же.
- 33 АОПО РМ. Ф. 49. Оп. 14. Д. 125. Л. 32.
- 34 Там же. Оп. 13. Д. 66. Л. 70.
- 35 Там же. Оп. 14. Д. 125. Л. 32.
- 36 Там же. Оп. 15. Д. 399. Л. 24.
- 37 Горизонт. 1988. № 5. С. 34.
- 38 Красная Бессарабия. 1933. № 12. С. 19.
- 39 КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Изд. 9-е. Т. 6. М., 1985. С. 24.
- 40 ЦГА ВО Украины. Ф. 539. Оп. 11. Д. 464. Л. 195.
- 41 Там же.
- 42 АОПО РМ. Ф. 49. Оп. 14. Д. 262. Л. 247.
- 43 ЦГА ВО Украины. Ф. 1. Оп. 9. Д. 63. Л. 329.
- 44 АОПО РМ. Ф. 49. Оп. 13. Д. 66. Л. 57.
- 45 Там же. Л. 48.
- 46 Там же. Ф. 154. Оп. 1. Д. 11. Л. 2.
- 47 Там же. Л. 3.
- 48 Булат Г. І. Звітна доповідь IX облпартконференції. Тираспіль, 1934. С. 18.
- 49 АОПО РМ. Ф. 49. Оп. 15. Д. 399. Л. 24.
- 50 Социалистическое переустройство сельского хозяйства Молдавской АССР... С. 375.
- 51 Правда. 1988. 16 сентября.
- 52 История СССР. 1991. № 5. С. 22.
- 53 Правда. 1988. 16 сентября.
- 54 История СССР. 1991. № 5. С. 23.
- 55 Народное хозяйство УССР. Київ, 1935. С. 380.
- 56 Там же.

DOCUMENTAR

Valeriu Popovschi

REFLECȚII ASUPRA UNUI PROIECT DE CONSTITUȚIE
A REPUBLICII DEMOCRATICE MOLDOVENEȘTI

Din articolul istoricului Ion Țurcanu publicat la 10 iulie 1992 în presa republicană¹ aflăm despre existența unui proiect de constituție a Basarabiei autonome elaborat de o comisie a Sfatului Țării imediat după votarea Unirii.

De menționat că proiectul în cauză nu e unicul document de acest fel. Încă pînă la unirea Basarabiei cu România, Societatea juridică moldovenească a alcătuit un proiect de constituție a Republicii Democratice Moldovenești (s-a lucrat asupra lui în-deosebi în lunile februarie—începutul lui martie 1918), care tot atunci a fost publicat în presă² pentru ca înainte de aprobarea lui de către Sfatul Țării să fie discutat de întregul popor. Bineînțeles, discutarea lui de către popor n-a mai avut loc, și nici n-avea rost, deoarece între timp s-a înfăptuit Unirea.

Ce prezintă acest proiect de constituție a Republicii Democratice Moldovenești elaborat de Societatea juridică moldovenească?

Ca structură el este compus din 10 părți ce includ 81 de articole (paragrafe), unele mai conținînd și note explicative suplimentare. Este destul de democratic (nu putem nega acest fapt) și se impune printr-o autoritate indiscutabilă a legii. Precum se spune în articolul 13 «Republica Națională Moldovenească se guvernează pe temeiul solid al legilor...».

Spre deosebire de documentul similar elaborat de comisia Sfatului Țării, care este un proiect de constituție a Basarabiei autonome în cadrul României întregite³, acesta e un proiect de constituție a Republicii Democratice Moldovenești ca stat independent și suveran. Articolul 2 așa și glăsuiește: «Republica Națională Moldovenească alcătuiește un stat independent, unitar și indivizibil al cărui teritoriu nu poate fi înstrăinat», iar, conform articolului 79, «...întreprinderea Republicii Democratice Moldovenești în uniuni politice cu oricare alt stat... se face prin votul întregului popor (referendum)...».

Curios că năcăieri în document (nici măcar în vreun preambul, care, de altfel, lipsește cu desăvîrșire, și, probabil, nu în zădar) nu se vorbește despre soarta tragică a Basarabiei, care la 1812 a fost mișelește ruptă din trupul vechii Moldove și anexată cu forța la Imperiul rus⁴. Devine clar deci care forțe din Basarabia au influențat pregătirea proiectului în cauză, deși, repetăm, marea majoritate a articolelor proiectului sînt alcătuite în spiritul cel mai democratic. Bunăoară, articolele 20, 24, 31, 35, 37, 38 (dacă e să ne referim, spre exemplu, la cele ce vizează drepturile cetățenești) prevăd că toți cetățenii Republicii Democratice Moldovenești «sînt egali înaintea legilor» (art. 20), «...au libertatea confesiunii cultului...» (art. 24), «...au dreptul la adunări politice pașnice...» (art. 37), «...au voie să alcătuiască diferite obști în scopuri neprotivnice legilor...» (art. 38), «sînt liberi... să-și aleagă și să-și schimbe domiciliul și ocupația și să-și dobîndească oriunde avere mobilă și imobilă...» (art. 35), că «nici un fel de... mărginire a folosirii drepturilor cetățenești nu poate fi impusă cetățenilor prin vreo altă putere, decît cea juridică» (art. 31) etc.

Intr-un articol aparte referitor la putere se spune că «Puterea supremă în Republica Națională Moldovenească aparține tuturor cetățenilor ei fără deosebire de proveniență națională și de confesiune și se exercită de ei prin organele arătate de constituție (art. 11).

Proiectul începe, de fapt, cu compartimentele ce se referă în mod special la teritoriul și cetățenia Republicii Democratice Moldovenești, care prezintă un interes deosebit, deoarece anume ele ne vorbesc în cel mai elocvent mod (mai ales cel cu privire la cetățenie) despre adevărata viziune politică a alcătuitoarelor. Spre exemplu, cetățeni ai republicii (conform art. 4) puteau fi:

1. cei născuți pe teritoriul ei;
2. cei stabiliți aici cu traiul pînă la 1 ianuarie 1914⁵, dacă ei nu și-au schimbat domiciliul;
3. cei născuți legitim și nelegitim de persoanele vizate în punctele 1, 2 și 4;
4. cei ce intrau în supușenia Republicii Democratice Moldovenești pe cale de naturalizare.

Comentariile sînt de prisos. De menționat însă că proiectul interzice cetățenia dublă (art. 5), iar celor nou-sosiți în republică cu traiul, cetățenia li se acordă numai după 5 ani de acomodare la noile realități (art. 7).

Conform art. 42 al proiectului, organul legislativ suprem al Republicii Democratice

Moldoveniști — Sfatul Țării — se alege pentru o perioadă de activitate de 4 ani și poate fi dizolvat înainte de termen numai potrivit voinței sale (art. 81). Se prevede, de asemenea, ca Președintele Sfatului Țării să fie simultan și Președintele republicii, care deține întreaga putere executivă în stat (art. 60), este comandantul suprem al armatei și flotei și reprezintă Republica Democratică Moldovenească în relațiile internaționale (art. 62). Președintele republicii trebuie să depună în legătură cu intrarea în exercițiul funcțiunii următorul jurământ: «Jur solemn că îmi voi îndeplini datoriile de Președinte al Republicii Democratice Moldovenești după cugetul și puterile mele, că voi susține, păzi și apăra Constituția ei» (art. 61).

Șase articole (63, 64, 65, 66, 67 și 68) vizează activitatea guvernului Republicii Democratice Moldovenești, dar care sînt, credem, suficiente pentru a fixa atît competența organului executiv suprem al republicii, cît și raporturile lui cu parlamentul și alte structuri ale puterii.

Proiectul în cauză mizează mult pe autoadministrarea locală, prevăzînd cele mai largi drepturi pentru organele respective județene și de plasă (art. 73, 74, 75 și 76).

Unul din compartimentele cele mai mari e cel al justiției, fapt prin care se subliniază că în societate trebuie să domine legea și numai ea.

În proiect e prezent și un articol special ce se referă la minoritățile naționale (art. 77), care, probabil, trezește un interes sporit la cititori, dat fiind realitățile cu care ne confruntăm astăzi la acest capitol. Din acest considerent îl redăm integral pentru a ne convinge că și în unul din proiectele de constituție a Republicii Democratice Moldovenești din 1918 minorităților naționale din ținut li se acorda, în primul rînd, cele mai largi drepturi pentru dezvoltarea lor spirituală. «Toate popoarele (toate minoritățile naționale — V.P.) locuitoare în republică, se spune în acest articol, în afara de egalitatea completă cetățenească și politică a tuturor cetățenilor, au dreptul de a dispune liber de soarta lor în ce privește cultura:

a) dreptul de a se folosi de limba maternă în instituțiile locale de stat și obștești, precum și în școli potrivit cu populația care trăiește în localitatea respectivă;

b) dreptul de a se da învățătura începătoare în limba maternă;

c) dreptul de a alcătui instituții, adunări și asociații de tot felul, care au de scop să păstreze și să dezvolte limba, literatura și cultura fiecărui popor».

Proiectul de constituție alcătuit de Societatea juridică moldovenească exclude cenzura din viața societății (art. 36), consfințește limba română ca limbă oficială a statului, în care calitate ea trebuie să devină «obiect de învățătură obligatorie în toate școlile republicii» (art. 78), declară că «proprietatea este inviolabilă» și că exproprierea totală sau parțială ar putea fi aplicată «...numai în interes de utilitate publică sub condițiunea unei plăți prealabile...» (art. 44), subliniază că revizuirea parțială sau totală a constituției poate fi înfăptuită nu de parlamentul basarabean, ci numai de Adunarea Constituantă, convocată în strictă corespundere cu buchia legii (art. 80).

Încheind succinta prezentare a proiectului de constituție a Republicii Democratice Moldovenești elaborat de Societatea juridică moldovenească, nu putem, desigur, să nu amintim și de faptul că el nu e lipsit și de multe neajunsuri, ba chiar și de un șir de greșeli esențiale.

Bunăoară, în 1812 Basarabia nu a fost unită la Rusia, după cum se afirmă în art. 1, ci anexată cu forța la imperiul țarist. În Basarabia nu locuiesc mai multe popoare, după cum se spune în art. 77, ci un singur popor — cel român — și mai multe grupuri etnice. Proprietatea nu e ceva abstract, precum reiese din art. 34, ci o noțiune economică concretă care necesită a fi specificată. Deși, în art. 43 nu se vorbește numai despre dreptul activ de vot, cunoscut pretutindeni, dar și despre cel pasiv, nu se dă absolut nici o explicație adăugătoare, de altfel extrem de necesară, în această privință. Cititorul rămîne oarecum nedumerit și de faptul (poate, la prima vedere, nu chiar atît de semnificativ și important) că de la partea I și pînă la partea a VI textul propriu-zis al proiectului de constituție este împărțit în articole, iar în calitate de denumire oficială a statului este folosită noțiunea de «Republică Națională Moldovenească», pe cînd de la partea a VI și pînă la partea a X articolele sînt substituite prin paragrafe, iar în calitate de denumire oficială a statului e folosită deja noțiunea de «Republică Democrată Moldovenească».

Însă cele mai mari nedumeriri sînt provocate de faptul că documentul nu se pronunță nici într-un fel în privința simbolurilor oficiale ale statului, cum ar fi drapelul, stema și imnul, ceea ce, deja, constituie un caz cu totul ieșit din comun⁶, care nicidecum nu poate fi calificat drept o simplă lacună, ci drept o ignorare premeditată a principalelor simboluri naționale. Cu atît mai mult că autorii lui știau foarte bine că întreg procesul de renaștere națională din Basarabia, ce începuse o dată cu căderea țarismului, inclusiv și solemnitățile prilejuite de deschiderea lucrărilor Sfatului Țării și de proclamarea Republicii Democratice Moldovenești, s-a desfășurat sub flamura sacră a tricolorului și a acordurilor înălțătoarei melodii «Deșteaptă-te, române».

Exemplele menționate mai sus vorbesc despre faptul că și în acea perioadă în Basarabia existau forțe cointeresate în înveșnicirea cu orice preț a rușiei acestui mult-pătimit colț de pămînt românesc de Patria istorică, inclusiv prin ticluirea a astfel de proiecte de constituție, în care, pe de o parte, se uită intenționat să se vorbească despre simbolurile naționale firești, iar, pe de alta, se subliniază în cel mai categoric mod (avertizîndu-se, parcă, întreaga mișcare unionistă din provincie) că altfel, decît

pe calea referendumului este inadmisibilă unirea Republicii Democratice Moldovenești cu oricare alt stat (art. 79).

În pofida observațiilor enumerate, importanța proiectului în cauză, ca document istoric al timpului rămâne certă, din care considerent îl publicăm în continuare integral, străduindu-ne să-i păstrăm ortografia și stilul în care a fost scris.

PROIECTUL CONSTITUȚIEI REPUBLICII NAȚIONALE MOLDOVENEȘTI ALCĂTUIT DE SOCIETATEA JURIDICĂ MOLDOVENEASCĂ

PARTEA I

Despre teritoriul Republicii Naționale Moldovenești

Art. 1 — Teritoriul Republicii Naționale Moldovenești îl constituie pământurile, care intrau în alcătuirea Basarabiei de la începutul războiului european, anul 1914, și indicate în tratatul de la București din 16 mai 1812 prin care Basarabia, smulșă de la Moldova, a fost unită cu Rusia.

Observare: în afară de aceasta, în cuprinsul Republicii Naționale Moldovenești pot intra acele ținuturi de lângă hotar în care precumpănește populația moldovenească. Satorirea hotarelor acestor din urmă ținuturi, potrivit cu voința populației locale trebuie să se facă prin comisii speciale de formațiune mixtă ale căror alcătuiri au a fi hotărâte prin înțelegeri internaționale deosebite.

Art. 2 — Republica Națională Moldovenească alcătuiește un stat unitar, independent și indivizibil, al cărui teritoriu nu poate fi înstrăinat.

Art. 3 — Teritoriul Republicii Naționale Moldovenești se împarte în plase (volosti).

PARTEA II

Despre populația Republicii Naționale Moldovenești

Art. 4 — Cetățeni ai Republicii Naționale Moldovenești sînt socotiți:

1) toți cei născuți în ținuturile Basarabiei arătate în art. 1 al acestei Constituții, dacă ei nu arată după rînduiala satorită de legi dorința lor de a renunța la drepturile cetățenești;

2) toți acei care se așezaseră în teritoriul arătat de art. 1 al acestei Constituții pînă la 1 ianuarie 1914 și care nu și-au schimbat domiciliul, dacă nu arată, după rînduiala satorită prin legi, dorința de a renunța la drepturile cetățenești;

3) cei născuți legitim și nelegitim de persoane arătate în alineatele 1, 2 și 4 ale acestui articol;

4) persoanele care intrau sub supușenia Republicii Naționale Moldovenești pe cale de naturalizare.

Art. 5 — Cetățenii Republicii Naționale Moldovenești nu pot să fie în același timp și supuși ai altor state.

Art. 6 — Cîștigarea drepturilor cetățenești pe cale de naturalizare în Republica Națională Moldovenească se face după hotărîrea organului ei legiuitor. Naturalizarea se acordă individual.

Art. 7 — Cei doritori a primi supușenia Republicii Naționale Moldovenești, trebuie prealabil să viețuiască în teritoriul ei 5 ani și după aceea să facă demersuri pentru naturalizare pe lângă organul legiuitor, după care din momentul intrării sale sub supușenia Republicii Naționale Moldovenești, el se eliberează de supușenia către alt stat.

Art. 8 — Cetățenii Republicii Naționale Moldovenești pot să se lepede de drepturile lor cetățenești dînd pentru aceasta declarație în scris guvernului Republicii Naționale Moldovenești, și se vor socoti excluși din numărul cetățenilor Republicii Naționale Moldovenești după curgerea de 1 an de la data intrării acestei declarații.

Art. 9 — Lepădarea de supușenia Republicii Naționale Moldovenești aduce după sine pentru cel ce se leapădă pierderea drepturilor politice și a celor de a ocupa funcții publice, după cum el se consideră străin.

Art. 10 — Străinii trăind pe teritoriul Republicii Naționale Moldovenești neavînd nici un fel de drepturi politice, nici dreptul de a ocupa funcții publice și de asemenea nici cel de a poseda imobile în afară de așezările orășenești, se folosesc în ce privește restul de toate drepturile care le au cetățenii Republicii Naționale Moldovenești.

Observare: Dreptul de a poseda averi imobile în afară de așezările orășenești se poate acorda fiecăruia separat prin orînduirile legislative.

PARTEA III

Despre puterea suverană a Republicii Naționale Moldovenești

Art. 11 — Puterea supremă în Republica Națională Moldovenească aparține tuturor cetățenilor ei fără deosebire de proveniența națională și de confesiune și se exercită de ei prin organele respective arătate în această Constituție.

Art. 12 Organul legislativ al Republicii Naționale Moldovenești și de asemenea organele efective ale administrației și ale autonomiei locale se alcătuiesc din membri aleși pe baza dreptului electoral obștesc, egal și fără deosebire de sex, cu alegere directă și vot secret, pentru care în acele cazuri când au a se supune alegerii trei sau mai mulți membri se primesc principiile reprezentării proporționale.

PARTEA IV

Despre legi

Art. 13 — Republica Națională Moldovenească se guvernează pe temeiul solid al legilor făcute după orînduiala prevăzută în această Constituție.

Art. 14 — Inițiativa legilor aparține Parlamentului și Consiliului de miniștri.

Art. 15 — Fiecare lege are putere numai pentru viitor, afară de acele cazuri când în însăși legea este stabilit ca puterea ei să se întindă și în trecut.

Art. 16 — Nici o lege nu va putea să fie în contradicție cu Constituția.

Art. 17 — Nici o dispoziție nu poate să capete puterea de lege altfel decît prin înțărirea ei de către organul legislativ al Republicii Naționale Moldovenești.

Art. 18 — Legile se publică pentru cunoașterea generală de către Curtea de casație a Republicii Naționale Moldovenești prin tipărire potrivit rînduiei statorite și intră în vigoare peste 10 zile după publicarea lor, dacă în însăși legea nu este arătat un alt termen.

Art. 19 — Hotărîrile legislative nu sînt supuse publicării dacă editarea lor nu s-a făcut în conformitate cu prescripțiunile acestei Constituții, sau (dacă — V. P.) acele hotărîri ating în vreun punct oarecare spiritul acestei Constituții.

Art. 20 — Toți sînt egali înaintea legilor.

Art. 21 — Legea nu poate fi schimbată decît prin puterea legii.

Art. 22 — Dispozițiile funcțiunilor și persoanelor guvernului care dărimă legile, nu au putere.

PARTEA V

Drepturile și libertățile cetățenilor

Art. 23 — Toate privilegiile, deosebirile și denumirile de castă se anulează.

Art. 24 — Toți cetățenii au libertatea confesiunii cultului. Nimeni nu poate fi urmărit pentru credințele și convingerile confesate nici silit a observa rînduiei religioase; nimeni nu poate fi oprit a părăsi credința împărtășită de dînsul.

Art. 25 — Exercițiul cultului și îndeplinirea rînduiei religioase cum și răspîndirea credinței împărtășite sînt libere întru atîta, întrucît actele săvîrșite în scopul acesta nu ating legile publice.

Art. 26 — Nimeni nu poate fi pus în urmărire altfel decît pe baza unui ordin, conform prevederilor legii.

Art. 27 — Nimeni nu poate fi ținut în arest decît pe baza prescripțiilor legii.

Art. 28 — Orice arestat, în oraș sau în localitatea unde rezidă puterea juridică, trebuie, în 24 ceasuri de la arestare, iar în alte localități nu mai tîrziu decît în 72 de ore din momentul arestării, să fie ori liberat, ori trimis înaintea puterii judecătorești, care e datoare, după cercetarea neîntîrziată a împrejurărilor arestării, sau să libereze pe cel deținut, sau să hotărască, arătînd motivele, deținerea lui mai departe.

Art. 29 — Oricine ar căpăta cunoștință despre deținerea ilegală a cuiva, are dreptul a declara aceasta judecătorului celui mai apropiat, care după o asemenea declarație, cercetează efectivitatea temeiurilor legale pe baza cărora se face deținerea.

Art. 30 — Nimeni nu poate fi judecat de un alt judecător decît de acela de competența căruia era fapta sa în momentul comiterii sale și nu poate fi supus unei alte pedepse decît aceea care era hotărîtă pentru cea faptă în momentul comiterii ei.

Art. 31 — Nici un fel de pedeapsă, stînjenire sau mîrginire a folosirii drepturilor cetățenești nu pot fi impuse cetățenilor prin vreo altă putere decît cea juridică.

Art. 32 — Fără consimțirea stăpînului casei intrarea în ea precum și facerea de percheziții și de confiscări, nu este permisă altfel decît în cazurile și pe baza ordinelor prescrise de lege.

Art. 33 — Scrierile particulare precum și corespondența de orice fel nu se poate reține, deschide și citi decît după hotărîrea puterii judecătorești, în cazurile și pe baza prescripțiilor prevăzute în lege.

Art. 34 — Proprietatea este inviolabilă. Exproprierea totală sau parțială poate să fie aplicată numai în interes de utilitate publică sub condițiunea plății prealabile, sau în cazuri extreme, după socotirea prealabilă a compensațiunii.

Art. 35 — Orice cetățean al Republicii Naționale Moldovenești este liber, fără a-și procura un pașaport, sau altfel de dovadă a identității să-și aleagă sau să-și schimbe liber domiciliul și ocupația, a dobîndi orișunde avere mobilă și imobilă, a se deplasa fără piedică înăuntru republicii și a călători în afara hotarelor ei. Prin le-

ge poate fi mărginit dreptul de a călători peste graniță numai în vederea prevenirii năzuințelor de a evita sarcinile militare sau judecata și urmărirea.

Art. 36 — Fiecare e liber în limitele stabilite de legile civile și penale să arate, prin graiu sau prin scris gândurile și de asemenea să le răspundească prin mijlocul tiparului sau pe altă cale. Cenzura atît generală, cît și particulară sau alta oricum s-ar numi ea se desființează și nu poate fi restabilită. Pentru delikte sau excese comise pe calea cuvîntului vorbit sau tipărit vinovații răspund numai în fața judecății.

Art. 37 — Toți cetățenii au dreptul la adunări politice pacifice și fără arme, atît în localuri închise, cît și sub cerul liber pentru a discuta orice fel de întrebare fără a cere permisiune prealabilă. Condițiile anunțării autorităților locale despre adunările ce vor avea loc, precum și restrîngerea locurilor pentru adunările de afară se statoresc numai de lege.

Art. 38 — Toți cetățenii au voie să alcătuiască obștii în scopuri nepotrivnice legilor penale fără a cere învoire prealabilă. Condițiile înștiințării autorităților despre alcătuirea obștilor și închiderii lor obligatorii în cazurile călcării legilor penale, se statoresc numai prin lege.

Art. 39 — Tot prin lege se statoresc condițiile și modul după care obștile primesc recunoașterea de persoană juridică.

Art. 40 — Toți cetățenii au drept să se îndrepteze către autoritățile statului cu petiții privitoare la nevoile sociale și ale statului.

Art. 41 — Toți cetățenii, funcționari după numire, precum și funcționarii din instituțiile statului au dreptul să alcătuiască asociații muncitorești și să declare greve. Pedepsa pentru călcările de drepturi, săvîrșite în timpul grevelor sau cu prilejul lor, se statorosește pe temeiurile generale și niciodată nu poate fi mărită.

PARTEA VI

Despre puterea legislativă în Republica Democratică Moldovenească

§ 42. — Puterea legislativă în Republica Democratică Moldovenească aparține organului înalt Sfatul Țării, alcătuit din membri aleși pe un timp de 4 ani, după regula, arătată în art. 12 al Constituției prezente.

§ 43. — Dreptul de a lua parte la alegeri în Sfatul Țării îl au toți cetățenii Republicii Democratice Moldovenești fără deosebire de sex, religie și naționalitate. Etatea pentru dreptul activ de alegeri se stabilește cu 21 ani, iar pentru dreptul pasiv de alegeri — cu 25 ani de la naștere pînă în timpul alegerilor.

§ 44. — Se lipsesc cu dreptul pentru a lua parte la alegeri: 1) cei osîndiți prin sentințe judecătorești intrate în vigoare și urmate de lipsirea în parte sau totală la toate drepturile sau de unele drepturi de posesiune pe durata pedepșirii; 2) cei pedepșiți pentru furt, înșelăciune, însușire de avere sau pentru risipirea averii încredințate, pentru ascunderea celor furate, cumpărarea sau primirea în zălog — ca un fel de meserie, a celor de rea credință, pentru potlogărie, cămătărie, mituire și primirea de mită precum împerecherea și ajutorarea la lucruri netrebnice și pentru faptele care au avut ca scop călcarea libertății și a rînduiei alegerilor în instituțiile legislative și desineocîrmuire pînă la trecerea unui timp de 6 ani de la ispășirea pedepsei;

3) debitorii declarați ca bancroți de rea-credință de către autoritățile judecătorești — pînă la trecerea termenului de 3 ani de la această declarație;

4) cei declarați după rînduiala stabilită ca imbecili și nebuni, precum și cei surdomuți ce se află sub tutelă.

§ 45. — Dreptul de participare la o secție de alegeri îl au numai fețele puse pe lista de alegători.

§ 46. — Dreptul de a fi ales în orice raion de alegeri îl are orice persoană, care se bucură de dreptul pasiv de alegeri (§ 43—44), chiar de ar fi ea pusă în lista de alegători în alt raion sau chiar de n-ar fi deloc însemnată în aceste liste.

§ 47. — Nu se admit la alegeri persoanele puse pe lista de alegători, care în timpul alegerilor vor pierde drepturile de alegători (§ 44), precum și acei care în timpul arătat vor fi lipsiți de libertate fie pe temeiul sentințelor judecătorești intrate în vigoare, fie după tragerea lor la răspundere de către autoritățile judecătorești ca ascunși de oricare crimă cu aplicarea față de ei a arestului preventiv.

§ 48. — Rînduiala alcătuirii izvoadelor de alegători și a alegerilor în Sfatul Țării se statoresc prin legea pentru alegeri.

§ 49. — Membrii Sfatului Țării primesc îndemnizațiile în măsura hotărîită de lege.

§ 50. — Persoanele din serviciul statului n-au nevoie de concediu pentru anume a intra în Sfatul Țării și în timpul sesiunilor lui se socotesc aflîndu-se în concediu. Membrii Sfatului Țării în caz de intrare în serviciul statului sau de avansare după acest serviciu, își pierd mandatele lor, dar pot fi realeși. Persoanele însemnate ca miniștri păstrează toate drepturile de deputați fără a fi realese.

§ 51. — Deputatul Sfatului Țării în timpul sesiunilor poate fi lipsit de libertate numai cu învoirea Sfatului Țării, afară de cazul dacă va fi prins în flagrant delict.

§ 52. — Ședințele Sfatului Țării sînt deschise. Pentru a fi legiuite se cere nu mai puțin de o jumătate de membri.

§ 53. — Sfatul Țării își face însuși regulamentul său.

§ 54. — Sfatul Țării își alege cu vot secret președinte, vicepreședinte și mai mulți secretari.

§ 55. — Membrii Sfatului Țării nu pot fi trași la răspundere pentru votarea sau pentru cuvântările rostite în ședințele lui. Instrucția Sfatului Țării prevede măsurile pentru abuzurile libertății de cuvânt.

§ 56. — Hotărârile Sfatului Țării se iau după majoritatea voturilor. În caz de egalitate de voturi, propunerile se socotesc neprimite (neadoptate — V.P.).

§ 57. — Proiectele de legi pot fi propuse în Sfatul Țării precum de guvernul republicii, așa și de deputații Sfatului Țării. În acest de pe urmă caz proiectul de lege trebuie să fie iscălit de cel puțin 10 membri din Sfatul Țării.

§ 58. — Bugetul statului se stabilește pe termen cel mult de 1 an după rînduiala legislativă. Birurile, dările și vămile pot fi stabilite numai după rînduiala legislativă.

§ 59. — Membrii Sfatului Țării pot interpela atît pe miniștri îndeosebi (în particular — V.P.), cît și întreg Sfatul miniștrilor.

PARTEA VII

Despre stăpînirea Republicii Democrate Moldovenești

§ 60. — Ca președinte al Republicii Democrate Moldovenești este președintele Sfatului Țării, care are puterea împlinitoare a republicii.

§ 61. — Președintele republicii, înainte de a intra în serviciul său, e dator să depună în Sfatul Țării jurămint după formula următoare: «Jur solemn că îmi voi împlini datorile de Președinte al Republicii Democrate Moldovenești după cugetul meu, după puterile mele, că voi susține, păzi și apăra Constituția Republicii Democrate Moldovenești».

§ 62. — Președintele este înaltul comandant al armatei și flotei Republicii Democrate Moldovenești și reprezentantul republicii în relațiile internaționale.

§ 63. — Puterea împlinitoare în Republica Democrată Moldovenească o reprezintă miniștrii și Consiliul lor.

§ 64. — Președintele Consiliului de Miniștri se alege în Sfatul Țării prin vot secret cu majoritatea voturilor. Acesta invită ca miniștri, după voia sa, pe fețele care trebuiesc întărite de Sfatul Țării. În cazul cînd membrii Sfatului Țării în număr nu mai puțin de 20 vor ridica chestia de încredere față de ministru, aceasta se hotărăște prin vot secret și în caz cînd majoritatea va arăta neîncredere, ministrul se socotește demisionat.

§ 65. — Miniștrii chiar dacă n-ar fi deputați în Sfatul Țării, pot asista la ședințele lui cu dreptul de vot consultativ. Asistarea ministrului la ședințe e obligatoare, dacă parlamentul va socoti aceasta de nevoie. Miniștrii aleși din membrii Sfatului Țării își păstrează drepturile de deputați.

§ 66. — Miniștrii sînt obligați să răspundă la interpelațiile deputaților din Sfatul Țării.

§ 67. — Fiecare ministru îndeosebi e răspunzător: 1) pentru activitatea sa personală precum și pentru ordinea sale; 2) pentru activitatea și ordinele autorităților supuse lui și făcute pe baza îndreptărilor lui. Ministrul președinte și toți miniștrii la un loc răspund înaintea Sfatului Țării pentru mersul general al guvernării statului.

§ 68. — Pentru călcările legilor sau drepturilor cetățenilor săvîrșite la împlinirea datorilor, miniștrii sînt supuși răspunderii personale și cetățenești. Pentru călcările cu rea-credință a hotărîrilor acestei legi de temelie și pentru păgubirea intereselor statului prin depășirea, neglijența și folosirea în rău a puterii, miniștrii pot fi trași la răspundere de Sfatul Țării cu darea în judecată Curții de casație a Republicii Moldovenești.

PARTEA VIII

Despre puterea juridică

§ 69. — Locurile și persoanele ce împlinesc puterea administrativă a statului nu pot fi însărcinate cu puterea judecătorească.

§ 70. — Instituțiile judecătorești nu pot fi sub supunerea altei puteri, decît a celei judecătorești.

§ 71. — Judecătorii fără voia lor nu pot fi nici demisionați, nici transferați, nici înlăturați de la împlinirea serviciului lor altfel, decît numai după hotărîrea judecății și după temeiurile hotărîte de legi.

§ 72. — Nu se admite nici o excepție de la rînduiala generală a judecății penale cu participarea după felul crimei și a juraților, afară de cazurile prevăzute în art. 63 al Constituției prezente. Persoanele care se află în serviciu, pentru călcările de lege și de drepturi cetățenești săvîrșite în împlinirea serviciului sînt supuse răspunderii judecătorești, cetățenești și penale în rînd cu ceilalți cetățeni. Pentru a trage în judecată pe funcționari nu se cere nici hotărîrea, nici învoirea autorităților lor.

PARTEA IX

Despre temeiurile sineocîrmuirii locale
și despre minoritățile naționale

§ 73. — Județele, plasele și orașele alcătuiesc uniuni desineocîrmuitoare, care se numesc dietă.

§ 74. — Cercul organelor desineocîrmuirii locale se întinde asupra tuturor treburilor ocîrmuirii locale, inclusiv și poliția pentru pază și liniște excluzînd numai acele ramuri ale ocîrmuirii care în împrejurările vieții statului de azi trebuie să fie concentrate în mâinile autorităților centrale cu acordarea în folosul desineocîrmuirii locale a mijloacelor generale ale statului.

§ 75. — Activitatea reprezentanților locali ai autorităților centrale se reduce la supravegherea ca activitatea organelor de sine stătătoare locale să fie potrivită cu legea; hotărîrea definitivă pentru și controverse ce se ivesc în această privință aparține instituțiilor judecătorești.

§ 76. — Unităților de sine stătătoare li se dă dreptul de a se înțelege vremelnice sau pentru totdeauna asupra înfăptuirii prin organele comune a unor sau altor probleme ce intră în cercul activității lor.

§ 77. — Toate popoarele locuitoare în republică, în afară de egalitatea completă cetățenească și politică a tuturor cetățenilor, au dreptul de a dispune liber de soarta lor în ce privește cultura: a) dreptul de a se folosi de limba maternă în instituțiile locale de stat și obștești, precum și în școli potrivit cu populația care trăiește în localitatea respectivă; b) dreptul de a se da învățătura începătoare în limba maternă; c) dreptul de a alcătui instituții, adunări și asociații de tot felul, care au de scop să păstreze și să dezvolte limba, literatura și cultura fiecărui popor.

§ 78. — Limba moldovenească, ca limbă oficială a statului este obiect de învățătură obligator în toate școlile republicii.

PARTEA X

Despre Constituantă, cercetarea din nou
a Constituției și despre dizolvarea Sfatului Țării

§ 79. — Pentru a rezolva chestia despre intrarea Republicii Democratice Moldovenești în vreo uniune politică cu oricare alt stat pe temeiul confederației, federației sau uniunii personale ori reale, trebuie să se facă votarea întregului popor (referendum) la care să ia parte toți cetățenii ajunși la vîrsta de 21 de ani fără deosebire de sex, religie, naționalitate.

§ 80. — Pentru cercetarea din nou a Constituției prezente în întregul ei sau numai în parte se convoacă Constituanta pe temeiurile arătate în art. 12 al Constituției de față.

§ 81. — Sfatul Țării poate fi dizolvat înainte de termen pentru împlinirea însărcinărilor lui numai după voința sa proprie.

Note

¹ A se vedea: *Țurcanu I.* Un proiect de constituție a Basarabiei autonome. *Sfatul Țării.* 1992, 10 iulie.

² A se vedea, spre exemplu, ziarul *România Mare*. Chișinău, 1918, 14, 15, 18, 20, 21, 22, 23, 25 și 28 martie. Proiectul a fost, desigur, tradus din limba rusă, de unde și limbajul aproximativ și confuzia de termeni din textul dat.

³ A se vedea: *Țurcanu I.* Articolul citat.

⁴ Faptul că despre aceasta se pomenes-

te doar în treacăt în primul articol — nu contează.

⁵ În corespundere cu articolul 1 al proiectului de constituție, la stabilirea hotarelor Republicii Democratice Moldovenești trebuiau să fie luate în considerație anume acele pămînturi ce intrau în componența Basarabiei către 1 ianuarie 1914.

⁶ Se știe că orice lege fundamentală a oricărui stat se pronunță, în primul rînd, în acest sens.

Elena Dima

DIN COLECȚIA DE FOI VOLANTE
A BIBLIOTECII DOCUMENTARE A DIRECȚIEI GENERALE
A ARHIVELOR STATULUI DIN BUCUREȘTI

Cu toată existența lor scurtă, foile volante sau documentele imprimate, cum se numesc în terminologia internațională de specialitate, au devenit cu trecerea timpului adevărate rarități bibliografice. Istoria obligă pe lucrătorii din arhive, biblioteci și muzee să identifice acești martori ai evenimentelor petrecute în timp, care pot completa anumite goluri din informațiile necesare cunoașterii.

În fondul cu peste 5 mii exemplare de foi volante al bibliotecii documentare a Arhivelor Statului se află unele titluri care constituie contribuții la Bibliografia românească veche.

Ne vom referi la câteva dintre acestea, cu ferma convingere că multe altele se vor găsi în fondurile și colecțiile Arhivelor Statului, însoțind documentele create de-a lungul vremii. Cea mai veche tipăritură de acest gen, din biblioteca Arhivelor din București, datează din anul 1748 și cuprinde o „Carte de iertare” imprimată în limba română din porunca Patriarhului Antiohiei, Silvestru¹.

Silvestru a fost o personalitate îndeajuns cunoscută în lumea ortodoxă. Sever și înconciabil în păstrarea dogmelor religioase, Silvestru a păstorit între anii 1728 și 1766. „Cartea de iertare” tipărită, probabil, la București și adresată credincioșilor din Țara Românească, reprezintă un veritabil manifest de consolidare a ortodoxismului în această parte a lumii.

Faptul că biserica ortodoxă acceptase, la începutul veacului al XVIII-lea, ca limbă principală de cult limba română, este relevant și de această carte a Patriarhului Silvestru, care se adresează credincioșilor săi în limba pământului, deși semnează, conform tradiției, în limba greacă. Între foile volante pe care le semnalăm figurează și o „Povățuire către preoți împotriva beției” adresată în 1803 de către marele mitropolit al Moldovei, Veniamin Costache².

Mitropolitul Veniamin Costache (1768—1846) a fost un însemnat sprijinitor al culturii românești. În anul 1803 a înființat un Seminar la Socla pentru pregătirea viitorilor preoți. În același an semnează, la 7 iunie 1803, scrisoarea către preoți, sfătuindu-i să se ferească de beție. „Din pricina beției rămân feciorii de preoți neînvățați și mai proști decât țărani”³. Arhiepiscop și mitropolit al Moldovei, Veniamin Costache nu s-a oprit la sfaturi și amenințări pastorale, ci cu fapta a căutat să alunge întunericul, aducând cât mai multă lumină prin educația copiilor în școli. Povăta mitropolitului se înscrie pe linia regenerării vieții religioase din Moldova. În apelul său, adresat preoților, descifrăm dorința sinceră de a readuce în viața monahală acel climat tradițional de aplecare spre carte și povățuire a norodului către moralitate și fapte bune.

Un patetic „Manifest”⁴, adresat grecilor, moldovenilor, muntenilor, bulgarilor și albanezilor, reconstituie în fața cititorului epoca de elanuri revoluționare a Eteriei, a marilor mișcări de eliberare națională din jurul anului 1821. Stăruitor apare în acel moment crucial apelul la unitate: „Uniți-vă deci și jurați nimicirea tiraniei și distrugerea tiranului”. Autorii acestui manifest, tipărit, probabil la Iași în anul 1821, au publicat și un vibrant cîntec patriotic, menit să înflăcăreze inimile acelora, pentru care eliberarea de tiranie, devenise sensul propriei lor existențe. Una dintre foile volante pe care o descriem se referă la atmosfera creată în principate după Pacea de la Adrianopol (1829).

În această perioadă de liniște apare la București „Programul sărbătoririi zilei onomastice a țarului Nicolae al Rusiei”⁵. Astfel sărbătoarea este impusă la 6 decembrie 1830 în țărilor românești printr-un manifest-program, cuprinzând 20 de prevederi festive, tipărite atât în limba română, cât și în cea rusă. Tot din anul 1830 sînt și celelalte două foi volante. Prima o „Tablă a veniturilor Brăilei”⁶, tipărită în românește, rusește și grecește și „Așezămînturile pentru plata resumatelor pe anul curgătoru” (1830)⁷.

Într-o „Înștiințare” tipărită în subsolul textului acestui document erau scutiți de la toate obligațiile mitropolitul, episcopii, „boierii caftanei”, „feciorii de boieri”, laolaltă cu „diecii de visterie” și „monastirile pămîntești”.

Printre foile volante apărute la Iași și București pînă în anul 1830 semnalăm și „Pastorală către credincioși dată de Leon, arhiepiscop și mitropolit al Moldovei cu ocazia suirii în scaun, la 2 martie 1786”⁸ care se încheie astfel: „Vă poftim ca preniște fii suflați ai smereniei noastre să ne aveți la dragoste ca pre un părinte sufletec. Iară noi cu osîrdie vă rugăm de la milostivul Dumnezeu să vă învrednicească a petrece zilele acestui sfînt post cu tot folosul sufletec ajungînd și luminat praznicul învierii domnului nostru Iisus Hristos, a prăznii cu bucurie și cu cea deplină înțregire a sănătății estimp și la multe încunjurări de ani cu fericire”⁹.

Foile volante prezentate mai înainte nu se regăsesc în bibliografia națională¹⁰.

Dintre foile volante apărute la Iași și necuprinse în volumul „Îndrumător IV” publicat de Filiala Arhivelor Statului din localitate în anul 1870¹¹, care se păstrează în colecția noastră, amintim: „Visteria Prințipatului Moldovei”. Publicație prin care face cunoscut ce dări au de plătit locuitorii de la sate pe categorii¹²; „Visteria Prințipatului Moldovei”, publicație privitoare la noul fel de plată a birurilor de către neguțători, meseriași și locuitori de la țiguri¹³; „Visteria Prințipatului Moldovei. Publicație cu privire la noul fel de încasări de biruri pentru boieranași, polcovnici, postelnici, căpitani, mazili ruptași¹⁴; „Visteria Prințipatului Moldovei”, publicație arătînd ce fel de jalbe sînt îndrituite a primi fiecare instanță judecătorească și unde se pot face apelurile¹⁵ ș. a.

Ideile de propășire națională și de reformă socială generate de întreaga evoluție a societății românești și-au aflat aplicarea politică prin revoluția din 1848. Cele 10 foi volante păstrate în colecția noastră care ilustrează evenimentele anului 1848 sînt cuprinse în bibliografia de specialitate.

În a doua jumătate a sec. al XIX-lea numărul acestui gen de documente crește. Foile volante apărute la Chișinău și care se păstrează în colecția noastră vor face obiectul unui studiu detaliat, ne vom opri totuși asupra citorva, cu o tematică mai deosebită, și anume: „Înștiințarea de la cel deplin împuternicit Namiastnic către locuitorii Basarabiei“, dată în Chișinău la anul de la nașterea lui Hristos (1816, iunie 28 zile), în care, adresându-se locuitorilor, se spune: „Tuturor lăcuitorilor de fieștecare stare, se dă voie a să adresări și cătră mine cu jalube și cu cereri de tot felul în limba moldovenească și grecească, neavînd trebuință a le tălmăci în limba rossienească“¹⁶.

Într-un „Apel al mitropolitului Chișinăului și Hotinului“¹⁷ din 7 iunie 1819 se arată: „Indeletniciți-vă fără de lenevire întru cetirea cărților sfinte, învățați-vă și vă înțelepțiți dintr-insele spre mîntuirea voastră și a fiilor celor duhovnicești. Cetiți cît puteți mai adeseori pouceniile voastre ceale de hirotonie, precum voi la intrarea în chemarea voastră va-ți și îndatorat“.

În fondul de foi volante apar, în diferite perioade de timp, în țările românești o serie de apeluri către preoți împotriva beției. Un asemenea apel¹⁸ apare în Basarabia la 7 iunie 1814:

„Aduceți-vă aminte că beția, pricinuind tot feliul de fapte spurcate, împinge la furtșaguri, la gâlcevi, la bătai și la însuși ucidere, aduceți-vă aminte, că beția lipsăște pe om de vremelnica și de vecinica fericire: fiindcă bețivii, după cuvîntul sfintei scripturi, împărăția lui Dumnezeu nu o vor moșteni. Ei sînt asemenea neirebnici și fără de leage, după învățătura aceluiași cuvînt a lui Dumnezeu, ca și însuși spurcații, curvarii, slujitorii idolilor, ocăritorii, răpitorii și jăfuitorii... Drept aceea păziți-vă de beție, iarăși vă rog, pentru că arătîndu-vă la răutatea beției, în zădar veți striga, ca să vă miluiască pre voi, în zădar vor vărsa lacrimile pentru voi, copiii și soțiile voastre; în zădar veți întrebuința mijloacurile făcătorilor voștri de bine pentru voi. Nimine și nimic nu vă va izbăvi atuncea de pedeapsa cea hotărîtă după pravile“.

Tot din această perioadă de timp se păstrează în colecția de foi volante a Arhivei Statului o rugăciune de ajutor și apărare către domnul, tipărită în limba slavă în care revine ideea de a implora divinitatea pentru alinarea suferințelor omenești: „O, tu cel care nu după păcatele noastre ne conduci și ne pedepsești, ci după mare mila ta și după marea ta dărnicie, arată-ne nouă degrabă bunătatea ta și iubirea ta de oameni. Doamne, nu-ți îndrepta minia ta către mine! Nu întoarce fața de la fiul tău“¹⁹.

Documentele examinate par foi izolate și mărunte la prima vedere, dar în conținutul lor sînt documente — mărturii ale istoriei ce vor rezista peste generații prin informațiile lor în lupta cu timpul.

Note

¹ Carte de iertare a păcatelor dată de Silvestru Patriarh al Antiohiei. București, 1748. V. IV. P. 12.

² Veniamin Costache, Mitropolit al Moldovei. Povățuire către preoți împotriva beției. Iași, 1803. V. IV. P. 13.

³ Ibid.

⁴ Manifest către greci, moldoveni, munteni, bulgari și albanezi pentru ridicarea la luptă împotriva tiraniei otomane. Iași, 1821. V. IV. P. 32.

⁵ Programul sărbătoririi zilei onomastice a țarului Nicolae al Rusiei. București, 1830 (românește și rusește, textul pe două coloane). V. III. P. 60.

⁶ Tablă a veniturilor Brăilei. București, 1830 (românește, rusește și grecește). V. III. P. 38.

⁷ Așezămînturile pentru plata resumatelor pe anul curgătoru. Iași, 1830 (românește). V. IV. P. 38.

⁸ Pastorală. Iași, 1786. V. III. P. 44.

Leon Gheuc a ajuns pe rînd episcop de Roman la 2 februarie 1769 sub Grigore Vodă Callimachi, apoi locțiitor de episcop al Hușilor în 1769 și la 1786 mitropolit al Moldovei în timpul domniei lui Alexandru Ioan Mavrocordat voievod (N. Iorga. Istoria bisericii românești. II. București, 1930. P. 128).

⁹ Ibid.

¹⁰ Dumitrescu Al. T. Foi volante din colecțiunea Academiei Române 1642—1866. Biblioteca Academiei Române. Creșterea colecțiilor. București, 1911. P. 265—402.

¹¹ O serie de foi volante care au apărut la Iași se regăsesc în volumul întocmit de Filiala Arhivelor Statului din localitate. Indrumător IV. București, 1970. Capitolul destinat acestui gen de documente a fost întocmit de către cercetătoarea Virginia Isac.

¹² Iași, 12 dec. 1831. Text chirilic. Îscălește Muruz, mare vistier, V. IV. P. 17.

¹³ Iași, 14 dec. 1831. Text chirilic. V. IV. P. 18.

¹⁴ Iași, 20 dec. 1831. Text chirilic. V. IV. P. 40.

¹⁵ Iași, 31 dec. 1831. Text chirilic. Semează vornicul Costachi Conachi.

¹⁶ Mihailovici Paul. Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 pînă la 1918. București, 1941. P. 20.

¹⁷ Smeritul Gavriil al prea sfîntului îndreptătorului Sinod, Cilen și Exarh, mitropolit al Chișinăului și Hotinului. 7 iunie 1819.

¹⁸ Cu mila lui Dumnezeu, smeritul Gavriil al prea sfîntului îndreptătorului Sinod, Cilen și Exarh, mitropolit al Chișinăului și Hotinului. 7 iunie 1814.

¹⁹ (Rugăciune). D.G.A.S. Nr. 4235.

PLAI NATAL

Dan Haidarlî

MATERIALE DOCUMENTARE
IN AJUTOR CERCETĂTORILOR ISTORIEI SATELOR
ȘI ORAȘELOR DIN MOLDOVA (X)

Primele informații documentare referitoare la localitățile de pe teritoriul Republicii Moldova, menționate în actele istorice din anii 1384—1625

	Localitatea	Anul	Consemnări	Izvorul istoric
1	2	3	4	5
604	Murgoceni (Murguceni, unde a fost cneaz Ivanu), sat la Prut, r. Nisporeni	1502(7010) februarie 17	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul nepoților lui Mihăilă gramatic	DIRA. Veac. XVI. Vol. I. P. 7; DRHA. Vol. III. P. 471
605	Murșești (unde a fost casa lui Sin vistier), sat la obîrșia Largăi, pe Chigheci, lângă Tigheci, r. Leova sau Cantemir	1508(7016) martie 24	Menționat că se află la Chigheci	DIRA. Veac. XVI. Vol. I. P. 78
606	Napadova (Napadovții, Năpădăuți, Năpădeni), sat pe Nistru, ț. Soroca, r. Camenca	1554(7063) aprilie 20	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește satul lui Ion Moghilă logofăt	DIRA. Veac. XVI. Vol. II. P. 238
		1582(7090) mai 20	Iancu Sasul-Vodă întărește satul lui Ieremia Movilă mare vornic și lui Simion Movilă paharnic	DIRA. Veac. XVI. Vol. III. P. 189
607	Naslavcea (la moară~), sat pe Nistru, r. Ocnița	1437(6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Mihai de la Dorohoi	DIRA. Veac. XIV—XV. Vol. I. P. 147; DRHA. Vol. I. P. 247
608	Nădești (probabil, Dănești), sat pe Prut, r. Fălești, vezi: Dănești	1603(7111) aprilie 5	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul mănăstirii Agapia	DIRA. Veac. XVII. Vol. I. P. 81
*	Nădușita, vezi: Uhorceni, se-liște, r. Drochia			
609	Năvîrneți (Năvîrnița, Năvârniți, Năvîrnești), sat pe Sovașul Sec sau Uscata, ț. Iași, r. Fălești	1616(7125) noiembrie 25	Radu Mihnea-Vodă întărește satul strănepoților lui Cozma Șarpe	DIRA. Veac. XVII. Vol. IV. P. 64—65.
610	Neagouți (Neagăuți, Negăuți ce se numește Horbinești), sat pe Ciuhuru și Racovăț, inclus în Gordinești, ț. Hotin, r. Edineț	1429(6937) mai 27	Alexandru Lăpușneanu-Vodă dăruiește satul lui Ion (Ivan) Cupcici	DIRA. Veac. XIV—XV. Vol. I. P. 81; DRHA. Vol. I. P. 131; MEF. Vol. II. P. 56—57.
611	Negoști, sat la Prut, r. Ungheeni	1490(6998) octombrie 14	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul lui Iurșă și nepotului lui Iliaș Saula	DIRA. Veac. XV. Vol. II. P. 144; DRHA. Vol. III. P. 157
612	Negrești, sat lângă Brînzani, r. Telenești	1606 martie 26	Menționat drept baștină a lui Bratul	DIRA. Veac. XVII. Vol. II. P. 18
*	Negri, vezi: Vorniceni, sat, r. Hîncești			

1	2	3	4	5
613	Negrilești , partea de jos a satului Brițeani, pe Prut, în gura Largei, ț. Chigheci, r. Cahul	1621(7129) martie 13	Alexandru-Iliaș-Vo- dă întărește par- tea de sat lui Dră- gan comis	DIRA. Veac. XVII. Vol. V. P. 16
614	Negrinți , seliște lângă Eze- rul Alb, ț. Hotin, r. Rîșcani	1601/1602 (7110)	Ieremia Movilă- Vodă întărește se- liștea marelui va- tav Romșa	MEF. Vol. I. P. 170, 172
615	Nemicani , sat, r. Hîncești	1623(7131) iulie 19	Ștefan Tomșa-Vo- dă întărește satul lui Cehan vornic de gloată	DIRA. Veac. XVIII. Vol. V. P. 237
616	Nemirovul , sat, ț. Soroca, r. Camenca	1624(7132) martie 24	Radu Mihnea-Vo- dă întărește satul boierului Miron Barnovski	MEF. Vol. II. P. 168—170
*	Nemțeni , vezi: Hlăpești , sat, r. Hîncești			
617	Nemțeni (Nemțani), sat pe Răut, probabil, lângă Gura Căinari, scutăria Zăvedeni, ț. Soroca, r. Florești	1588(7096) august 20	Menționat că a fost risipit de Ale- xandru Lăpușnea- nu-Vodă	DIRA. Veac. XVI. Vol. III. P. 393—394
618	Nesteacăuți , sat pe Ciuhur și Terebne, lângă or. Edineț	1431(6939) iunie 15	Alexandru cel Bun- Vodă întărește sa- tul lui Ion Cupcici vornic	DIRA. Veac. XIV— XV. Vol. I. P. 93 DRHA. Vol. I P. 153
619	Neșcani (Nișcani), sat la Btc, r. Călărași	1545(7053) 1599(7107) iulie 25	Menționat în hotar cu mănăstirea Căp- riana Gheorghe Divicea- nul vinde ocina sa în sat lui Cazac	DIRA. Veac. XVI, Vol. I. P. 606 MEF. Vol. I. P. 162—163
*	Niagăuți , vezi: Neagouți și Horbinești , sat r. Edineț			
620	Nichita (unde este~), sat la Moiatinul de Jos, probabil, lângă Gîrbovăț, r. Călărași	1437(6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ște- fan-Vodă întăresc satul lui Mihail de la Dorohoi	DIRA. Veac. XIV— XV. Vol. I. P. 147; DRHA. Vol. I. P. 247
621	Nicorești , sat pe Cainar, ț. Soroca, r. Drochia	1603(7111) mai 15	Ieremia Movilă- Vodă întărește sa- tul lui Voicul pir- călab	MEF. Vol. III. P. 24—28
*	Nimoreni , vezi: Mimoreni , sat, r. Ialoveni			
622	Nipera , ocină pe Cogîlnic, ț. Orhei, r. Rezina	1470(6978) mai 28	Menționat în ho- tar cu Pecîștul	DIRA. Veac. XIV— XV. Vol. I. P. 424
623	Nisporeni , sat, ț. Iași, r. Nis- poreni	1618(7126) ianuarie 4	Menționat drept baștină a lui Văs- can și a lui Ocinaș	MEF. Vol. III. P. 133—135
*	Nișcani , vezi: Neșcani , sat, r. Călărași			
624	Noguicoi (unde este~), sat, pe Nistru, probabil, lângă Lencăuți, r. Ocnița	1437(6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ște- fan-Vodă întăresc satul lui Mihail de la Dorohoi	DIRA. Veac. XIV— XV. Vol. I. P. 147; DRHA. Vol. I. P. 247
625	Noscova (unde a fost Nos- co), sat pe Nistru, probabil, lângă Jabca, ț. Soroca, r. Ca- menca	1491(6999) februarie 26	Ștefan cel Mare- Vodă întărește sa- tul lui Purece spă- tar	DIRA. Veac. XV. Vol. II, P. 157; DRHA. Vol. III. P. 183—184

1	2	3	4	5
626	Oale , sat pe Botna, probabil, lângă Căușani, r. Căușani	1535 (7043) martie 22	Menționat în hotar cu Chișinăul Mare	DIRA. Veac. XVI. Vol. I. P. 380; MEF. Vol. II. P. 268—270
627	Oană Albul (unde a fost~), sat la Pîrîul Fintînilor, pe Chigheci, lângă Zărnești, r. Cahul	1436 (6944) iunie 13	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Mihail Stîngaciu	DIRA. Veac. XIV—XV. Vol. I. P. 127; DRHA. Vol. I. P. 212
628	Oanca (unde a fost~), sat pe Larga, între Constantinești și Ciobalaccia, r. Cahul	1493 (7001) martie 5	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul Marinei, fiica lui Dragomir Iurban	DRHA. Vol. III. P. 242
629	Oancea Namnotă , sat pe Voinova, lângă Voinova, r. Strășeni	1435 (6943) aprilie 14	Menționat în hotar cu un loc pustiu	DIRA. Veac. XIV—XV. Vol. I. P. 116
630	Oanța (unde este~), pricut, devenit sat, la Prut, în dreptul Podolenilor, lângă Obileni, r. Hîncești	1439 (6940) iulie 2	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă dăruiesc lui Iuga, protopop și fiului său Mihail «cutul în dreptul Podolenilor»	DRHA. Vol. I. P. 196
		1445 (6953) iulie 15	Ștefan-Vodă dăruiește satul lui Oancea logofăt	DRHA. Vol. I. P. 361
631	Obîrșia (Obărsie, sub~), sat la Gura Gîrliei, lângă Prut, r. Nisporeni Vezi: Obîrșia Dragomireștilor	1482 (6990) august 10	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul lui Stan Horjă	DIRA. Veac. XV. Vol. II. P. 37; DRHA. Vol. II. P. 375
632	Obîrșia Dragomireștilor , sat pe Lăpușna, probabil, lângă Iurcenii, ț. Lăpușna, r. Nisporeni Vezi: Obîrșia	1597 (7106) decembrie 22	Ieremia Movilă-Vodă, întărește lui Nicoară uricar parte din sat	DIRA. Veac. XVI. Vol. IV. P. 183
633	Obîrșia Liubevița (ce se cheamă Liubenii), sat, ț. Soroca, r. Soroca	1569 (7077) iulie 28	Bogdan Lăpușneanu-Vodă întărește satul nepoților lui Iuga	DIRA. Veac. XVI. Vol. II. P. 207
634	Obieleni , sat, r. Hîncești	1540 (7048) <martie—mai> 13	Menționat în hotar cu Seliștea lui Gașpar	DIRA. Veac. XVI. Vol. I. P. 394
* Ochintești , vezi: Unchetești , sat, r. Cămenca				
635	Ocna (Ocnița), sat, ț. Orhei, r. Orhei	1559 (7067) iunie 17	Alexandru Lăpușneanu-Vodă dăruiește satul mănăstirii Sf. Sava	DIRA. Veac. XVI. Vol. II. P. 124
636	Ocsentea (Oxintea), sat pe Nistru, la gura Ihorlicului, între Molovata și Domocșia, ț. Orhei, r. Dubăsari	1574 (7082) mai 10	Ioan cel Cumplit-Vodă întărește satul lui Eremia pîrcălab și Ion Golie mare logofăt	DIRA. Veac. XVI. Vol. III. P. 36
637	Odăile , sat pe Răut, ț. Soroca, probabil, r. Sîngerei	1588 (7096) august 20	Menționat în hotar cu Zăvedeni	DIRA. Veac. XVI. Vol. III. P. 393.
638	Oeșani (Oeșani, Oișești), sat pe Rezina, inclus în Cetireni, r. Ungheni	1502 (7010) iunie 10	Ștefan cel Mare-Vodă întărește lui Ion Sulger jumătate din sat	DIRA. Veac. XVI. Vol. I. P. 24; DRHA. Vol. III. P. 500; MEF. Vol. II. P. 212—213

1	2	3	4	5
639	Ogrincea (Ohrincea), sat la gura Ohrincei, confluentă cu Răutul, r. Criuleni	1439 (6947) iulie 2	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Iuga pro-topop	DIRA. Veac. XIV—XV. Vol. I. P. 162; DRHA. Vol. I. P. 277; MEF. Vol. II. P. 85—87
640	Oleșco (satul lui~, Olișcani), sat sub Caragine, r. Șoldănești	1437 (6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Mihail de la Dorohoi	DIRA. Veac. XIV—XV. Vol. I. P. 147; DRHA. Vol. I. P. 247
641	Olovești , sat, ț. Hotin, probabil r. Drochia	1597 (7105) mai 15	Menționat drept baștină a lui Lelea	MEF. Vol. I. P. 155
*	Onchitești, vezi: Unchetești , sat, r. Camenca			
642	Oncioae (unde se cheamă la~, satul de la~), sat pe Sărata, probabil, lângă Horjești, r. Hincești	1598 (7106) aprilie 10	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Cehan vâ-tav ș. a.	DIRA. Veac. XVI. Vol. IV. P. 206
643	Onești , sat pe Ciuhur și Trebniș, ț. Hotin, r. Edineț	1513 (7021) septembrie 20	Bogdan-Vodă întărește satul lui Boldul ș. a.	DIRA. Veac. XVI. Vol. I. P. 88
644	Onești , sat pe Sărata, lângă Berești, r. Ungheni	1607 (7115) mai 26	Simion Movilă-Vodă întărește lui Toader Dragotă un iaz lângă sat	DIRA. Veac. XVII. Vol. II. P. 107
645	Onică (unde este cneaz~; azi Nișcani), sat între Bîc și Ichel, r. Călărași	1432 ianuarie — 1433 februarie 4	Ilie-Vodă dăruiește satul lui Staia	DRHA. Vol. I. P. 159
646	Onțești (Onțeni), sat la Prut, ț. Iași, lângă Ungheni	1602 (7110) aprilie 23	Ieremia Movilă-Vodă întărește lui Golia parte din sat	MEF. Vol. I. P. 175—176
*	Oprea, vezi: La Oprea , sat, r. Florești			
647	Orbușcani , sat, probabil, lângă Jora, ț. Orhei, r. Orhei	1609 (7117) mai 26	Constantin Movilă-Vodă întărește satul lui Ionașco Jora paharnic	DIRA. Veac. XVII. Vol. II. P. 219
*	Orcidar, vezi: Alcedar , sat, r. Șoldănești			
648	Orhei , cetate și târg pe Răut, azi or. Orhei	1470 (6978) aprilie 1	Menționat panul Gangur, pircălab de Orhei	DICA. Veac. XIV—XV. Vol. I. P. 371; DRHA. Vol. II. P. 243
649	Orheiul Vechiu , cetate, lângă or. Orhei	1574 (7082) mai 10	Menționat un loc pustiu și vad de moară lângă cetate	DIRA. Veac. XVI. Vol. III, P. 36
*	Ostia, vezi: Ustia , sat, r. Dubăsari			
*	Otaci, vezi: Ataci , r. Ocnița			
650	Otrița , sat pe Sohoveț, lângă Limbenii Vechi, r. Glodeni	1598 (7106) iunie 4	Ieremia Movilă-Vodă întărește lui Gricea vâtav parte din sat	DIRA. Veac. XVI. Vol. IV. P. 226
651	Oțel , (locul lui~, Pocșești), sat la Ichil, între Grotolci, ț. Orhei, r. Orhei Vezi: Pocșești	1436 (6994) iulie 17	Menționat în hotar cu un sat la Ichil	DRHA. Vol. I. P. 219

1	2	3	4	5
652	Overouți , sat lângă Grușova, r. Criuleni	1559 (7067) aprilie 3	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește satul lui Moghilă logofăt	MEF, Vol. II. P. 297—300.
653	Pacicianii (Păcicenii, probabil Pașcani), seliște pe Ialpuh, la Tăul Albului, ț. Chigheci, r. Cimișlia.	1605 (7113) aprilie 12	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Nistor Ureche mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. I. P. 229—230.
654	Panici (Pănicești, Pîncești, unde este Mihul și ~), sat, r. Strășeni. Vezi și: Pănăsești .	(1425—1426) decembrie 28	Alexandru cel Bun Vodă dăruiește satul fiilor lui Ștefan Stravici.	DRHA, vol. I, P. 90.
655	Parcova , sat pe Ciuhur, ț. Iași, r. Edineț.	1614 (7122) iulie 15	Ștefan Tomșa-Vodă întărește satul lui Ionașco, Gheanghea.	DIRA, veac. XVII, vol. III. P. 172.
* Pașcani, vezi: Paciciani , sat, r. Cimișlia.				
656	Pașcani (Pășcani), sat pe Ichel, ț. Orhei, r. Criuleni.	1495 (7003) martie 13	Ștefan cel Mare Vodă întărește fiilor lui Hodco Pășco parte din sat.	DIRA, veac. XV. Vol. II. p. 240 și DRHA, vol. III. P. 328.
657	Pașcani (Pășcani), seliște pe Ciuluc, ț. Iași, r. Singerei sau Telenești.	1599 (7108) noiembrie 20	Ieremia Movilă-Vodă întărește seliștea lui Voico pîrcălab de Soroca	DIRA, veac. XVI, vol. IV. P. 273.
658	Pașcani , sat pe Lăpușna, ț. Lăpușna, r. Hîncești.	1554 (7062) aprilie 4	Alexandru Lăpușneanu Vodă întărește lui Pantea jumătate din sat.	MEF, vol. I, P. 67—69.
659	Pașco (Pașcu, unde este taman ~, locul lui Oancea, Voinova), sat pe Voinova, r. Strășeni. Vezi și: Voinăuți .	1435 (6943) aprilie 14	Menționat în hotar cu un loc din pustiu pe Voinăuți.	DRHA, vol. I, P. 194.
		1445 (6953) iulie 15	Ștefan-Vodă dăruiește satul lui Oancea logofăt.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, P. 209.
660	Pașcouți . (Pașcăuți, numit și Izvoare), sat pe Prut, lângă Costești, r. Rîșacni.	1603 (7111) aprilie 22	Menționat în hotar cu Costești.	DIRA, veac. XVII, vol. I, P. 95.
661	Pavustinea (Pavust, Paustova), sat lângă Lipnic, r. Ocnița.	1437 (6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întărește satul lui Mihail de la Dorohoi.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, P. 147 și DRHA, vol. I, P. 247.
* Păcicenii, vezi: Pacicianii , seliște, r. Cimișlia.				
662	Păcurărești , sat pe Prut, la gura Largăi, ț. Chigheci, r. Cahul.	1604 (7112) mai 16	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Nistor Ureche mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. I, P. 148.
663	Pănăsești , sat lângă Ciuculeni, ț. Lăpușna, r. Strășeni. Vezi și: Panici .	1616 (7125) septembrie 16	Menționat drept baștină a lui Vasile Panoș bătrîn.	DIRA, veacul XVII, vol. IV. P. 519.
664	Păpăuți , sat, r. Rezina	1560 (7068) aprilie 11	Alexandru Lăpușneanu-Vodă dăruiește satul m-rii Căpriana.	MEF, vol. I. P. 74—76.
665	Părlitiei Moghii , sat, r. Ungheeni.	<1568—1572>	Bogdan Lăpușneanu-Vodă întărește satul lui Orzea Otavă.	DIRA, veac. XVI, vol. II, P. 240.

1	2	3	4	5
666	Păruceni (Păruceani, apoi numit Brănișteni), sat pe Nirnova, lângă Boldurești, r. Nisporeni	1522(7030) iulie 12	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește satul lui Andrușco Boldur.	DIRA, veac. XVI, vol. I. P. 211—212.
*	Pășcani, vezi: Pașcani , r. Criuleni.			
*	Pășcăuți, vezi: Pașcăuți , sat, r. Rîșcani.			
667	Pătrășcani , sat pe Căinari, sub Movila lui Dichieciu, ț. Soroca, r. Drochia.	1600(7108) martie 25	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Gheorghe Albota pîrcălab.	DIRA, veac. XVI, vol. IV. P. 282.
*	Pătru Pârtea (unde este), vezi Pârtește , sat, r. Leova.			
668	Păulești , sat pe Itchil, ț. Orhei, r. Călărași.	<1550> aprilie 3	Iliș Rareș-Vodă întărește satul Ta-tanei.	DIRA, veac. XVI, vol. I. P. 593.
669	Pârjolta (Pârjolteni care s-a numit Horodiște, Pîrjota), se liște, ț. Iași, r. Rîșcani.	1605(7114) septembrie 4	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Stroici logofăt.	DIRA, veac. XVII, vol. I, P. 258.
670	Pârtești (unde este Pătru Pârtea), sat la gura Sărătei, ț. Chigheci, r. Leova.	1528(7030) martie 15	Petru Rareș-Vodă întărește satul lui Oniul ș. a.	DIRA, veac. XVI, vol. I. P. 266.
671	Peatră (unde stă~, probabil Chetrosu inclus în Ciopleni) sat între Gotolci pe Itchil, r. Criuleni.	1436(6944) iulie 17	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întărește satul lui Vancea logofăt.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I. P. 131.
672	Pecic , sat pe Prut, ț. Hotin probabil r. Briceni.	1620(7128) mai 2	Anastase mitropolitul Sucevei cu cei 3 episcopi mărturisesc că satul trece Irinei.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, P. 469.
673	Peciștul , sat la obîrșia Co-gîlnicului, ț. Orhei, r. Rezina.	1470(6978) mai 28	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul lui Ganea căpitan.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I. P. 423—424, DRHA, vol. II, P. 430.
*	Peperigi, vezi: Pipirigi , sat, r. Singerei ori r. Florești.			
674	Pereni (Perienei, Pireni), sat pe Lăpușna, r. Hîncești.	1521(7029) iunie 24	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește satul lui Bratul ș. a.	DIRA, veac. XVI, vol. I, P. 186.
675	Pereni , sat pe Cogîlnic ț. Orhei, r. Rezina.	1470(6978) mai 28	Menționat în hotărârea cu Peciștul.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, P. 424 și DRHA, vol. II, P. 430.
676	Peresecina (Proroseci), sat, r. Orhei.	1436(6944) mai 4	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă dăruiesc satul lui Duma Uranie.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, P. 124.
		1495(7003) martie 13	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul fiilor lui Hodo Pașcan.	DRHA III. P. 328.
*	Perienei, vezi: Pereni , sat, r. Hîncești.			
677	Peșteanul Vechi (care acum se numește Gurguiati) sat, ț. Chigheci, r. Cahul	1622(7130) aprilie 4	Ștefan Tomșa-Vodă întărește satul lui Miron Barnovschi pîrcălab de Succava.	DIRA, veac. XVII, vol. V. P. 117.

1	2	3	4	5
678	Peștere , cetate pe Răut, ț. Orhei, r. Orhei.	<1617— 1618 iulie 20	Menționat Dragul, DIRA, veac. XVII pîcălab de cetate vol. IV, P. 196.	
679	Peștere (Peșteri), sat pe Răut, mai sus de Orheiul Vechi, ț. Orhei, r. Orhei.	1574(7082) mai 10	Menționat în hotar DIRA, veac. XVI, cu un loc pustiu. vol. III. P. 36.	
680	Peticeni , sat pe Răut, r. Că-lărași.	1494(7002) martie 18	Menționat Sema DRHA, vol. III, Gureș, Necora P. 536. ș. a. ca avînd pri- vilegii asupra sa- tului.	
681	Petrea Bumbotă (unde este~) cut al satului Răpîceni pe Telița, r. Anenii Noi Vezi și: Bobotești .	1437(6945) octombrie 5	Ilie-Vodă și Ște- fan-Vodă întăresc satul m-rii Po- brata. DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, P. 146.	
682	Petra Cruce , sat pe Lăpușna lîngă Iurcenii, r. Nisporeni	<1429— 1432 aprilie 10	Alexandru cel Bun-DIRA, veac. XIV— Vodă întărește sa- tul lui Vlad Adis. vol. I. P. 79.	
683	Petreștii , sat pe Bîc, proba- bil, r. Anenii Noi.	1521/1522 (7030) 3	Ștefan cel Tânăr întărește satul nepoților Șoima- rului ș. a. MEF, vol. I. P. 26—28.	
684	Petricani , sat lîngă Bujor, ț. Lăpușna, lîngă or. Chișinău.	1489(6997) ianuarie 9	Ștefan cel Mare- Vodă întărește ho- tarul satului. DIRA, veac. XV, vol. II. P. 103 și DRHA, vol. III, P. 83—84.	
685	Petrișcani , sat pe Căinari, ț. Soroca, r. Drochia	1597(7105) februarie 18	Ieremia Movilă- Vodă întărește sa- tul Soironiei. DIRA, veac. XVI, vol. IV, P. 156— 157.	
* Petrosu, vezi: Pietroasa , sat, r. Fălești.				
686	Petroasa , sat pe Sîgala, lîngă Ignăței ț. Orhei, r. Rezina.	1507(7015) februarie 28	Bogdan-Vodă, în- tărește lui Ivan ș. a. jumătate din sat. DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 55.	
* Petru Pîrțea, vezi: Pârtești , sat, r. Leova.				
687	Piatra Roșie , sat peste Nis- tru, lîngă Beloci, r. Rîbnița.	1471(6979) iulie 7	Menționat în ho- tar cu moșia Poia- na. DRHA, vol. II, P. 448.	
688	Pieleș (Pieleșul) sat pe Prut, lîngă Iezerul Roșu, ț. Chi- ghici, r. Cahul.	1502(7010) iulie 2	Menționat în hotar DIRA, veac. XVI, cu Plopul. vol. I, p. 26 și DRHA, vol. III, p. 502.	
689	Pietroasa (Petrosu), sat sub Măgura, ț. Iași, r. Fălești.	<1620 sep- tembrie 1— 1621 august 31> (7129)	Alexandru Ilieș- Vodă întărește sa- tul lui Ionașco Gheorghe logofăt DIRA, veac. XVII, vol. IV, P. 497	
690	Pietroasa (unde a fost casa lui Manole ușeriu; ce se numește Șîșcani, Chetrosu), sat pe Valea Budăului, r. Anenii Noi.	1569(7077) martie 15	Bogdan Lăpușnea-DIRA, veac. XVI, nu-Vodă întărește satul lui Stoica ș. a. vol. II, P. 187— 188.	
691	Pilișăoani , sat, probabil, lîngă Tîrzeni, ț. Orhei, r. Orhei.	14<8>1 (69<8>9) aprilie 19	Ștefan cel Mare- Vodă întărește lui Ivașcu Andronic un loc de țarină lîngă sat. DRHA, vol. II, p. 360.	
692	Piperceni (Chiperceni), sat pe Lucăceanca, ț. Orhei, r. Orhei.	1609(7117) aprilie 8	Constantin Movilă-DIRA, veac. XVII, Vodă întărește sa- tul lui Simion spătar și Vasile Lozovschi stolnic. vol. II. p. 202.	

1	2	3	4	5
693	Pipirigi (Peperigi), sat pe 1599(7107) Cobolța, ț. Soroca probabil martie 25 r. Singerei sau Florești.		Jeremia Movilă- DIRA, veac. XVI, Vodă întărește sa- vol. IV. P. 251. tul lui Nistor Ure- che mare vornic.	
*	Pireni, vezi: Pereni , sat, r. Hîncești.			
694	Pistrueni , sat pe Răut la <1606> Vadul de Piatră, r. Telenești. martie 26		Menționat în ho- DIRA, veac. XVII, tar cu Brînzanii. vol. II, p. 17.	
695	Pișcău , sat pe Ichel, r. Criu- 1527(7035) leni. martie		Menționat în hotar DIRA, veac. XVI, cu Bezinul. vol. I, P. 228.	
696	Pitușca (Chitușca), sat, 1545(7053) r. Călărași.		Menționat în ho- DIRA, veac. XVI, tar cu m-reă Că- vol. I, P. 606. priana.	
697	Pitușca Seacă , sat, inclus în 1533(7041) Vărzărești, r. Nisporeni. martie 28		Petru Rareș-Vodă DIRA, veac. XVI, întărește lui Ga- vol. I. P. 363. vril ș. a. jumătate din sat.	
698	Pîrjolteni , sat, ț. Orhei r. Că- 1560(7068) lărași. aprilie 11		Alexandru Lăpuș MEF, vol. I, neanu-Vodă dăru- P. 74—76. iește satul m-rii Căpriana.	
699	Plușcauți (Pleșcăuți), sat, 1588(7097) probabil lângă Druța, r. Edi- septembrie 2 neț.		Druțea nemiș din DIRA, veac. XVI, Șendreni vinde po-vol. III. P. 398. pii Ramșa din flo- tin parte din sat.	
700	Plopi (mai jos de~), loc 144<0>— de sat pe Gotovțea lângă 141<1> Peticești (?) r. Dondușeni. (694..) iulie 20		Ilie-Vodă și Ște- DRHA, vol. I, fan-Vodă dăruiesc P. 289 locul lui Nicoară de la Tuzara.	
701	Plopul , sat, lângă Roșu 1502(7010) ț. Chigheci, r. Cantemir, sau iulie 2 Cahul.		Menționat în ho- DIRA, veac. XVI, tar cu Iezerul Cer- vol. I. P. 26 și lenul. DRHA, vol. III. P. 502.	
702	Ploșcăreni (Ploschireni, 1603(7111) Proscureni), sat pe Prut, aprilie 22 mai jos de gura Ciuhurului, ț. Iași, r. Rîșcani.		Jeremia Movilă- DIRA, veac. XVII, Vodă întărește sa- vol. I. P. 95. tul lui Costea Bu- cioc mare vornic.	
703	Pocrișani (Pocriseni, Poh- <1607— rișeni), sat pe Răut, proba- 1609> bil lângă Mașcăuți, ț. Orhei, noiembrie 23 r. Criuleni.		Menționat drept DIRA, veac. XVII, baștină a lui Ga- vol. II. P. 132. vril Tulnic.	
		1616(7125) octombrie 3	Radu Mihnea-Vodă MEF, vol. I. întărește satul P. 298, 300. strănepoșilor lui Nicolai Golie.	
704	Pocșești (Popșești, Poșiști, 1500(7008) Boxești, ce se numește Măg- ...20 decești), sat la Ichel, lângă Bezinul și Lopatna de Jos, r. Orhei. Vezi și Oțel.		Ștefan cel Mare- DIRA, veac. XV, Vodă întărește sa- vol. II. P. 305. tul lui Duma Poc- șăscul și lui Ma- nea.	
		1529(7037) martie 9	Petru Rareș-Vodă DIRA, veac. XVI, întărește satul lui vol. I. P. 300— Petru Magdici 301.	
705	Pogor (Pohorna), sat pe Ră- 1527(7035) ut, ț. Soroca, r. Șoldănești. aprilie 16		Petru Rareș-Vodă DIRA, veac. XVI, dăruiește m-rii Po- vol. I. P. 244. brata mori lângă sat.	

IN AJUTOR PROFESORILOR DE ISTORIE

NICOLAE MOVILEANU

DIN ISTORIA TRANSNISTRIEI (1924—1940) (II)

2. POLITICA STALINISTĂ ÎN DOMENIUL CULTURII ȘI REPRESALIILE DIN ANII 1937—1938

La sfârșitul articolului nostru precedent*, ce constata că frământările, discuțiile aprinse referitor la limba națională s-au conturat în trei curente: a) românofil, b) românofob și c) autohton.

Curentul românofil încadra moldovenii cu vederi sănătoase, progresiste, buni cunoscători ai istoriei naționale, care optau pentru limba română literară ca limbă oficială. Reprezentanți ai acestui curent erau: I. A. Malai, G. I. Buciușcanu, S. D. Dumitrașcu, I. I. Irimița, P. I. Chior, A. G. Ignatovici ș. a.

Curentul advers, românofob era mai puternic, și era reprezentat, după N. Smochină, de către personalități politice, aproape toți nemoldoveni, care s-au retras din Basarabia (mulți din ei la Moscova). Unii nutreau gândul vechii Rusii țariste, alții celei comuniste. Unirea Basarabiei cu România i-a apropiat însă și pe unii și pe alții, deoarece prin introducerea limbii literare române le alunecă terenul de sub picioare¹. Trebuie evidențiat un lucru esențial — baza pe care se fonda curentul românofob era că moldovenii și românii sînt două popoare cu totul deosebite.

Pe pămînturile moldovenești la est de Nistru ca și în multe republici ale Uniunii Sovietice prinde rădăcini și așa-numitul curent autohton. Exponentul acestui curent era basarabeanul L. A. Madan, care fiind student la Institutul Învățămîntului Public din Kiev începe munca de pregătire a gramaticii limbii moldovenești. La sfârșitul anului 1925 trece cu lucru în R.A.S.S.M., unde continuă lucrul început în anii de studenție în cadrul comisiei filologice de pe lângă Comisariatul norodnic al învățămîntului al republicii. Comisia devine nucleul, în baza căruia, la 30 decembrie 1926, este creat primul centru științific din R.A.S.S.M. — Comitetul Științific Moldovenesc (C.Ș.M.). C.Ș.M. avea misiunea dezvoltării culturii moldovenești socialiste — a limbii, istoriei, literaturii, etnografiei, artei. Pornind de la linia promovată de către partid, că limba moldovenească este limbă de sine stătătoare, L. Madan considera că baza de formare a limbii literare moldovenești «graiul cea, în cari în vremea di-amu grăiești mulțimea moldovenilor din R.A.S.S.M. și Basarabia. Ca așa grai haracternic și socoati graiu moldovenilor din nijlocul Basarabii². Om de o extremă încăpăținare și de o voință de invidiat, el depune eforturi susținute întru realizarea teoriei sale. În consecință el pregătește și obține ca să fie întărite de către Comisariatul norodnic al învățămîntului «Schimbările în gramatica moldovenească».

Situația politică din țară, cît și din R.A.S.S.M., intimidarea intelectualității îi face pe mulți oameni de cultură din republică să susțină teoriile puerile ale lui Madan. De remarcat că la discuția și aprobarea «Schimbărilor în gramatica moldovenească» au participat E. Z. Arbore, G. I. Buciușcanu, S. D. Dumitrașcu, A. P. Dîmbul, I. I. Irimița, P. I. Chior, D. P. Milev. Cu consimțămîntul lor, cît și al altor cărturari cu autoritate, gramatica lui Madan își croiește drum spre lumina tiparului. Astfel, Plenara a II-a lărgită a C.Ș.M. din 4—7 mai 1929 în baza recenziilor prezentate de G. I. Buciușcanu, S. D. Dumitrașcu, I. I. Irimița, I. A. Malai, M. V. Serghieviski, discuției manuscrisului «operei» în cauză cu participarea lui G. C. Gordin-ski, I. F. Goian, A. G. Ignatovici, P. I. Chior, D. P. Milev ș. a. a recomandat «Gramatica» lui Madan pentru publicare. Ea vede lumina tiparului în anul 1930 la Tiraspol³. Acest opus constituia un adevărat monument de erezie științifică, în care L. Madan încerca să nască o limbă artificială pentru moldovenii de la est de Nistru în favoarea unui grai teritorial cu un lexic rudimentar.

L. Madan își asumă onoarea de a fi autorul primei gramatici și nu ezită să afirme că «întîia gramatică moldovenească... este documentul cel mai temeinic, cari hotărît adivirești, că limba moldovenească este limbă singuristatornică, diosăghit di limba românească»⁴.

Pornind de la acest argument «științific», el merge tot mai departe pe o cale greșită și încearcă să înlăture din limbă orice cuvinte comune poporului de pe ambele maluri ale Prutului, «și cuvintele învechite moldovenești, cari ușor pot și șii-nlocuiti cu cuvinti nouă mai bunis»⁵. Astfel, în loc de *sufagerie* el scrie *mincătorie*, pe motiv că acolo se mîncă, în loc de *cravată*, scrie *gitlegău*, în loc de *trîndăvie*, spune *nicăfacere* etc. Alte cuvinte le calchiază din rusește, așa i se par a fi mai proprii

înțelesului. Bunăoară, *oxigenul* îl numește *acronăscător* (de la rusescul кислород); *hidrogenul* — *aponăscător* (de la водород); *avionul* capătă numele de *singurozburător* (de la самолет), în loc de *samovar* — *singurofierbător*. Madan «îmbogățește» limba și cu alte cuvinte: *călduro-măsurător* (termometrul); *aero-măsurător* (barometrul); *hoabă* (veac); *logituri* — (accent); *lăbuți* (gilimele), *arătărniță* (expoziție) etc. Limba «nouă» literară moldovenească, bazată pe graiul țaranului transnistrian, al intelectualității «revoluționare», își croiește treptat drum. «Gramatica» lui Madan continuă să rămână singura gramatică oficială pentru învățământul de toate gradele.

Inceputul anilor 30 constituie o epocă de reorientare spre limba română literară și veșmintul ei firesc — grafia latină. Reorientarea era dictată în mare măsură de următoarele împrejurări: la sfârșitul anilor 20 — începutul anilor 30 un șir de popoare din U.R.S.S. trec la grafia latină, reieșind din teza că după biruința revoluției socialiste în plan mondial caracterele latine vor deveni baza scrisului tuturor popoarelor. Pe de altă parte, forurile superioare ale conducerii de la Moscova, Kiev, cât și de la Tiraspol, au înțeles destul de bine că promovarea limbii artificiale moldovenești a lui Madan duce la înstrăinarea moldovenilor de pe ambele maluri ale Nistrului și nu favorizează influența procesului de revoluționarizare a R.A.S.S.M. asupra fraților săi din Basarabia. În anul 1929 a fost creat Comitetul Central pentru moldovenizare și latinizare de pe lângă C.E.C. al R.A.S.S.M. în frunte cu E. P. Voronovici, președintele C.E.C. al Republicii Moldovenești (moldovean, născut în satul Molochișul Mare, raionul Rîbnița). «La finele anului 1931, constata mai târziu Ion V. Ocinschi, pe atunci președinte al Comitetului Științific Moldovenesc și redactor responsabil al revistei «Octombrie», secretarul regionalei moldovenești Placinda a anunțat membrii biroului regional că «biroul politic al C.C. al P.C.(b) din Ucraina a recomandat ca scrisul moldovenesc să fie trecut la grafia latină»⁶. În conformitate cu recomandarea în cauză, la 2 februarie 1932, biroul comitetului regional de partid a adoptat o rezoluție care prevedea: «1. A considera întru totul oportună și rațională trecerea R.A.S.S.M. la alfabetul latin. 2. În activitatea ulterioară de construcție națională și culturală a porni de la necesitatea îmbogățirii limbii moldovenești cu cuvinte uzuale în mediul moldovenilor din Vechea Moldovă și din Basarabia. 3. Trecerea la alfabetul latin să se efectueze treptat, în cursul anului 1932...». «Mie, ca președinte al Comitetului Științific Moldovenesc, mărturisesc profesorul Ion Ocinschi în august 1956, mi s-a propus să realizez acea hotărâre, adică să elaborez morfologia alfabetului latinizat. Eu personal, precum și Andriescu Mihail, Spesov Petru și alții (unele nume de familie nu le mai țin minte), fiind membri ai Comitetului Științific Moldovenesc, n-am fost de acord cu trecerea scrisului moldovenesc la grafia latină. Nu eram de acord, deoarece pentru latinizarea alfabetului optaseră pe vremuri și activiști reacționari din «Sfatul Țării»: Inuleț, Erhan și alții, precum și moșierii români: Stroescu, Herța și alții, pe care i-am cunoscut în anii treizeci. Noi eram ferm convinși că Moldova Sovietică nu poate merge pe același drum cu România boierească și deci nu doream latinizarea pentru care optau ei...»⁷ Din aceste considerente, cât și din alte motive (edițiile tipărite cu caractere chirilice erau înțelese în satele moldovenești, iar cele cu caractere latine nu erau acceptate) I. Ocinschi, M. Andriescu și P. Spesov s-au adresat către A. Kosior, prim-secretar al C.C. al P.C.(b) din Ucraina cu o scrisoare în care rugau să li se explice, dacă a fost în realitate hotărârea biroului politic despre trecerea scrisului moldovenesc la alfabetul latin. Problema în cauză ia proporții și în curînd I. Ocinschi este invitat la Kiev, la Kosior de unde împreună au plecat la Kremlin, pentru audiență la I. V. Stalin, care «...ne-a întrebat, de ce pînă acum n-am trecut încă la alfabetul latin și ne-a vorbit despre faptul că noi nu înțelegem importanța acestor acțiuni.

Stalin ne-a explicat că latinizarea scrisului moldovenesc poate fi una din formele de apropiere între poporul moldovenesc și cel românesc și a influenței reciproce. El a menționat că din cauza deosebirii sistemelor statale în Moldova și România, între moldoveni și români lipsesc relațiile culturale și latinizarea scrisului este una din formele care ar înlesni întărirea acestor relații. Totodată, el considera că limba moldovenească nu este o limbă ca atare, ci doar unul din dialectele moldo-române. ... El accentua că cultura moldovenească și cea română trebuie să se apropie una de alta și nicidecum să se separe. În încheiere, Stalin menționa, ca printre altele, că timpul lucrează pentru noi și nu e exclusă posibilitatea ca Moldova și România să devină cîndva un stat sovietic unic, iar întărirea relațiilor culturale vor putea apropia acele timpuri. El vedea în latinizarea scrisului moldovenesc una din formele consolidării acestei legături. În încheierea discuției el ne-a propus să trecem imediat la realizarea în fapt a hotărîrii biroului politic al C.C. al P.C.(b) din Ucraina»⁸.

Reîntors la Tiraspol, I. Ocinschi a publicat cîteva articole, a luat cuvîntul la radio, a pregătit un referat la Plenara regională de partid despre necesitatea trecerii limbii naționale la grafia latină. C.Ș.M. a început munca de pregătire a morfologiei și ortografiei scrisului moldovenesc cu caractere latine. În sprijinul trecerii la grafia latină se pronunță la începutul anului 1933 și E. Arbore. În articolul «Știința în serviciul cincinalului (Despre sarcinile și planul de reorganizare a Comitetului Științific Moldovenesc în cincinalul al doilea)», publicat în revista «Красная Бессарабия», ea menționa: «Reforma limbii moldovenești, latinizarea ei, constituie un pas hotărîtor înaintea dezvoltării culturii moldovenești și creează premise favorabile pentru realizarea planului de investigații științifice ale C.Ș.M. Dar, toată munca C.Ș.M. trebuie să se desfășoare sub conducerea și în strînsă legătură cu instituțiile științifice marxist-

leniniste ale Uniunii, numai cu ajutorul și sub conducerea lor este posibilă crearea unui centru cultural moldovenesc, adevărat socialist»⁹.

În munca de introducere a alfabetului latin s-au încadrat activ organele de partid și cele sovietice, presa. Trecerea scrisului moldovenesc de la alfabetul chirilic la cel latin contribuia evident la dezvoltarea limbii naționale, fapt confirmat de documentele timpului.

În condițiile întăririi sistemului administrativ de comandă în țară, la insistența lui Stalin, se intensifică și lupta cu «contrarevoluța națională», «devierile naționaliste». Una din primele victime ale campaniilor politice de «luptă împotriva naționalismului» a fost N. A. Scripnic, titular al Comisariatului Poporului pentru învățământ al R.S.S.U. în anii 1927—1933, iar din februarie 1933 — adjunct al președintelui Sovietului Comisarilor Norodnici al Ucrainei și președinte al Comitetului de Stat pentru Planificare al R.S.S.U., unul din oponenții principali ai lui Stalin în problema națională. Insinuările, învinuirile neîntemeiate de naționalism îl fac în cele din urmă pe N. Scripnic ca la 7 iulie 1933 să-și pună capăt zilelor. După sinuciderea lui Scripnic a urmat o campanie de persecuții ale «elementelor naționaliste dușmănoase» din rîndurile intelectualității ucrainene.

Lupta împotriva «devierilor naționaliste» cuprinde în curînd și R.A.S.S.M. Motiv a servit faptul că în vara anului 1932 N. A. Scripnic a vizitat un șir de raioane ale republicii, iar la sfîrșitul aflării sale la Tiraspol a prezentat un referat la plenaryna Comitetului Științific Moldovenesc. C.S.M. este declarat «cuib de naționaliști contrarevoluționari» de proveniență din mediul elementelor sociale străine (mai ales al preoților) în care s-au «oploșit»: Ignatovici — fiu de preot, Danilov — fost preot, Irimița — fiu de popă basarabean, fost director al gimnaziului din Varșovia, Gordinschi — fost ofițer albgardist, Rapcea — fost preot, Moșanu — fiu de diacon, Efodiev — fecior de preot, Nenev — ofițer albgardist și polițist, Goian — fiu de preot¹⁰.

La sfîrșitul lui august 1933 I. Ocinschi, președintele C.S.M. este exclus din partid, timp de 21 de zile ținut sub arest la G.P.U., unde era interogată în privința participărilor lui în activitatea unei «organizații contrarevoluționare».

Lupta împotriva așa-numitului naționalism burghez capătă noi proporții. La 30 octombrie 1933 ziarul «Kommunist», organ al C.C. al P.C.(b) din Ucraina publică articolul «Despre naționalismul burghez moldovenesc și apărătorii lui». În articol era supus unei critici aspre Comitetul Științific, se pomenea despre aflarea în anul 1932 a lui N. A. Scripnic în Moldova și se constată întărirea relațiilor dintre naționalității burheze moldoveni și ucraineni. În el se enumerau numele de familie ale unui șir de colaboratori științifici ai comitetului și scriitorii: Goian, G. Buciușcanu, Caftanachi, L. Madan, Dumitrașcu, Dîmbul ș. a. Unii din ei erau învinuiți în încercarea de a desprinde Moldova de la U.R.S.S., alții — în absolutizarea culturii naționale, în promovarea separatismului¹¹. Cît nu e paradoxal, L. Madan este declarat ca unul din cei mai de seamă ideologi ai «elementelor contrarevoluționare burhezo-naționaliste», învinuit chiar de susținătorii de odinioară «că insistent sabota necesitatea îmbogățirii limbii moldovenești cu cuvinte internaționale. Astfel el contribuia la crearea unei bariere artificiale între oamenii muncii din Moldova Sovietică și truditorii care se află sub jugul boierilor români. În schimb «autohtonii»-madaniști intensificau munca diversionistă născocind cuvinte artificiale»¹².

Din cele expuse mai sus, rezultă neîndoiește că după o muncă zadarnică, lipsită de orice argumentare științifică de a crea și a introduce o limbă «nouă» pentru moldovenii de peste Nistru, aventura, care a costat atîtea vieți de intelectuali, s-a terminat cu un eșec total. O dată cu trecerea la grafia latină se fixează limba română literară. Sub lozincă de «latinizare, constată pe bună dreptate N. Smochină, se introduce alfabetul românesc, se introduce limba română literară»¹³.

N. I. Golub, secretar al Comitetului regional de partid constată la Congresul al VI-lea al Sovietelor din R.A.S.S.M. (ianuarie 1935) următoarele: «Trebuie să spun că dacă veți lua acum gazeta, cartea noastră, apoi veți vedea că am căpătat succese mari. Într-o vreme se vorbea că această limbă ar fi nepricepută, că noi nu putem lucra în limba aceasta, că nu vom fi înțeleși. Aceste vorbe nu sînt ale noastre, ci ale dușmanului». Și mai departe: «Limba noastră se dezvoltă acum pe cale dreaptă. Eu nu spun că ea nu trebuie desăvîrșită, îmbogățită. Noi trebuie să chibzuim bolșevicește lucrurile, noi nu putem vorbi în limba care vorbea moș Gheorghe acum sute de ani în urmă. Noi trebuie să vorbim în limba, cerută de clădirea noastră socialistă»¹⁴.

Dar în condițiile cînd în republică predominau pseudointelectualii, care nu știau nici o limbă, cînd majoritatea lucrătorilor din aparatul de stat și partid erau nemoldoveni, care nu cunoșteau limba română, e firesc că au apărut și mulți adversari ai grafiei latine, care protestau atît verbal, cît și prin publicații. Ulterior, în perioada apogeei represaliilor staliniste, ținta principală au devenit oamenii de cultură, știință, literatură și artă, din sistemul învățămîntului public, inclusiv acei cărturari, care au introdus alfabetul latin. Astfel, la 27 februarie 1938 Biroul Comitetului regional de partid din Moldova al P.C.(b) din Ucraina a examinat chestiunea «Cu privire la trecerea scrisului moldovenesc de la grafia latină la cea rusă». În hotărîrea adoptată se prevedea: «În legătură cu faptul că grafia latină nu este înțeleasă de majoritatea populației moldovenești și că elementele burhezo-naționaliste, care la timpul lor s-au camuflat la Comisariatul poporului pentru învățămîntul public, la Editura de Stat și în alte instituții sub stîndardul latinizării grafiei promovau, în esență, români- zarea limbii moldovenești... A considera necesar de a trece scrisul moldovenesc la

alfabetul rus. A ruga C.C. al P.C.(b) din Ucraina și C.C. al P.C.(b) din toată Uniunea să confirme această hotărâre¹⁵. Hotărârea în cauză a devenit obiect de discuție și la Conferința a XI-a regională de partid din Moldova, care și-a ținut lucrările în mai 1938. «Sub pretextul latinizării scrisului moldovenesc, se sublinia în rezoluția adoptată la conferință, dușmanii poporului au promovat o politică burghezo-naționalistă în domeniul dezvoltării culturii, limbii și literaturii moldovenești, înlocuiau limba moldovenească cu cea română, pe care populația moldovenească nu o cunoștea, ignorau și împiedicau studierea limbii ruse, încercând, astfel, să slăbească influența partidului nostru asupra maselor de oameni ai muncii din Moldova, pentru a despărți Moldova Sovietică de U.R.S.S. ...»¹⁶.

O dată cu «arestarea» alfabetului latin victime ale represaliilor staliniste au devenit și toți acei care și-au adus aportul la introducerea grafiei latine: G. I. Starii, președintele S.C.N. al R.A.S.S.M., E. P. Voronovici, președintele C.E.C. al R.A.S.S.M., N. I. Golub, secretar al Comitetului regional din Moldova al P.C.(b) din Ucraina, M. G. Gruman, redactorul ziarului «Moldova Socialistă», M. A. Baluh, directorul Editurii de Stat din Moldova, majoritatea scriitorilor, mulți lucrători ai organelor învățământului public, ai mijloacelor de informare în masă, intelectualitatea de creație ș. a.

Astfel, în anul 1938 alfabetul latin, declarat «dușman al poporului» și «mărul discordiei», «periculos» pentru prietenia popoarelor sovietice este interzis și ignorat. La 2 martie 1939 S.C.N. al R.A.S.S.M. a aprobat proiectul «Despre ortografia scrierii moldovenești», propus de Comisariatul poporului pentru învățământul public, hotărâre care, în principiu, înseamnă revenirea la limba inventată de L. Madan. Aceeași soartă a avut-o grafia latină și în Basarabia¹⁷.

Pe fundalul mișcării culturale care a cuprins R.A.S.S.M. la mijlocul anilor 20 apar și primii lăstari ai literaturii sovietice moldovenești. Ziarul «Plugarul Roșu» găzduiește în paginile sale materiale publicistice, schițe și povestiri, poezii și poeme, traduceri din literatura rusă și ucraineană. Printre primele lucrări originale, care marchează, de fapt, nașterea literaturii sovietice moldovenești, este povestirea lui D. Milev «Moș Goriță»¹⁸. În literatură se încadrau forțe tinere, care își încercau puterile în diferite genuri literare. Ei au creat un șir de opere, destul de modeste, în care erau abordate teme majore de actualitate: războiul civil, colectivizarea, industrializarea, formarea omului nou ș. a. Printre acestea sînt povestirile și romanele lui N. Marcov, T. Malai, D. Milev, I. Canna, L. Barschi, culegerile de versuri ale poezilor C. Coșăraș, M. Andriescu, L. Corneanu, N. Cabac. În anii 30 și-au început activitatea literară tinerii poeți și prozatori: I. Doibani, F. Săteanu, P. Sănduță, I. Corcinschi, M. Oprea, P. Crucienuț, F. Ponomari, S. Mospan, P. Darienco, D. Zareșniac, N. Țurcanu ș. a. Ținînd cont că în ultimii ani specialiștii în problemele de istorie și teorie literară au încercat să investigheze viața literară și creația artistică a scriitorilor din perioada interbelică prin prisma concepției filozofico-istorice a cerințelor timpului de azi, revizuiind și reinterpretînd unele reprezentări istorico-literare și aprecieri perimate¹⁹, ne vom opri doar la unele aspecte ale problemei, care vor întregi tabloul istoriei literaturii moldovenești din R.A.S.S.M.

La hotarul anilor 20—30 în țară, cît și în republică s-a constituit un pluralism de curente în literatură și artă. Noua literatură se consolidează organizațional — la 1 aprilie 1928 la Balta. Din inițiativa unui grup de poeți și prozatori (P. Chior, D. Milev, S. Lehtjir, T. Malai, N. Marcov, M. Andriescu, C. Coșăraș, I. Canna, I. Grecul ș. a.) sînt puse bazele organizației scriitorilor sovietici din R.A.S.S.M. «Răsăritul», iar scriitorii începători se întrunesc mai tirziu în asociația «Tineretul». Dar mugurii pluralismului în literatură, în cultură nu s-au dezvoltat mai departe, deoarece viața spirituală este determinată din ce în ce mai mult de partid. Controlul de partid și de stat asupra procesului de creație, fundamentat de V. I. Lenin în articolul «Organizația de partid și literatura de partid» (specificat de N. Berdeaev — «proiect al organizației de poliție a literaturii, propus de arhicontemporanul inchiizitor dl. Lenin»²⁰), este consolidat ideologic în hotărârile și indicațiile Partidului Comunist adoptate în anii 20 — începutul anilor 30. Astfel, cunoscuta rezoluție a C.C. al P.C.(b) din toată Uniunea «Cu privire la politica partidului în domeniul literaturii artistice» (1925), declară critica literară «unul din instrumentele educative principale ale partidului». «Fără a face un singur pas de la pozițiile comunismului, fără a devia cu o singură iotă de la ideologia proletară, dezvăluind sensul de clasă obiectiv al operelor literare, critica comunistă e chemată să lupte cu intransigență împotriva spiritului contrarevoluționar în literatură»²¹.

Rezoluția în cauză, declarînd formal că partidul nu va susține nici unul din grupurile literar-artistice, era, de fapt, o expresie a mimicii politice și a manevrei tactice și nicicum nu presupunea libertatea creației, nu excludea amestecul partidului în sfera culturii, a procesului literar. Divizarea intelectualității de creație după principiul de clasă — în scriitori proletari și de obîrșie țărănească, veniți în literatură de la strung și plug, condrumetii ș. a. — este cultivată anume în acei ani. Grijă «părintească» a P.C.(b) din toată Uniunea pentru dezvoltarea literaturii naționale în republici trece ca un fir roșu prin hotărârile organizației de partid din R.A.S.S.M. Astfel, în rezoluția adoptată pe marginea raportului de activitate a Comitetului regional din Moldova al P.C.(b) din Ucraina, prezentat Conferinței a VI-a de partid din Moldova (18—22 mai 1930) se sublinia: «... A întări influența proletară în literatură

moldovenească, contribuind la înaintarea de noi cadre ale scriitorilor moldoveni din rîndurile proletare»²².

Intentarea revendicărilor politice față de intelectualitatea de creație (trecerea pe «platforma puterii sovietice», pe pozițiile realismului socialist) era considerată o normă, contribuia la răspîndirea subculturii, numită socialistă, care într-adevăr era «condusă», «dirijată» de politica și ideologia oficială.

La hotarul anilor 20—30 în calea zugrăvirii veridice a realității se ridică tot mai mult barierele de ordin politico-ideologic. Stalin și entourageul său trece la metodele militaro-comuniste ale construirii noii societăți. În primăvara lui 1929 unei critici distrugătoare a fost supusă povestirea lui Artiom Vesioli «Adevărul descult», care «reprezenta, după spusele criticului, o zugrăvire unilaterală, tendențioasă și, în temei, caricaturală a realității sovietice, favorabilă doar adversarilor noștri de clasă». Minuitorii penelului, pensulei erau tot mai mult cuprinși de frica de a avea reputația de defăimatori ai realității. Capătă amploare depersonalizarea artei; se cultivă pe toate căile conformismul. Ca urmare a aplicării violenței și înrădăcinării făfărnice, intelectualitatea era pătrunsă din ce în ce mai adînc de unul din cele mai respingătoare vicii umane — slugărnicia. Printre literați apăreau servilii, care îl proslăveau în operele sale pe Stalin și epoca stalinistă. «Literatura transnistriană, pe care Sovietele au reușit, într-o oarecare măsură, s-o modeleze după concepțiile lor iudeo-comuniste, dîndu-i numai o transparență coloratură pseudo-națională, constata la începutul anilor 40 Sergiu Grosu, devenise o marfă de tarabă, o infectă propagandă. Fără Stalin nu se putea concepe nimic. În jurul lui gravitau toate condeiele, toate «elitele» scrisului bolșevic»²³. Lipsa de spațiu nu ne permite să enumerăm operele dedicate «părintelui tuturor popoarelor». Consemnăm doar că majoritatea absolută a poezilor i-au dedicat versuri în care acesta era elogiat.

Pentru a conduce mai ușor cu scriitorii, din inițiativa lui Stalin este adoptată hotărîrea C.C. al P.C.(b) din toată Uniunea din 23 aprilie 1932 «Cu privire la restructurarea uniunilor literare și artistice», conform căreia este creată Uniunea scriitorilor din Uniunea R.S.S. (U.S. din U.R.S.S.). Corespunzător în Moldova au fost lichidate organizațiile scriitoricești «Răsăritul» și «Tineretul» constituindu-se în locul lor Uniunea scriitorilor sovietici din R.A.S.S.M. Această restructurare a fost întîmpinată cu multă însuflețire de scriitorii sovietici moldoveni. «Această hotărîre, sublinia poetul M. Andriescu, a servit ca un îndemn puternic atît spre creșterea creatoare a scriitorilor, cît și spre creșterea cantitativă și calitativă a producției artistice»²⁴. Adeviziunea la politica literară a partidului și-au exprimat-o S. Lehtîr, N. Marcov, I. Canna și alți scriitori moldoveni. Realismul socialist este declarat unica metodă de creație în literatură (cît nu e de paradoxal realismul socialist stalinist îi lipsea tocmai adevărul vieții) și în curînd toată literatura, publicistica devine conformistă, standardizată. Secția ideologică, secția de cultură ale Comitetului regional de partid țineau sub control viața Uniunii scriitorilor, aveau relații strîns cu secretariatul ei. Elaborarea și aprobarea planurilor editoriale, a publicațiilor din mass-media, acordarea premiilor pentru succese în domeniul literaturii, de asemenea, se aflau sub supravegherea partidului. Partidul crea condiții favorabile pentru activitatea literaților, stimulîndu-i material și moral, fapt pentru care aceștia trebuiau să slujească cu trup și suflet regimul existent. Împărtășind imaginea lumii dictată de putere, omul de creație, pe lîngă speranța de supraviețuire, capătă și șansa de a-și crea un nume pentru a exista în această societate, în caz contrar însemna să-ți pierzi definitiv liniștea și încrederea în ziua de mîine. În ciuda minciunii propagandei, unii scriitori își păstrau propriul lor punct de vedere asupra evenimentelor din societate și asupra destinului lor în societate. Cu toate acestea, rar cine se încumeta să procedeze conform devisei lui O. Mandelștamm: «Nu voi tăcea, nu-mi voi înghiți durerea, ci voi arăta ceea ce e de arătat». Încercările unor literați de a oglindi veridic realitatea anilor 30 este calificată de presa timpului ca «clevețire», iar ei supuși ostracismului, declarați «dușmani ai poporului» — suget la care ne vom opri în următorul compartiment al articolului de față. Consemnăm doar că o mostră a servilismului politic, a slugărniceii o constituie «Scrisoarea norodului moldovenesc Tovarășului Stalin»²⁵, alcătuită în «stihuri» de scriitorii L. Cornfeld (Corneanu), L. Barschi, M. Poluboc și N. Turcanu cu ocazia aniversării a 15-a a formării R.A.S.S.M. Paralel cu succesele obținute în economie, cultură în răvaș este reflectată și lupta cu «dușmanii poporului», care «îrîneau» dezvoltarea vieții noi. Această scrisoare era triumful teroarei staliniste și acceptarea ei în conștiința intelectualității, a maselor. Credința în «părintele tuturor popoarelor» devenise cu adevărat o particularitate tragică a conștiinței maselor. Cum scria Necrasov «Omul cu suflet de slugă/Seamănă cu o cățea:/Cu atît i-i stăpîna mai dragă/Cu cît pedeapsa-i mai grea». Aici însă nu e vorba numai de frică, ci și de imposibilitatea sau de dificultatea oricărei acțiuni.

Totalizînd cele expuse mai sus, consemnăm că procesul de nivelare a personalității, de formare a conștiinței totalitariste s-a realizat în cadrul înfăptuirii «revoluției culturale» și constituia un fenomen istoric unic.

Astfel, la finele anilor 20 — începutul anilor 30 în R.A.S.S.M., reieșind din teza antiștiințifică privind existența a două limbi — română și moldovenească — s-a întreprins încercarea năstrușnică de a ridica la rangul de limbă literară vorbirea dialectală locală din centrul Basarabiei cu scopul de a crea o limbă «nouă» moldovenească pentru moldovenii de peste Nistru. Desfigurată, schimonosită, stîlciată ca să nu semene cu cea de peste Prut, ea reînvie în anii 1932—1938 datorită trecerii la veșmîn-

tul ei firesc — grafia latină — și introducerii normelor limbii literare române. Din păcate, această stare de înviore a spiritualității românești n-a durat prea mult. Respingerea grafiei latine în 1938, destinul tragic al intelectualilor, promotori ai culturii, au marcat reanimarea concepției vechi proletcultiste, reîntronarea «limbii moldovenești curățite de cuvintele românești». Este interzisă folosirea neologismelor, considerate «burgheze», în locul lor introducându-se cuvinte rusești.

Statornicirea și evoluția literaturii sovietice moldovenești au decurs în albia proceselor și legităților proprii întregii literaturi a popoarelor Uniunii R.S.S. Anume în acei ani a fost încălcată definitiv continuitatea dintre intelectualitatea veche și cea nouă. Această continuitate însă permite nu numai a menține un nivel înalt al vieții spirituale, dar și asigură creșterea lui. Intelectualitatea nouă, sovietică, în concepția lui Stalin trebuia să fie nu numai mai talentată, mai înzestrată, ci mai devotată, fidelă lui, regimului, lucru care în mare măsură i-a reușit.

Factorul principal de ordin cultural, care a contribuit la formarea conștiinței socialiste a fost propaganda organizată în mod centralizat de partid, care a cuprins toate sferele vieții spirituale. Forța acestei propagande s-a dovedit a fi din cale afară de puternică. Maladia dublei gândiri²⁶ a fost inoculată treptat celor care trebuiau să devină teoreticieni sau practicieni ai comportamentului de tip comunist. Planul de transformare a populației într-o masă inertă a avut de-a lungul anilor, și are și în prezent, consecințe dramatice. În multe privințe dezvoltarea spirituală a societății n-a progresat, ci invers, a regresat: s-a efectuat o sărăcire planificată, care urmărea scopul stîrpirii la moldovenii din R.A.S.S.M. a conștiinței de apartenență la comunitatea națională românească și formarea unui nou tip de personalitate — *homo totalitaricus*.

Sistemul administrativ de comandă, care a început să se formeze în timpul industrializării și care a căpătat un nou impuls în perioada colectivizării, s-a răsfîrnt asupra întregii vieți social-politice a țării; încadrîndu-se în economie, el a cuprins și suprastructura, limitînd și frîmînd democrația.

Mai mult ca atît, și societatea, și statul, de fapt, au fost înghițite de singurul partid dominant în țară. În condițiile sistemului monopartid inițial are loc cumularea, iar mai tîrziu și unirea organelor superioare de partid cu organele superioare ale puterii de stat. În rezultat, partidul, de fapt, devine coloana vertebrală a structurii de stat. Din aparatul de stat era «curățită» nu numai intelectualitatea nouă, dar și comuniștii cu stagiul mare de partid. Scădea nivelul general de cultură a aparatului de administrare. Insuși aparatul, creat conform principiului ierarhic, prezenta o piramidă specifică. Puterea reală era concentrată la vârful ei — în mîinile unui cerc îngust de oameni, iar apoi numai în ale lui Stalin. Verigile de mai jos ale piramidei de administrare erau considerate ca «șuruburi» simple. Sovietele s-au transformat, de fapt, în niște instituții decorative. Aparatul de partid și de stat birocratic devine unul din pilonii de bază ai regimului puterii personale stabilit de Stalin.

Birocratizarea a cuprins nu numai partidul și statul, dar și alte verigi ale sistemului politic, în particular, syndicatele, care din ce în ce mai mult se etatizau. Majoritatea organizațiilor obștești care funcționau în anii 20 au fost dizolvate. Organizațiile care și-au continuat activitatea conform regulamentului din anul 1932, erau «întărite» departamentelor de stat și supuse unui strict control din partea organelor de partid.

Astfel, treptat, au fost create premise pentru formarea cultului personalității lui Stalin și încălcările legalității, samovolnicia și represuniile din anii 30. «Dar personalitatea lui Stalin, constată pe bună dreptate cercetătorii V. Gozman și A. Etkind, s-a dovedit a fi doar un obiect particular al cultului, care avea o natură mult mai largă. Sistemul politic al stalinismului a creat într-adevăr un cult și orice sistem totalitar creează acest cult (subl. noastră — N. M.). Dar adevăratul și principalul său obiect nu se dovedește a fi un om cu numele de Djugașvili sau Schicklgruber, ci puterea în sine. Cultul puterii — în asta constă esența stalinismului, ca de altfel și a altor versiuni de autor ale sistemului totalitar»²⁷.

Pilonii de bază ai regimului totalitar stalinist au devenit organele represive /O.G.P.U.—N.K.V.D.²⁸/.

De fapt N.K.V.D.-ul este scos de sub controlul organelor de stat și de partid. Activitatea lui era condusă personal de Stalin prin intermediul persoanelor în care el avea încredere deosebită (Iagoda, Ejov, Beria). Pe lângă N.K.V.D. funcționa sistemul organelor pentru aplicarea represuniilor extrajudiciare. Nu are rost să spunem că de regimul politic — și numai de el — erau condiționate represuniile de masă, care constituiau, dacă facem abstracție de război, principala sursă a pierderilor umane în anii 30. Creșterea lor excesivă în acești ani reieșea din natura regimului stalinist direct și nemijlocit. Fără represuniile de masă un regim de atare tip pur și simplu nu putea să existe.

Represaliile și samovolnicia au atins apogeul în anii 1937—1938. Denunțurile, clevetirea, ofensele politice și defaimările au intrat în circuitul vieții sociale, au devenit parte componentă a traiului. Atmosfera de suspiciune și de frică, a cuprins întreaga țară. «Stalin a introdus noțiunea de «dușman al poporului». Acest termen, sublinia N. S. Hrușciiov în raportul «Cu privire la cultul personalității și consecințele lui», prezentat la Congresul al XX-lea al P.C.U.S., imediat te elibera de necesitatea oricăror dovezi ale nejusteției ideologice a omului sau a oamenilor cu care polemizezi:

el oferea posibilitatea de a-l supune celor mai crude represii pe oricine, care nu era de acord în anumite chestiuni cu Stalin, care era bănuț numai de intenții dușmănoase, pe oricine care era pur și simplu bîrfit încălcîndu-se orice norme ale legalității revoluționare»²⁹.

Încep judecățile publice asupra activiștilor de seamă ai partidului și Statului Sovietic cu scopul de a demonstra în mod public vinovăția inculpaților de crimele pe care le-ar fi săvîrșit.

Valul de învinuirii politice și represalii a cuprins și R.A.S.S. Moldovenească. Ținta principală a represii staliniste au devenit lucrătorii de conducere ai organelor de partid, sovietice și economice ale R.A.S.S.M., lucrătorii mijloacelor de informare în masă, scriitorii și oamenii de artă. În mai 1937 au fost destituiți din funcții, iar peste un timp arestați și supuși nelegitim represiiunilor G. I. Starii, președintele S.C.N. al R.A.S.S.M., E. P. Voronovici, președintele C.E.C. al R.A.S.S.M., N. I. Golub, secretar al Comitetului regional din Moldova al P.C.(b) din Ucraina, D. A. Moroz, comisarul norodnic al agriculturii, D. G. Sculscki, comisarul norodnic pentru justiție și alți conducători sovietici și de partid. În august 1937 secretarul Comitetului regional din Moldova al P.C.(b) din Ucraina V. Z. Todres expediază la adresa C.C. al P.C.(b) din întreaga Uniune, lui G. M. Malenkov o scrisoare informativă despre munca realizată în demascarea «dușmanilor poporului»:

7.VIII.1937
Tov. Malenkov!

Vă trimit o scrisoare informativă despre primele rezultate ale muncii depuse de către organizația de partid în ultimele două luni în demascarea dușmanilor. Lucrul e organizat în așa fel, că, sper, că în timpul apropiat vom smulge din rădăcină un grup de dușmani nu mai puțin periculoși. Această muncă se desfășoară paralel cu promovarea lucrătorilor noi, tineri, mai ales din rîndurile moldovenilor, în locul celor demascați.

Eu vă rog foarte mult ca să vă expuneți observațiile referitor la scrisoare.

Vă salut Todres³⁰.

În preambulul scrisorii se constată: «În ultimele două luni în organizația de partid din Moldova a fost demascată o grupă de dușmani: troțchiști, spioni, diversioniști. Majoritatea celor demascați, folosindu-se de slăbirea vederii bolșevice în organizația de partid și aflîndu-se la posturi de conducere, timp îndelungat acționau nesancționat și au format în jurul său un anturaj, care a contribuit la intensificarea muncii diversioniste. S-au încuibat în aparatul sovietic, dar îndeosebi în sectorul construcției național-culturale»³¹. În continuare erau indicate numele de familie ale «dușmanilor poporului» (însoțite de o caracteristică laconică «a păcatelor săvîrșite»), conform compartimentelor: «Aparatul S.C.N. și a C.E.C. al R.A.S.S.M.»—9 persoane, «Organele Comisariatului Poporului pentru agricultură»—4 oameni, «Editura de Stat a Moldovei»—3, «Organele Comisariatului Instrucțiunii Publice»—6, «Comitetul raionalului» și «Redacțiile ziarelor regionale»—8. Apoi urmau listele «dușmanilor» demascați în raioanele republicii. Peste o lună Plenara a III-a a Comitetului regional de partid din Moldova i-a eliberat din funcție pe secretarii Comitetului regional Todres, Golub, iar mai tîrziu și pe Siderski, excluși din partid ca «dușmani ai poporului» (trădare de Patrie, activitate de spionaj, diversionistă). În rezoluțiile Conferinței a XI-a de partid din Moldova (mai 1938) se constată că «...banda demnă de dispreț a agenților troțchiști—buhariști și naționaliștilor burghezi ai serviciilor fasciste de spionaj (siderskii, todreșii, golubii, voronovicii, alde Starii ș. a.) au pătruns în conducerea Comitetului regional de partid al P.C.(b) din Ucraina, a C.E.C., a Sovietului Comisarilor Norodnici și în alte sectoare ale construcției economice, sovietice și național-culturale și a încercat să rupă Moldova Sovietică de la marea Uniune Sovietică și s-o dea sub puterea capitaliștilor și boierilor români...»³². Formulări cunoscute, ce aminteau de sentințele proceselor politice din centru, numai că acolo era vorba de spionaj în folosul serviciilor japoneze sau germane, iar aici, reieșind din condițiile locale—spionaj «în folosul României regale». Majoritatea din ei au fost condamnați la moarte.

Valul etichetării «dușmanilor poporului» se răspîndea tot mai mult, cuprinzîndu-i pe lucrătorii din toate sferile economiei naționale, ale culturii republicii. De exemplu, în industrie șeful trustului de conserve din Moldova F. S. Krestianîșin și directorul fabricii de conserve «I Mai» S. D. Jdanovici au fost învinuiți în desfășurarea activității ostile «pe linia distribuirii injuste a culturilor: morcovilor, rădăcinilor dulci și stabilirii bazei pe sectoare în văi uscate...».

«Dușmanii poporului» au fost «descoperiți» și în alte ramuri ale economiei naționale. «Sabotori-troțchiști-buhariști»—astfel au fost botezați mulți lucrători din Comisariatul norodnic al agriculturii din republică. Lor li s-a adus acuzația de activitate contrarevoluționară de sabotare orientată spre «reducerea roadelor cerealiere, spre subminarea asolamentelor, dezvoltării sectorului zootehnic, ruinarea stațiilor de mașini și tractoare ș. a.».

Conducătorii Comisariatului norodnic pentru învățămînt și Comitetului pentru arte al S.C.N. al R.A.S.S.M. — Holostenco, Hriplivii, Cîrlig, Golub, Cojuhari au fost acuzați în desfășurarea muncii «ostile» în domeniul instrucțiunii publice prin intermediul transferării în masă a învățătorilor, în lansarea înainte de timp a ascultătorilor cercurilor lichidării neștiinței de carte ș.a.m.d.

Sub sabia terorii staliniste au nimerit și mii de muncitori, țărani, funcționari. În satul Butor din raionul Grigoriopol peste 150 de persoane au devenit jertfe ale samovolniciei; în satul Pererîta, raionul Dubăsari, 270 de oameni. De ce teroarea s-a răsfrînt și asupra oamenilor simpli? Documentele timpului atestă că Stalin a dorit să aibă în țară un aparat completamente supus voinței sale, cadre economice și militare care ar fi fost mîndre de titlul «soldați ai lui Stalin», un popor umil, obținîndu-i supușenia cu ajutorul unor minciuni rafinate și al terorii. A fost aplicată și practica rușinoasă a arestării și deportării rudelor, soțiilor și copiilor așa-numiților «dușmani ai poporului».

Mașina feroce a aparatului stalinist de represalii a măcinat generații întregi de intelectuali din R.A.S.S.M. Victime ale represiunilor au devenit prozatorii, poeții: N. Cabac, D. Milev, N. Marcov, F. Malai, P. Chioru, S. Lehtțir ș. a., literați care au stat la izvoarele literaturii sovietice moldovenești. Ar fi greșit însă să nu amintim și de scriitorii începători care au avut aceleași destine tragice și au suferit de pe urma regimului de teroare. E vorba de Iacob Doibani, Filimon Săteanu, Petre Sanduță, Ion Corcinschi ș. a.

Scriitorii moldoveni erau învinuiți de cele mai grave crime antistatale: trădare de Patrie, spionaj, apartenență la «organizația naționalistă contrarevoluționară», care, cică, avea scopul să alpească Moldova Sovietică la România regală, izolînd-o de Uniunea Sovietică. Astfel, în scrisoarea informativă din 7 august 1937 cu privire la demascarea «dușmanilor poporului», amintită mai sus se constata că activitatea intelectualității de creație a avut drept scop «să educe tineretul moldovenesc în spiritul naționalismului român. În creșterea și manuale erau incluse opere ale scriitorilor burghezi români. De exemplu, un oarecare Lehtțir a alcătuit o creștomație pentru școlile primare și medii incomplete, în care peste 50% din cuprins îl constituiau operele scriitorilor burghezi români Eminescu, Alecsandri, Creangă, Vlahuță, Coșbuc ș.a.».

Au fost intentate un șir de procese, în urma cărora majoritatea scriitorilor din R.A.S.S.M. au fost condamnați la moarte, alții au nimerit în închisori, în lagăre. Aceeași soartă au avut-o și acei condeieri care l-au elogiat pe «marele conducător al tuturor timpurilor și popoarelor».

Indiscutabil, represiunile de masă erau condiționate de regimul politic. Creșterea lor excesivă în anii treizeci reieșea din natura regimului stalinist. Fără represiunile de masă un regim de atare tip pur și simplu nu putea să existe un timp îndelungat. El se baza pe fundamentul mașinii teroriste de reprimare, a aparatului puternic de propagandă și toate atributele statului totalitar-dictatorial. În acest context e cazul să subliniem că partidul comunist, ca partid de guvernămînt încadrat în statul autoritar este în măsură egală responsabil pentru represiunile staliniste. În conformitate cu principiul centralismului democratic — legea de fier a partidului — toate hotărârile adoptate de către organele superioare de partid centrale erau obligatorii pentru organizațiile republicane, raionale, primare de partid. Astfel, politica de reprimare, reflectată în rezoluțiile, hotărârile Biroului Politic, ale plenarelor și conferințelor C.C. al P.C.(b) din toată Uniunea era materializată pe teren. Cu consimțămîntul și sîrguința excesivă a organizațiilor de partid au fost «demascați», înfierăți neîntemeiat și etichetați cu stigmalul «dușman al poporului» mii și mii de oameni din R.A.S.S.M. În anii 1937—1938 lupta împotriva «dușmanilor poporului» devenise una din sarcinile principale ale organizațiilor de partid. Rezultatele acestei munci fariseice erau discutate în cadrul diferitelor adunări, conferințe, plenare de partid cu informația corespunzătoare a instanțelor superioare. După cum am arătat, la 7 august 1937 secretarul Comitetului regional de partid din Moldova Todres, în scrisoarea informativă expediată la C.C. al P.C.(b) din toată Uniunea și adresată tov. Malenkov, elucida mersul demascării «dușmanilor poporului» în organizația de partid din republică. E semnificativ în acest context și telegrama prezidiului conferinței a XI-a regionale de partid din Moldova (mai 1938), expediată la adresa «părintelui tuturor popoarelor» pe care o reproducem în original: «Москва. Кремль, ЦК ВКП(б) товарищу Сталину.

...Молдавская партийная организация, как и вся партия на основе неуклонного проведения в жизнь решений февральско-мартовского и январского Пленумов ЦК ВКП(б) и Ваших указаний, товарищ Сталин, добилась значительных успехов в очищении своих рядов от врагов народа — троцкистов, бухаринцев, буржуазных националистов и диверсантов, укрепила свои ряды... Молдавская партийная организация будет беспощадно разоблачать и истреблять наемников фашизма — троцкистско-бухаринское отребье, выжигая дотла змеинные гнезда шпионов, вредителей и убийц»⁴³.

În consecință, o bună parte din componența partidului, datorită denunțurilor, calomniilor, învinuirilor politice, devin victime ale represiunilor staliniste. Ca urmare a represaliilor, rîndurile organizației de partid din Moldova au scăzut de la 5 715 comuniști în 1933 pînă la 3 097 în 1938. Din cei 9 membri ai Biroului Comitetului regional de partid, aleși în luna mai 1937, către Conferința a X-a (septembrie 1937) a rămas doar unul (reprezentantul N.C.V.D.-ului) — 7 dintre ei au fost declarați «dușmani ai poporului», iar unul a părăsit Moldova⁴⁴.

Cele mai grosolane încălcări ale legalității socialiste, torturile și presiunile, care au adus la clauze și autoclauze ale oamenilor nevinovați, au fost sancționate de către Stalin în numele C.C. al P.C.(b) din Uniunea Sovietică.

Statul totalitar nu se sprijinea numai pe baionete, pe forță. El se baza pe oameni cu un tip de conștiință bine definit, îi susținea pe aceștia și îi stimula. În același timp, îi «demasca» și îi nimicea pe cei cu o structură a conștiinței contrară modelului stalinist. Dacă noi într-adevăr optăm pentru un stat bazat pe drept, atunci sint necesare schimbări radicale ale conștiinței, e nevoie de destalinizarea noastră. «Dar nu e de ajuns să condamnăm teroarea și să ridicăm monumente celor care i s-au împotrivit și i-au căzut jertfă, afirmă pe bună dreptate V. Gozman și A. Etkind. Monumentele pot fi distruse, iar cei pentru care au fost ridicate pot fi uitați. Numai analiza și înțelegerea pot smulge valul mistic de pe puterea totalitară și numai ele pot da, dacă nu o garanție, măcar o șansă ca trecutul să nu se mai repete»³⁵.

Note

- ¹ Smochină N. P. Republica Moldovenească a Sovietelor. Buc., 1935. P. 20.
- ² Мадан Л. А. Граматика Молдовеняскы. Партя І. Фонетика ши Морфология. Тиришполия, 1930. П. XII.
- ³ Ibidem. P. XV—XVI.
- ⁴ Молдова литерарэ, 1931, № 9. П. 39.
- ⁵ Ibidem.
- ⁶ Sfatul Țării. 1992, nr. 220—224. P. 19.
- ⁷ Ibidem.
- ⁸ Ibidem.
- ⁹ Красная Бессарабия, 1933, № 4. С. 24.
- ¹⁰ Красная Бессарабия, 1934. nr. 8—9. С. 29.
- ¹¹ Восстанавливая правду истории. Кишинев, 1989. С. 85.
- ¹² Красная Бессарабия, 1934, nr. 8—9. С. 29.
- ¹³ Moldova Nouă. 1935, nr. 1—3. P. 235.
- ¹⁴ Octombrie, 1935, nr. 1. P. 16.
- ¹⁵ Афтенюк С. Я. Ленинская национальная политика Коммунистической партии и образование советской государственности молдавского народа. Кишинев, 1971. С. 290.
- ¹⁶ Ibidem. P. 291.
- ¹⁷ La 23 septembrie 1940 Biroul C.C. al P.C.(b)M. a decis să treacă scrisul moldovenesc la alfabetul chirilic. Pentru realizarea în practică a acestei hotărâri la 2 decembrie este creată o comisie specială în frunte cu S. S. Zeleniciuc. La 10 februarie 1941 a fost adoptată legea R.S.S. Moldovenești «Cu privire la trecerea scrisului moldovenesc de la alfabetul latin la cel rus», care prevedea introducerea alfabetului chirilic de la 1 martie 1941. Este reanimată și teoria a două limbi literare — română și moldovenească. Astfel, se urmărește înlocuirea cuvintelor românești cu cuvinte arhaice, rusești. Estafeta de schimonosire a limbii este preluată de I. D. Cioban, sub conducerea căruia este alcătuit și editat în 1940 «Cuvintelnicul orfografic moldovenesc». În prefața «Cuvintelnicului», colectivul de autori își anunță intenția «să curățe limba moldovenească de cuvintele românești franțuzite, neînțelese de norodul moldovenesc introduse cindva de dușmanii norodului, și în rînd cu aiasta s-a stăruit să apușe cît mai multe cuvinte intrate în traiul norodului moldovenesc în legătură cu zidirea soșialistă, ca neologizme, din lindile noroadelor frățești ruscă și ucrainească». (Кувинтєлник орфографик молдовєнєск. Суб кондушєря ши редакция луй И. Д. Чьобан. Тирасполь, 1940. П. 5.)
- ¹⁸ История литературий молдовєнєштъ. Ын трей волумє. Вол. 3. Партя І. Кишинэу, 1990. П. 28.
- ¹⁹ Ibidem. P. 17—114.
- ²⁰ Вопросы литературы, 1991. № 7. С. 78.
- ²¹ Культура Молдавии за годы Советской власти. Сборник документов в 4-х томах. Том I (часть вторая). Кишинев, 1976. С. 227.
- ²² Чиботару С. Скриерь алєсе. Кишинэу, 1985. П. 17.
- ²³ Viața Basarabiei. 1941, nr. 9—10. P. 108.
- ²⁴ Чиботару С. Op. cit. P. 20.
- ²⁵ Vezî: Октябрь, 1939, № 12. P. 15—16.
- ²⁶ Conceptul de dublă gîndire, creat de G. Orwell în celebrul său roman intitulat «1984», este echivalentul literar al noțiunii de gîndire dialectică, esențială în ideologia comunistă. În fond, e vorba de o respingere a principiului terțiului exclus, din logica aristotelică, prin care se afirmă că o propoziție poate fi ori adevărată, ori falsă, nu există a treia posibilitate. Bunul simț al acestei legi logice este confirmat de gîndirea constructivă și de practica milenară a civilizațiilor europene, iar «logicile cu mai multe valori», care au fascinat încă din antichitate pe unii filozofi sau politicieni adepți ai gîndirii obscure, reprezintă speculații pur teoretice, fără aplicații în domeniul vieții sociale.
- ²⁷ Gozman V., Etkind A. De la cultul puterii la puterea oamenilor. Psihologia conștiinței politice. Buc., 1990. P. 9.
- ²⁸ O.G.P.U.—Direcția Generală Politică de Stat. Avea atribuții de poliție politică, supraveghea orice acțiune orientată împotriva regimului bolșevic. N.K.V.D.—Comisariatul Norodnic al Afacerilor Interne.
- ²⁹ Известия ЦК КПСС. 1989, nr. 3. С. 132.
- ³⁰ Arhiva organizațiilor social-politice a Republicii Moldova (A.O.S.P. a R.M.), fond. 49, inv. 1, d. 3761, f. 1.
- ³¹ Ibidem., d. 3761. f. 1.
- ³² Ibidem., d. 4086. f. 8.
- ³³ Ibidem., f. 26—27.
- ³⁴ Ibidem., f. 91.
- ³⁵ Gozman V., Etkind A. Op. cit. P. 8.

RECENZII

GHEORGHE SOLTAN

И. Г. КИРТОАГЭ. ЮГ ДНЕСТРОВСКО-ПРУТСКОГО МЕЖДУРЕЧЬЯ
ПОД ОСМАНСКИМ ВЛАДЫЧЕСТВОМ (1484—1595).

КИШИНЕВ, «ШТИЙНЦА», 1992

Lucrarea lui Ion Chirtoagă se referă la un subiect puțin cercetat din istoria Moldovei — un segment din istoria frământată a sudului teritoriului dintre Nistru și Prut, teritoriu anexat de către Poarta Otomană. După cum se știe, încă în 1420, otomanii au încercat să ocupe Chilia și Cetatea Albă, asediind aceste cetăți. În 1448 sultanul Murad al II-lea ordona unei flote otomane să se îndrepte spre Chilia. Până la urmă, în 1484, cele două porturi ale Moldovei de la Marea Neagră vor fi cucerite de către oastea otomană în frunte cu Baiazid al II-lea. Autorul studiului arată importanța acestei cuceriri pentru Poartă, prin atitudinea însuși a lui Baiazid al II-lea, care numește Chilia «cheia spre Moldova», iar Cetatea Albă — «chezășia victoriei asupra polonezilor, cehilor, rușilor, ungurilor...», adică victoria reputată de otomani facilita Porții noi cuceriri în viitor.

Al doilea rapt simțitor de teritoriu moldovenesc otomanii conduși de Süleyman îl vor efectua în 1538, când padișahul hotărăște să dezmembreze Moldova, anexînd la Poartă, conform opiniilor mai multor istorici, partea de sud-est, Bugiacul. Autorul socoate că în secolul al XVI-lea otomanilor le aparținea doar o porțiune îngustă din partea stîngă a Dunării de Jos și de-a lungul Mării Negre, precum și pămînturile din jurul Tighinei, iar Bugiacul aparținea încă domnului moldovean.

Lucrarea e alcătuită din două capitole, debutînd cu o introducere. Capitolele I: *Anexarea unor teritorii ale Moldovei și instaurarea dominației otomane* și II: *Dezvoltarea social-economică a regiunii*, sînt urmate de concluzii, de un util comentariu terminologic și de note.

În *Introducere* se anunță principalele probleme ce sînt cercetate de autor, suportul documentar și istoriografic al temei, limitele cronologice ale cercetării.

Primul capitol, anunțat mai sus, este alcătuit din două paragrafe. Primul paragraf conține informații vaste referitor la istoria cuceririlor otomane în spațiul cercetat. Autorul susține, pe bună dreptate, că îndată după cucerire, Chilia și Cetatea Albă (Akkerman) au făcut parte din **sangeacul** Silistra (între altele, după știința noastră, alcătuit la începutul secolului al XVI-lea din 12 circumscripții juridice (qază). Aici, credem, ar fi fost oportună o explicație mai clară a următorului fapt: cîte **sangeacuri** totuși au fost create după noile cuceriri din 1538. Autorul este de părerea că ele au fost două, dar după încheierea construcției fortăreței Bender. După știința noastră, în istoriografie a fost emisă și părerea, conform căreia, după noile cuceriri din 1538, Bugiacul și Cankermanul (Ociakov) — teritoriile otomane de la est de Dunăre — au fost încadrate într-un **sangeac** aparte, numit în surse ba Akkerman, ba Bender ori chiar Chilia. Acest **sangeac** cuprindea aceste locuri și acela al Cankermanului (Vezi: *Berindei M., Veinstein G., L'Empire ottoman et les pays roumains (1544—1545)* Paris, 1987. P. 216; alte amănunte la p. 217, 218, 225). După părerea istoricilor amintiți e vorba doar de un singur **sangeac**, dar uneori se schimbă centrul (și numele) acestei diviziuni administrative. În legătură cu aceasta autorul putea să aducă date suplimentare pentru a dovedi mai explicit opinia sa referitor la două sangeacuri. Ar fi fost utilă o referire la chestiunea «sangeacbegului de Chilia». Or, într-o sursă documentară din 23 decembrie 1541 se întâlnește o astfel de mențiune, documentul fiind publicat de către Hurmuzaki (*Documente... II, I, București, 1891. P. 223*) și utilizat de istorici. În cel de-al doilea paragraf cercetătorul, într-un mod accesibil, prezintă structura militar-administrativă introdusă de către otomani în regiunea cucerită.

În capitolul II, alcătuit din patru paragrafe un loc important este rezervat îndeletnicirilor populației (inclusiv a celei moldovenești) din regiune, relațiilor de proprietate la sat, formelor de rentă. În continuare autorul prezintă viața orașelor și ocupațiile orașenilor în perioada cercetată, elemente demografice, oferă precizări în legătură cu populația orașelor din regiunea sudului interfluviului Pruto-Nistrean.

Cercetătorul vine cu fapte interesante, distribuie materialul cu pricepere și acribie, face concluzii judicioase. Astfel, autorul a reușit să înfățișeze amplu complexa situație și structura social-economică în regiune după cucerirea otomană pînă la finele secolului al XVI-lea. Considerăm că ar fi fost binevenite în lucrare și alte date și informații inedite referitoare la problemele cercetate, la orașele Akkerman, Chilia, Bender, precum și date aflate în circuitul științific (Vezi: *Berindei M., Veinstein G. L'Empire ottoman... P. 89—100, 101, 217, 218. 225 ș. a.*).

Credem, de asemenea, că în cercetarea științifică recenzată putea fi folosită și o hartă a teritoriului despre care este vorba.

Obiecțiile aduse însă nu diminuează valoarea științifică a lucrării. Cartea lui Ion Chirtoagă este o realizare importantă, ce va trezi negreșit interesul specialiștilor și al cititorilor de rind.

EDUARD BAIDAUS

ION JARCUȚCHI ȘI VLADIMIR MISCHEVCA. PACEA DE LA BUCUREȘTI (DIN ISTORIA DIPLOMATICĂ A ÎNCHEIERII TRATATULUI DE PACE RUSO-TURC DE LA 16 (28) MAI 1812). CHIȘINAU, «ȘTIINȚA», 1992

Procesul de democratizare a spulberat temeinic criteriul de «adevăr istoric» al istoriografiei sovietice, care decenii la rînd a deținut monopolul asupra istoriei naționale. În această ordine de idei, merită atenție anumite succese ale istoriografiei noastre din ultimii ani. Binevenită este în acest sens lucrarea recenzată, realizată de doi istorici de la Institutul de Istorie al A.Ș.M. Ion Jarcuțchi și Vladimir Mischevca, care abordează istoria actului din 1812. Apărută sub redacția doctorului habilitat în istorie dl Demir Dragnev, monografia cuprinde o amplă analiză a desfășurării negocierilor de pace între Imperiul Otoman și cel țarist, în urma cărora avuse loc tragica dezmembrare teritorială a Moldovei. Monografia este menită să relateze cititorului, chiar și celui care e cunoscut cu istoria relațiilor internaționale, aspecte noi ale apariției problemei basarabene, care, după cum susțin autorii, își are geneza în cadrul celei orientale.

Cercetarea temei propuse este precedată de un «Cuvînt înainte», în care autorii, reieșind din gradul nesatisfăcător al reflectării problematicei date în istoriografie își expun scopul de a prezenta, în primul rînd, o sinteză (în care unele probleme sînt aprofundate pe baza izvoarelor istorice mai ales din arhivele ruse publicate în diverse colecții) a evenimentelor, care s-au soldat la 1812 cu încorporarea Moldovei dintre Prut, Dunăre și Nistru la Imperiul Rusiei.

Meritul autorilor constă în faptul că au pus la dispoziția publicului cititor o carte vie, în care se oglindesc principalele transformări social-politice din Principatele Române și confruntările diplomatice de la răscrucea sec. XVIII—XIX; se perindă ilustre personalități istorice, cu crezul de a-și servi propriile interese, chiar și în detrimentul altor popoare. Cititorului i se propune o carte cu constatări directe, fără echivoc, deși neocolită de subiectivismul autorilor care nu este decît propria lor manieră de a cugeta (bazîndu-se pe suportul documentar al izvoarelor accesibile) și a însufla cititorului convingerea că evenimentele «așa au și fost».

Structura monografiei «Pacea de la București» este tradițională: introducere, trei capitole și încheiere. Faptele sînt prezentate într-o expunere cronologică, uneori chiar minuțioasă a mai multor aspecte ale problemei.

În «Introducere» autorii evidențiază predestinarea diplomației ca mijloc de promovare a politicii externe, soluționării litigiilor, semnării acordurilor etc. Se menționează, conform tezei expuse de istoriografia română, acele două faze ale diplomației moldovenești (ca și în Țara Românească) în cadrul cărora Moldova se prezenta ca «subiect» sau «obiect» în sistemul relațiilor internaționale. Printr-o succintă analiză autorii arată statutul special al Țărilor Române în cadrul Imperiului Otoman. Reușite par a fi afirmațiile referitoare la politica expansionistă a marilor puteri, care a precedat și confruntarea ruso-turcă din 1806—1812.

Este prezentată în mod special evoluția politicii externe a Rusiei, începînd cu epoca lui Petru cel Mare, cînd aceasta «...violent deschide fereastra spre Europa». Căbinetul de la Sankt-Petersburg apare ca participant activ al conflictelor politice dintre Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic, Prusia, Suedia, Marea Britanie, Franța, reușind în cele din urmă să se ascundă sub mantia ideologică de «eliberator» al creștinătății.

Capitolul «Prolog: La răscruce de veacuri (de la Pacea de la Iași pînă în faza inițială a războiului ruso-turc din 1806—1812)» se consacră cercetării premiselor politice ale conflictului ruso-turc de la începutul sec. al XIX-lea. Cu acest prilej sînt oglindite, deși nu în egală măsură, raporturile diplomatice ruso-franceze, franco-otomane, ruso-turcești etc. Autorii stabilesc obiectivele acestor alianțe și tratate menite să instaureze hegemonia Franței postrevoluționare și Rusiei — viitor jandarm al Europei. Se determină cu claritate locul și rolul atribuit Moldovei și Țării Românești în planurile cabinetelor imperiale. Dorința și aspirația popoarelor creștine aflate sub oblăduirea Porții Otomane spre libertate, exprimate în mișcări și răscoale, apeluri și memorii adresate «apărătorilor» creștinismului în sud-estul Europei, au fost utilizate cu succes de autori pentru a scoate la iveală intențiile adevărate ale țarismului.

Rezultatele cele mai importante în determinarea condițiilor în care a fost semnată pacea de la București, după părerea noastră, au fost concentrate în capitolele «Tilsit și

Erfurt (chestiunea Principatelor Române în politica europeană)» și «Duelul diplomatic». În primul atrag atenția negocierile franco-ruse menite să împartă sferile de influență în Europa. Dezvăluind această problemă, autorii logic manipulează cu fragmente din acordurile secrete, în care se reflectă nemijlocit și destinul Principatelor Române.

Capitolul următor, ne prezintă cu lux de amănunte acțiunile și pașii întreprinși de părțile implicate direct sau indirect în războiul ruso-turc din 1806—1812. Cititorului i se oferă posibilitatea de a judeca de sine stătător nu numai despre măsurile luate de Imperiile Rusiei și cel Otoman ca «autori ai tragediei unor popoare europene sau caucaziene, dar și rolul rezervat altor puteri, nu mai puțin dornice de a-și lărgi posesiunile».

Tot aici se înscrie rolul jucat de cercurile corupte ale administrației otomane în persoana fraților Moruzi ș. a. Autorii evidențiază pozițiile oscilante și conformiste ale guvernanților din acea epocă. Exemplu elocvent ne poate servi propunerea Angliei către curtea imperială rusă a unei compensări teritoriale în America și India, în schimbul refuzului de la Țara Românească și Moldova. În lucrare exemple de acest gen sînt destul de frecvente. Se încheie acest capitol cu finalizarea negocierilor dintre Rusia țaristă și Poarta Otomană, care a decis soarta unității teritoriale a Moldovei.

Ultimul compartiment al lucrării — «În loc de încheiere» — este consacrat descrierii situației în care s-a trezit Moldova după actul semnat la București la Hanul lui Manuc la 16(28) mai 1812. Sînt binevenite în finalul lucrării datele referitoare la demografia, viața social-politică a unei noi provincii rusești, botezate «Bessarabia».

În pofida faptului că au fost des citate diverse documente ale epocii și utilizat un șir de termeni de specialitate, accesibilitatea expunerii materialului nu a avut de suferit. Cu toate acestea în lucrare se resimte lipsa unei uniformități stilistice de redare a materialului: pasajele de sinteză (pe alocuri cu caracter științifico-popular) se îmbină cu cele de cercetare a izvoarelor istorice. Valoarea lucrării n-ar fi scăzut dacă «Anexa» ar fi fost extinsă, cuprinzînd integral textul Tratatului de pace ruso-turc, semnat la 16(28) mai 1812. Utilizarea mai multor hărți referitoare la războaiele epocii desfășurate pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea — începutul sec. al XIX-lea credem că ar fi contribuit la lărgirea spectrului imaginativ al cititorilor.

Aceste observații, la fel și unele obiecții vizavi de lacunele tipografice și erorile gramaticale, nu diminuează meritul monografiei recenzate. Informativă, riguroasă în analiză și clară în structură, lucrarea istoricilor I. Jarcuțchi și V. Mishevca reprezintă o certă reușită științifică a istoriografiei contemporane din Republica Moldova.

CUPRINS

Studii și comunicări

<i>Zugrăvescu Nelu.</i> Geneza sentimentului civic la grecii din Pontul sting. Contribuții la istoria învățămîntului în coloniile dobrogene	3
<i>Negru Gheorghe.</i> C. Dobrogeanu-Gherea despre problema agrară în România	8
<i>Цоуркун Виктор.</i> Ион Некулче в России	16
<i>Teacă Vladimir.</i> Contribuții privind destinul politic al domnitorului Grigore Al. Ghica.	22
<i>Valcov Sergiu.</i> Din istoria filialei Basarabene a «Societății Biblice Ruse»	32
<i>Стратисевский Кирилл.</i> Голод 1932—1933 гг. в Молдавской АССР	40

Documentar

<i>Popovschi Valeriu.</i> Reflecții asupra unui proiect de Constituție a Republicii Democratice Moldovenești	51
<i>Dima Elena.</i> Din colecția de foi volante a Bibliotecii Documentare a Direcției Generale a Arhivelor Statului din București	57

Plai natal

<i>Haidarli Dan.</i> Materiale documentare în ajutor cercetătorilor istoriei satelor și orașelor din Moldova (X)	61
--	----

In ajutor profesorilor de istorie

<i>Movîlcănu Nicolae.</i> Din istoria Transnistriei (1924—1940) (II)	69
--	----

Recenzii

<i>Soltan Gheorghe.</i> И. Г. Киртоагэ. Юг Днестровско-Прутского междуречья под османским владычеством (1484—1595). Кишинев, «Штиинца», 1992	78
<i>Baidaus Eduard.</i> Ion Jarcuțchi și Vladimir Mischevca. Pacea de la București (din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16(28) mai 1812). Chișinău, «Știința», 1992.	79

3/4-105

5 r. 50 c.

Indice 76965

CHIȘINĂU «ȘTIINȚA» 1993

Coli de tipar conv. 7,0. Coli editoriale 8,82. Tirajul 2542. Comanda 37. Prețul 5 r. 50 c.

Întreprinderea editorial-poligrafică „Știința”, 277028, Chișinău, str. Academiei, 3

Adresa colegiului de redacție: 277004, Chișinău, str. 31 August, 82. tel. 23-33-14